

ЛЕМКІВСКІЙ
РІЧНИК
2010

**БІБLIOTЕКА
ЕСІДЫ - 21**

**ЛЕМКІВСКІЙ
РІЧНИК
2010**

**ВЫДАНЯ ПОСВЯЧЕНЕ
ІСТОРИЇ І КУЛЬТУРІ ЛЕМКІВ**

**СТОВАРИШЫНЯ ЛЕМКІВ
КРЕНИЦЯ – ЛІГ'НИЦЯ
2010**

© Copyright by Stowarzyszenie Łemków 2010

Загальна редакція
і комп'ютеровий склад:
Петро Трохановскій

Знімки на обкладинках:
Наталія Малецька

Коректа
AT-AT

Łemkowski Rocznik 2010
ukazał się dzięki dotacji
Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

ISBN 978-83-927395-3-1

Під Русенків Рік

По трьох річниках, на 2007, 2008 і 2009 рік, котрих тематику такої в цілості зdomінували річниці подій з нашої історії – одповідно: 60. Акції Вісла, 90. Лемківської Республіки і 20. Стоваришина Лемків – вертаме векшыном до річниць, ювілеїв Люди.

Тоты же в 2010 році абсолютні зdomінували 120. річниця народжыня і 50. річниця смерти Івана Русенкы. Так і вынесений был біжучий, десятинний рік як Русенків Рік, памяти Учытеля посвячено важны культурны події нашого середовиска, од бурсяной стрічы – Вечера з Лемківском Колядом почынаючы, через Медженародне Біенале Лемківской/Русиньской Культуры, Лемківску Ватру на Чужыні, на Лемківскій Творчій Осени кінчаючы. Підчас той остатнью імпрезы отворено в Рускій Бурсі в Горлицях Ізбу Памяти Івана Русенкы; з той, барз важной для нас події фотопортаж презентуєме в Річнику. Выдано тіж книгу (сыміло мож так о ній повісти) *Русенко. Выбране*, де поміщено його творы а тіж репродукцыі документів сопроводжуючых Русенкову дорогу жыття. З той же книги пропонуєме в Лемківским Річнику скорочений дакус ввідний текст о Учытеле.

Достигли і дальшы округлы ювілеі. То 100. річниця смерти Петра Поляньского, доброго нашого прозаіка, якого, на жаль, стратили з памяти потомны. Одгрібує туту памят шырше (як сме перечули) Річник Руской Бурсы 2010, зато мы трактуєме тему скромійше однісні біографії, але з радістю представляме першыраз по лемківски (Поляньскій творил в сучасным му галицкым писменным языку, язычию) його новеллету *Чудний гробовий дух*. Нашу радіст дакус каламутит лем факт, же буде то тлумачыня дублюване (а тілько пред нами в тій сфері роботы!), понеже тот сам твір, о чым мы не знали, перевели на лемківске студенты лемківской філології.

З другой страны лем мы прикликуєме памят – при нагоді 100. річниці народжыня – Васіля Дзюбінського, забытого еміграцыйного, амерыцкого поеты, якому судженым было жыти

лем 38 років і міряти ся з трудними проблемами што до проявлення в творчости ношеного в серци лемківського патріотизму.

Не встигли сме забыти Меланії Собин (90. річниця народження), ай тым – же не заміряме забыти – припоминаме ю в Річнику. З каяньом, маленьком (бо не од нас вшытко залежне), же творчіст єй все ішти лишат ся недошлідженом належні, а тым самим і непублікуваном.

Однісні жуючих та округло ювілюючих оддаєме чест видатним нашим корыфейям недалекої сучасності і дослівної днешньості - Ярославові Трохановському та Олені Дуць-Файфер.

На конец, приносиме вшытко єдно і материял дотичний історичных подій. Є то барз цінна праца др. Богдана Горбала трактуюча о першим, здає ся, справду добровільним переселінню Лемків до Савітського Союза, од якой то події минят 70 років. Гу тій темі причињаме тіж обширене інтервью з живим съвідком тамтых скорботных дни.

На сес рік то тілко. Приємного чытаня.

Редактор

ЛЮДЕ

ПЕТРО ТРОХАНОВСКІЙ

СЫН Лемковины

(З жытъовой і творчой
дорогы Івана Русенкы)

*Я родил ся твоім сынам,
доля моя бідна,
І люблю тя, Лемковино,
мати моя рідна.
(Русенко)*

Приведены Русенковы слова, коротка сповід Сина Лемковини стали ся для неєдного Лемка жытъовым кредо. Особливі на землях выгнаня, од Одри, Нисы по Дон-бас – як повіл в єдним з остатніх своїх верши Іван Русенко – будували памят, вірніст лишеній Отчyzні, котрій мено Лемковина. Акуратні – Лемковина! То він, то Русенко утвердили тото мено, так, а не іначе, з великим любовю, лагідні, а переконуючи. І послухали діти Учителя, і стало ся оно повселиодным. І заперла ся в ним ціла наша любов, вшыток наш біль і туга, але порпри них і сестры любови – віра і надія... (...) Нихто інчий так як Він не ословил істоты бытя Лемком, нихто інчий так съвідомо, цільово, простом, найпростішом бесідом – так, жебы трафила не лем до інтелігенції, а під кожду стріху – не осьпівал гордости, бідной, але гордости з бытя тым кым ес, тым кым ес ся вродил, кым были твоі мама і нянько. Гордости з краю якому мено Лемковина, краю, де каменисты пути, де діточки босеньки, де люде застараны, та вшытко єдно краю, якого серце не забуде, покля жыти буде. Бо земля то свята, на котрій жыєме тисяч літ, і хоц

кормила нас чыром і кеселицьом, прокормила до днес. І своє маме, як і други, своі звычаї і бесіду, і свої гуньки, свої чуги, свої съпіванки, свою... біду. Быти гордым аж і зо своєй біды – то значыт быти сынном Лемковины. Той честы не дайме здолати, а віры не зломит нам біда. Не зломила. Не знал Русенко, кед пред далекыма роками писал тоты слова, яка невидана біда, яке страшнне нещестя нас стрітит, але Його заповіт остал в нас. Не зломила сынів Лемковины ани розлуга з Отчизном. Його ани тілько, хоц пришло ся му вмерати во „вязници народів”, в часі безвыхідным, коли – виділо бы ся – передше вмерти мусит надія. Же не лишыла го нич престало бити серце, нич втихло Його жыття – видно бодай з листа писаного власном руком, котрий адде як найсвятійшу святыню мам пред своіма очами. Але гу тому іщи прийдеме.

Вродил ся Іван Русенко 15 січня¹ 1890 рока в родині Юрка і Катрены з дому Оленяк, селян в Красній, ци Коростенці, як місцевы звали. Уж о ден, 16 січня окрещено Юркового і Катренінога сына. Чом ся так понагляли? Ци было так товдзы во звыку? (...) А може немовлятко вызерало ківільным і родиче бояли ся, жебы – не дай Боже – не вмерло некрещеным. Тремтіл ачий над ним барз выслужений юлан Юрко Русенко, адже немовля – по трьох скоре народженых дівках – було першим (і єдиным, як ся пак выявило) його сыном.

Повіджме пару речынь о няню Івана Русенкы, кед маме та-ку можливіст. А можливіст tota то документ – *Landwehr-Abschied*, звільніня zo службы в цисарско-королівській армії Франца Йосифа – выставленій в Самборі 31 грудня 1892 рока. Дознаєме ся з него, же Юрко Русенко вродил ся в 1859 році в Красній,

¹ Во вшыткых дотеперішніх, тіж і нашых публікациях о Русенку подавано ден його народжыння – 19 січня. Не знатя одкаль взял ся тот блуд. Очывидным стал ся він коли трафил до нашых рук особістий архів Русенкы, в якым находит ся акт народжыння і таінства крещыння (*Testimonium Ortus & Baptismi*) выставлений 30 чэрвця 1904 р. о. А. Прислопским, парохом Красной а тіж шкільны съвідоцтва, на якых выписано выразно – 15 січня 1890 рока. Штоправда, в речемын акті видніе дата 16 січня, але ё то ден крещыння. Наступний акт выданий через того самого пароха 22 чэрвця 1921 р. выразно і oddільні подае: *Die 15 Januarii natus et Die 16 Januarii baptisatus*.

же служив в войску при 6. полку уланів 10 років і 9 місяци, а пак іщи два роки при 3. полку крайової оборони. Кед од 1892 рока одоняти 13 без трьох місяци років, вийде нам, же в юлани взято Юрка Русенку на яр 1880 рока, то є 21-літнім шугайом (гварю - шугайом, бо до юланів лем таких брали). Тоты короткы обчисліня барз нам помічны до представліня дальших фактів, до розознання - в якій родинній ситуації проходили діти-нечи рочки Ванця Русенки.

Михал Дзіндзьо, дуже молодший (1925 р. народжыня) сёдносельчан і найважнійший його біограф пише, же Ванцьовы родиче були незаможними селянами, же найстарша сестра Івана - Дора (Теодора), молодші Єва та Юлія змушені були виїхати на заробітки до США. Вдома залишився тільки їх син Іван та наймолодша сестра Анна. Дале же, на нижнім маргінесі машинопису одручно дописує: *Ще раніше, на заробітки до Америки їздив і батько Івана Русенка, з(д)ається і там він оженився зі односельчанкою Катериною і старшою сестрою Івана там у них народилися. А, можливо, поженилися ще в Красній, і потім разом поїхали до США*².

О тым, же Юрко Русенко був, ци аж і бывал, за Вельком Водом находиме дост неясны споминки і в інчых джерелах, але не могло того діяти ся пред тымнич заложыл родину. Кед вродил ся його сын, був він іщи в чынній войсковій службі. Свою Катрену не взял за жену пред тымнич му пришла карта нароковац, а радше під час дакотрого з урляпів. Під час наступных одвидин почынали ся три дівкы і сын, аж наймолодша дітина, Анна, мала ачий щестя почати ся „на спокійні”, кед нянько был уж на стале дома (як вказуе пізнійший документ - в 1904 році вшыткы діти были неполнолітні). Хоц... товды міг, уж акуратні міг выбрать ся до Америки. Правда, до 1901 рока мал іщи powinność służenia w pospolitem ruszeniu³, але повинніст тата ачий не стояла уж на заваді в переміщаню ся поза рідне село, край (або мож ю було об易于ти - не дошліджувал ём на тілько

² Дзіндзьо М., *Народний поет Лемківщини Іван Русенко*, машинопис з 20.02. 1988, с. 1.

³ Документ - *Abschied*, выставленний 31 грудня 1901 рока в Саноку; днес, як і інчы документы, находящий ся в руках автора того допису, в будучым - в засобах Ізбы Памяти Івана Русенки (Руска Бурса в Горлицях).

тovдышніх суспільно-правных реляцій), інакше бо вадило бы то вельом інчым, а знаме, же еміграція до Америки була товды масова. Інча справа, же за Вельку Воду вибирали ся найчастійше, бодай першыраз, молоды, барз молоды, лем дорастаючи парібци і дівчата. Отже, сумуючы, Юрко Русенка кед был, або бывал в Амерыці, та можливо дагде од половины 90. років (а може аж по 1901 році?), дозрілым, женатым і дітятком уж мужчыном. Ци ся доробил? На кілько і одколи годно было проценутавати бываня за Вельком Водом його дівок?

Документы тычучы ся родинной ситуациі Юрка і Катрены Русенків, а выдаваны на потребу едукацыі сына, так писаны „*Świadectwa/Poswiadczenia ubóstwa*“). бесідуют лем о велькій біді:

*Ze strony Urzędzu gminnego w Krasny na własne żądanie Jurki i Katarzyny Ruseńkow, chatupników z Krasny niniejszem się poświadczam, że Jurko i Katarzyna Rusenki nieposiadają żadnego prawie ruchomego ani też nieruchomości Majątku tylko prawie chatupine, tylko się utrzymują spracy rąk swych. Przeto znajdują się (w) bardzo ubogim nędzonym opłakany stanie. // Wydaje się przeto posświadczenie Ubóstwa w celu jej Syna Joana (sic!) Ruseńka który pozostaje w Szkole uczen 4tej klasy gimnazyalnej w Nowym Sączu o uwolnienie dopłatów Szkolnych.*⁴

Же сеса нужда не была лем „реклямувана“ через своі громадськи власти цілю придання корысти, потвердити може спомінковий текст колишньої селянки Красной (пак в Україні), Марії Сенько:

I. Ю. Русенко народився (...) в сім'ї селянина-бідняка, в старенькій ма-ленькій хаті, яку селяни називали будою (так і говорили: „З буди Іван“).⁵

Початком тото съвідчыння писане пред двадцетъма лем роками виділо ся мі не барз вірогідным. Асоциивало ся мі з ленійком Русенкового верша „Рік 1945“: З Буды Гандрий так повідал

⁴ Poświadczenie Ubóstwa, Od Zwierzchności gminnej w Krasny, dnia 14.go Września 1907, Pa-wel Lewko wójt, (...) Печатка: Урядъ Громадскій въ Красной (...); місце храніння док. – як в.

⁵ М(арія) С(енько), З жыття I. Ю. Русенка, текст з 22.01.1990 р., писаний на просьбу Ярослава Бретуна, колишнього учытеля, молодшого спілпрацівника Русенкы, якій приготовлювал даписы з нагоды 100-літня народжыня Учытеля.

(...) (Буда, присілок, здає ся, Боднарівки). Пак, познавши зміст приведеного вище документу, вислідівувал єм ту стежку думаня як обычну збіжність. Чудувати може лем як долго жити годна в поколіньовій памяті дачяя нужда, адже єдноселчанка Сенько знала Русенків уж товдь, коли одогнали они од себе біду, побудували гарду хыжу, купили поле (зна-ме того з пізнішого документу, поділу маєтку по смерти Юрка Русенки).

Та наразі іщи бідуся пищыт в Русенковій буді. Але є в ній, вшытко єдно, велике богатство. То богатство духа. Хоц товдышнє, за зламу XIX і XX століть насеління іщи не все мало в ціні вагу школы, Русенкы добре розуміли велику силу освіты і вшыткы свої діти посылали на nauку до початкової школы⁶. Пішол до ней очывидні і малий Ванцю Русенко. В 1897 році, як рахує М. Дзіндзьо і твердит, же вчыл ся він барз добре, што годен твердити а бодай додумувати ся того кождий знаючий пізнішого учителя і Учителя. Та дайме голос не додумкам, а съвідчыням:

Мій батько навчався в одному класі з Іваном Ю. Згадував, що Русенко виділявся серед своїх однолітків розумом, наполегливістю, обдарованістю до малювання і різбярства по дереву, музикальним слухом. Він звертав увагу своїх товаришів на шелест листя дерев, шепот колосів жита, шум річки. А як він милувався співом пташок. На уроках ручних робіт вирізав з кори дерев різних казкових персонажів (коників, ведмедиків, собачок) і з любов'ю дарував своїм однокласникам.⁷

Науку в народній школі (*Народна I клясова школа в Красній* – як одчигуєме зо шкільного съвідоцтва⁸) закінчил Іван Русенко 30. червця 1901 рока пятым роком nauки (застановити бы ся ци рахувано рік шкільний /товдь мусіл бы зачати в 1896 р./, ци календарьовий). Закінчил з барз добрыма оцінами (*в науці релігії – добрий, в читаню – дуже добрий, в писаню – добрий, в язиці польськім – дуже добрий, в язиці рускім – дуже добрий, в рахунках в спо-*

⁶ Дзіндзо М., як в.

⁷ Сенько М., І. Ю. Русенко – великий вчитель Лемковини, рукопис недатуваний, правдоподібні з 1990 р., с. 2.

⁸ *Повідомлене Шкільне*, видане в Красній. На передній stranі датуване 30. січня 1901 р., на задній – 30 червця, з неподаным роком. Підписано (Учитель) Н. На-лісник.

лученю з наук. О геом. Формах – дуже добрий, в відомостях з історії і природи – дуже добрий, в рисунках – дуже добрий, в сльові – добрий).

На талантовитого хлопця звернув увагу тодішній вчитель в Красній – Николай Налисник. Він безперестанку наказував батькам, щоб віддавали здібного хлопця у гімназію.⁹

– пише Михал Дзіндзо. Та до гімназії була іщидалечка дорога Передше треба було родичам (з наказу учителя Николая Налисника, ци за власним переконаньом, бо сам Іван Русенко по далеких, далеких роках і – правда – в однесінію до інчої ситуації не буде о ним бесідувал добре) післати Ванця до Кросна, до вищого рівня основної школи. Була то *Szkoła ludowa 6^{cia} klasowa męska w mieście Krośnie*, як читаме на сувідоцтвах (*Zawiadomienie Szkolne*). Маме пред собом два таки сувідоцтва. З першого дознаєме ся, же науку в тій школі розпочал Русенко 1 вересня 1901 рока. Од третьої кляси. На девят предметів, подібних як і в краснянській школі (з тым, же не було ту уж руского языка) в остатнім семестрі лем єдну оціну (з релігії) мал добру, решту – барз добри. Четверту клясу закінчыл зо вшыткима оцінами барз добрыма. Дальших сувідоцтв з той школи не маме, але правдоподібні зачислил лем пяту клясу (хыбалъ, же пята і шеста була лучена), бо...

І ту, держачы ся хронології, гультнути бы нам дост далеко в просторі. Та жаль лишыти єден іщидалечки епізод з розповіді єдно-сельчанки, тычуний ся першої Ванцьової едукаційної дороги поза рідним селом. (Tot епізод вызерат уж дакус на легенду, але преці жыє в людскій памяті і цінний тым, же легендами обрастают не вшыткы.):

Іван ріс здібним хлопчиком, і батько піslав його вчитись в гімназії в м. Кросні. Незабаром Іван не захотів вчитись (надокучило) і повернувся додому. Батько не сварився, не скандалив, тільки сказав, що треба шукати іншого хліба в житті. На другий день вдосвіті збудив Івана і забрав до лісу різати дерево на кубометри. Примусив працювати Івана

⁹ Дзіндзьо, як. в.; інтересуюче, же пишучы по українськи (што в 1980-ых роках в Україні було цілком натуральне) хоснє мено Николай. Так, од церковного языка, гварят іщи днес на серединній Лемковині.

цілий день без відпочинку до пізного вечора. Коли Іван натрудився до сьомого поту, коли щеміло все тіло, коли ними руки, ноги, коли кровавились мозолі на долонях, тоді Іван задумався над подальшим своїм життям. На слідуючий день раненько зібрав свої книжки і подався до міста в свою гімназію і більш ніколи не тікав.¹⁰

Пішов Іван до гімназії – стояло товдь на небі пізне літо 1904 ро-ка – піше до Кросна, як все ся ходило, а пак уж повзув ся желізном дорогом далеко як на товдышній час – аж до Санча (за нашим званьом, за урядовим же – Нового Санча). Были гімназії і більше, в тым же найближчим Кросні (од 1900 р.), в Яслі (1868), Саноку (1880)¹¹, де традиційні поберали науки нашы Руснакы, але Русенку штоси погнало аж до Санча. Што? Же там була руска бурса, єдна з вельох бурс в Галичині што окрем бытового забезпечення побераючої науки молодежы споняли не менче важну функцію – виховательско-патріотичну.¹² Але-ж в порівняно недалеким Саноку тіж була. Товдь чом аж до Санча? Же тамтышня Руска Бурса барже руска як інчы? Ачий так. Ачий так пораіли Русенкам, няньови і сынови ознаемлены з нашым маленько-велькым сьвітом люде, впереді – рад бы-м того певнити – з о. Александром Прислопским, парохом Красной, по томком старого лемківского священничого роду. Гын – в верховодячій Лемковином Сандецкій Руси, в Камяній було, бодай од XVII століття родове гніздо Прислопских і хоц розышли ся пак по цілій Лемковині ай Галичині (де уж там правлячий владыка піпхнул), ачий все вертали мыслями до прадідного дому. Гын гнеска служыл народови, писал свій труд „Сандецка Русь“ о. Йоан Прислопскій (1831 – 1909), правнук о. Йоана Прислопского (1700-1773), што перевьюол на лемківську бесіду Давидів „Псалтыр“. Прислопски втримували ачий медже собом родовий контакт, а бодай з пресы – як інтелігенция ужполном гамбом – знали „што в траві пищыт“. Ігомость Алек-

¹⁰ М(арія) С(енько), З життя І. Ю. Русенка, текст з 22.01.1990 р., с. 2.

¹¹ H. Duć-Fajfer, *Literatura lemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2001, ss. 39-40.

¹² Там же, с. 42.

сандер Прислопскій, хоць жыл на тым рускым „острові”¹³ добры знал сучасны му реалії, обставины. Мож певнити о о. Александрі як о твердым русофілю, бо... не споминают о ним нияк цитуваны ту милы Русенковы біографы з Украіны (де переселилися такоі вшыткы Коростенчане), хоць былі він іх парохом з гором піл століття. А о. Александр (в котрого служыли за бідного часу родиче), бодай в Русенковым дітинастvi, в шкільных краснянських роках, коли то вчыл го Закону Божаго, был для него значучым авторитетом. Не годен ём негувати тога тіж в однесіню до учытеля Николая Налисника, але реляцыі пізнійших, цілком одмінных іх съвітів (о чым надтыркнено передше), кажут ся над тым застанавляти... А може молодому, змысному, быстрому Русенкові, кед выходил уж краснянскую містецьку школу, кед знал ся уж обернати в съвіті (і знал як він ся обернат), не треба было велью бесіды – де до гімназії іти, в якій бурсі жыти? Так міркую, а воєтит мя недосыпівана одгадніньем приведена выжше розповід-легенда (ци легенда?) о Русенковым втіканю зо школы. То неподібне до него! Він не втюк зо школы, він втікал з ТОЙ школы. Мусіл ю конец-кінцем завершыти і того был съвідомий, але кед надышпол час – знал уж добры де його будуче місце.

В Санчи числила ся очывидні передовшыткым Руска Бурса. Пишучы о тым прибытку пред рокамі (на 100-літня основання), высловил ем ся, же лем до дачаго байкового порівнані мож феномен сандецкой Руской Бурсы.¹⁴ Мал ём на увазі факт – які індывіндальности она збрала і выховала. Же выдала таку плеяду тузіў,

¹³ о. Александр Прислопскій был найперші адміністратором в Близянці (1885 – 86), селі што враз з Гвоздянком творило острівчык лежачий серед польского моря, барже іцы на пілніч (на высокости Стрижова) од краснянського острова (Красна, Боднарівка, Ванівка/Węglówka/, Опарівка, Петруша Воля, Ріпник і Чорнорікі), потім в тій же Близянці парохом (1886 – 1891), а од 1891 рока аж до самой смерти (1944) парохом Красной. Служыл отже краснянам 53 рокы! Вартат при тым звернути увагу, же І. Русенок плекал ся при ним од первого рока жыття. (Даны о роках парохування о. А. Прислопскаго передал нам др Богдан Горбаль, ведучий лемківскій мемуариста. Дякусме!)

¹⁴ П. Трохановскій, *Кура, што зносила златы яйця (до сотнай річниці основання Новодандецкой Руской Бурсы)* [в:] „Лемківскій Календар 1988”, с. 106.

особовости, без надбань которых трудно выобразити сой вперте тырваня попри выштыкых катаклізмах нашего народного „я“.

Бурса була для наших „штудентів“, як іх товдь звали, другим домом. Ту спали, ту ся живили во фізичним сенсі та кормили ся духовом, народном стравом. На штоден були учениками ріжних шкіл, початком виїжших кляс основного рівня (Русенко кінчыл іх, як спомнено, в Кросні), пак середніх, головні же гімназії. І кед в бурсі атмосфера була домашня, тепла, рідна, в гімназії бывало ріжні, часом барз скрутно. Йоан Поляньський, бурсак родом з Баниці (сандецької), пізніший священик, в своєму часі перша персона Апостольської Адміністрації Лемковини, пак автор „Історії Лемковини“ (під псевдонімом И. Ф. Лемкин) во своїх споминах напише:

(...) закінчыл ём першу і другу клясу, зас в третій клясі „спалил“ мя при етзаміні славний з садизму професор історії Блажей Гавор (*secundo voto*) Славомірські. Професор, тыл шалінця, одзначал ся стихійном ненавистю до учеників інчої народності.¹⁵

Же то не лем субъективна оціна ученика, же шовінізм польській сігал товдь вершын, годна переконати нас одозва – брошюра видана в Санчи, „осьвідомлююча“ краян (Baczność Polacy!):

*Stąd, że wszyscy jesteśmy równi wobec Boga i prawa, nie wypływa jeszcze równomierność narodowa.*¹⁶

Барз критичні выражают ся о. Й. Поляньській і о самим директорі гімназії Станіславі Жепінським. Мам адде пред собом Русенковы гімназияльны сьвідоцтва, в числі 14 (!!! – видавано товдь і пілтрічны). На 13-ох перших видніє назвиско *St. Rzeźnicki / Dyrektor*, лем остатнє, з 31 січня 1912 рока підписане є *Michał Pelczar / za dyrektora*.

Барз велью вычытати мож з Русенковых сьвідоцтв. І што заскакуюче – достеречы аналогії до сьвідчыння о. Поляньского. В першій і другій клясі на сьвідоцтвах выписаны чудовы, аж ревеляційны оці-ны. При обовязуючій 6-ступнівкій шкали

¹⁵ о. Й. Поляньський, *Терниста дорога священника* [ту за:] П. Трохановский, *Кура, што зносила златы яйця*, с. 109.

¹⁶ *Baczność Polacy! Głos z kraju w kwestyi ruskiej*, Nowy Sącz 1901, с. 4

оцін (celujący, bardzo dobry, dobry, dostateczny, niedostateczny, zły), на першым съвідоцтві видніють таки ноты: *w nauce religii – celujący, w języku łacińskim – bardzo dobry, w języku polskim – bardzo dobry, w języku niemieckim – celujący, w geografii i historyi powszechniej – bardzo dobry, w historii naturalnej* (zool. дописане одручно) – *bardzo dobry, w gimnastyce – bardzo dobry*. При тым: *Obyczaje – chwalebne, Pilność – wytrwała, Forma zewnętrzna wypracowana pismiennych – chwalebna*. Так, як вyzерат зо съвідоцтв, Русенко в науці ся попсніл (таке повіджyня хоснували мої мама). Третю клясу (доходить в ній грецькій язык) кінчыт Русенко з двома оцінами добри-ма, шестьюма достаточными і в предметах надобовязковых – єдном недостаточном (*w dziedziach ojczystych !/)* і єдном барз добром – з гімнастыки. Четверта кляса гімназії вказує тенденцию впадаочу, вшак-вшелеяко з барз інтересуючима вынятками. Отже доходит як предмет рускій язык (з аднотацийом – *wzgl. (ednie) obow.(iązkowy)*). І з того предмету „на добриден” отримує Русенко оціну барз добру, подібні як з релігії (обох предметів вчыт тот сам учытель, не розчитаний з назвиска священник). В наступных роках – клясах утримує ся стагнация, аж і з руским языком та релігійом быват ріжні, хоц ліпше як з рештом предметів. В семій клясі – ту тратит ся уж зо съвідоцтва рускій язык – видніют самы оціны достаточны. Остатне съвідоцтво (з будучых в нашых засобах), пілрічне з осмой клясы, датуване 31 січня 1912 рока приност дві оціны недостаточны (з математыкы і фізики) шіст оцін достаточных (в тым і з релігії), єдну добру – географії і історії та єдну барз добру (найліпшу можливу, уж при 4-ступньовій системі оцінюваня) – з рисунку (!!!), предмету, котрого передше не было.

Што же конкретні внескувати мож з предсталеного? Ци оне попсніня ся по первых злетах прібувати приписувати так критичні трактуваному через о. Поляньского директорови Жепіньскому (што до історії, Русенкови не міг докучати „славний“ Блажей Гавор, бо го не вчыл; Русенко быт од Поляньского два рокы молодший)? Не одмавляючи Поляньскому съвідченой правды (такы съвідчыня маме зрештом не лем од него) о злым трактуваню Руслаків через учытелей польських гімназий, додумувати ся об'єктивні треба, же шкільны осягніна учеників

були похідном не так іх таланту, не так аж і іх розумленій генеральні працювоти, а скривали ся в ментальній сфері, в ненохоті – при не лем фізичним, а і психічним, съвідомостівым добрастаню – сідити в польській школі, слухати „патріотичных” польских учитеїв. Видно того по Русенковій радости, по введенню до науки руского языка, што скуткувало барз добром оціном. Тіж з релігії... хоц гын, ішы в Красній оціну з релігії мал слабшу як з інчых предметів. Так, але там она была обычна, ту же святочна, бо вчыл ей свій серед чужыны. Же пак „сідало” і тово „свое”? Так быват при помазанях, при особовостях видатных. По перших захоплінях, з новой школы, же ся до ней дістало, коли в парі з оним захопліньом функціонує і талант, і працювотіст, з часом, коли розблісне поломеньом іскра дана Богом, коли до голосу дійде тово, што выповісти помазанець прагне – вшытки обычны науки, гошены через обычных гылгачів хліба видят ся малы, непотрібны, аж і мерзенны.

Як же вымовна была барз добра Русенкова оціна з руского языка, хоц він был такій рускій, же ся го треба доправди вчыти, галицкій писемний язык, далечкій од рідного. Як же вымовном была Русенкова з рисунку найліпша оціна! Та думам, же оціна аж і з того предмету што ся кланял його талантови, погіршала бы ся гнет, кед бы му казали роками рисувати не тово што хтіл. На щестя, гімназия ся скінчыла. И товды...

Ніг! Ту за далеко єм ся загнал, прогнал єм час, что значыл велькы події. Ішы будучы „штудентом” гімназии і бурсаком, влучыл ся Русенко до діла яке вызначыло, вызначат до днес наш лемківскій курс. Осіню 1910 рока сандецка група лемківських інтелектуалістів задумала выдавати наш часопис, якому дано меню „Лемко”, з пригиском „газета для народа”. Хтіли ю выдавать ту, на місци. *Нашли ся але всіляки трудности, перешкоды и мы были змушеные выдавать ю съ початку во Львові.*¹⁷ – пишут редакторы в семым числі выдаваного уж од товды (1/14/ квітня 1911 р.) в Новим Санчи „Лемка”. З віньєтом – вельо на то вказує¹⁸ – Ру-

¹⁷ Отъ Редакції, „Лемко”, Р. 1911, ч. 7, с. 1.

¹⁸ М.ін. пізнайшы, підписаны уж рисункы представляючы Лемка в традиційным одінню, одзначаючы ся окремом, выробленом манером вказуваня деталів.

сенкового авторства (од першого видання часопису). Знаний був Руценко зо своїх малюнків, карикатур представляючих гімназильних професорів. Не могли о тым забути старши його бурсяни приятелі, што тепер уж влучили ся до народової діяльності, вели перед в ділі писаного лемківського слова. Часто безіменні, ци скривлені під псевдонімом або криптонімом. Як Димитрій Вислоцький – Ваньо Гунянка, што пак з Руценком, акуратні з Руценком творил незаступлений лемківський тандем – за долги, дужезны рокы, без взгляду на розлученіст в просторі.

„Формальні – пише др Олена Дуць-Файфер в своїй монументальній, цитуваній уж працы – обовязки видавці і одновіддільного ре-дактора принял на себе адукат з Нового Санча, др Александр Гассай. Редакторы змінялися дост часто. Од дев'ятнадцятого числа (з дня 2/ 15/ жолтня 1911 р.) редакцію часопису обнял Ілля Гойняк (...). З початком 1912 рока газета стала ся тижденником о звекшеним двократно об'ємі (зо штирох до осмох стран), зо сталым гумористично-сатиричним причynком. Од числа третього з 1912 р. редакцію перенял Дмитрий Вислоцький (...) і провадил ю до числа тридцет пятого з 1913 рока. Пак на становиску головного редактора заступил го Іван Андрейко [такою цілком ровесник Д. Вислоцького, родж. 6.10.1888, тіж вихованок сандецької бурси – П.Т.]. Быти може було то виміг цензури, понеже тридцет пяте і тридцет шосте число тижденника було цілком конфіскуване. (...) Передвоєнна едиція газети „Лемко“ тирвала до 1914 рока.”¹⁹

Яка була участ Івана Руценки на сторонах „Лемка“? Шувна, значуча, хоц по скінчынню гімназії веце перебувал в Красній і звязок зо сандецьким середовиском лишил ся лемкореспонденційний. Хоц, на причинок, не судженям му було дотирвати на чесnym пості кореспондента до реченого 1914 рока, о чым – неодолга повіме детальніше. Являл ся на шпалтарах дост часто, з писаним словом, вершом – найчастійше тематичним потребі часу, прозом – полемічном, сатиричном, але тіж описовом, аж і трансляційном ци радше пара-

¹⁹ H. Duć-Fajfer, *Literatura lemkowska...*, с. 287.

фразуваном (напр. з А. Чехова). Но і – очевидні – з рисунками. Тіж радше „легкими”, гумористичними, сатиричними. Хоц... в тым часі од сатири до драми було так близко. Видно того напр. в Русенкових коротких коміксах (ци не перших в наших публікаціях?) Призріти ся лем історийці представлений на штырьох образках – як целибатар бесідує зо шандаром, а пак летить з папком до Санча.²⁰

Гумор то ци пресмутна гротеска? Ци чудувати ся тому, же в безпardonовим бою о ідеї „дозволені” були всякі способи переконування? Тымбарже што выходило то з реакції на діяння другої страни:

Понеже дописуватель „Свободы” „той сам” зачытил мое імя, длятого я хочу ту oddati належну чест українській молодежі в старым краю.

На Лемковщину насаджають власти школъны учытелеў Українців, а бискуп Костьо (Костянтин Чехович – П.Т.) попиків, котры мают за задачу перевести нашых рускых Лемків на свое.

Аджек всіми силами, агітацийом, грозьбами, обіцянками, підлизуваньем старают ся позыскати членів для своій крокодылячої ідеї. (...)

Если найдут єдного, котрый піде за нима, то зараз Тимко Підойма або Гриць Задорожный базграт до „Свободы”, же „ціле село прозріло и просвіти-лося. Пізнав нарід в кінци, хто він є! Хай живе Україна!”

А тым часом никому ани ся не снило о Україні. Як ся хлопа спытати:

- Слухайте-ле газдо, ци вы може Українец?
- Идте-ле – гварит – та я Руснак, та я не знам што то ёст Українец.
- А чомже робите тово, што вам каже учытель?
- Є –гварит – наш пан учытель гварит тіж же Руснак, так якже не ити з Руснаком?

Так баламутят Українці нашых Лемків, підступом і зрадом. Они народови не бесідуют николи – українскій, лем все – рускій, але рівночасно вводят роздор и сварку (...). *Іван Ю. Русенко*²¹

²⁰ „Лемко”, Додаток, Р. 1912, ч. 41 , с. 1.

²¹ Іван Ю. Русенко, *Писмо до Америки,, „Лемко”*, Р. 1913, ч. 24 , с. 3-4.

...Одкаль мы того знаме? Минуло такої сто років і – випиши-вымалої – ситуація ся повтарят. Коли діяче ОЛ ішли по наших селах закладати свої „гуртки”, в бесіді з газдами не падало слово „Українець” і од него похідны, хоць в статуті так а не інакше мають виписане. Заєдно лагідні звали ся лем Лемками а то і Руснаками. Поколіннями привыкли ми гу тому і особливі „не рушат” нас оне. Але товді, за прадідніх часів, коли ся почала борба о душы для збережыня власного „я”, барз рушало. Прото так остро, місцями „ниже пояса” реагували авторы „Лемка”:

Хоць юж вже тепер неє „Підгірского Дзвіна”²²,
Але прото не вмерла іщы Україна,
Бо ій не даст згинути Мілько з Маластова –
Горлицькой Україны шановний голова.

Є, Мілько з Маластова – отличний индзімір,
Ви – вшыткы Українці берте з него примір,
Бо видите, же Мілько ма чудну методу
В справі мультиплікації вкраїнського роду.

Вас ест мало на Лемках таких джентельменів –
Закладате чытальні, а не мате членів.
Робте братці як Мілько – кождий хоць лем сына
І доборе ся свого Ваша Україна.

Мистер Фецько²³

„Мілько”, парох Маластова, был дост улюбленим об'єктом реакций, в тым і Мистера Фецька, під яким то псевдонімом виступувал Руценко найчастійше. Тому же вершови пікантерії надавал факт, же Мілько з Маластова мал „на ліво” сына в Ждыни, о чым гучала ціла Лемковина. Зас редактор Гунянка в „Почті” (сталым кутику „Лемка”) нагварял Мистера Фецька: Як маш час, та намалюй „Мілька” як колыше „Акима”!²⁴

²² Двотижденник о українофільськ.м профілю, виходил од 23 січня до 21 листопада 1912 ро-ка. (за:) H. Duć-Fajfer, *Literatura lemkowska...*, с. 294.

²³ Лемківським Українцям, „Лемко”, Р. 1913, ч. 29.

²⁴ Мистер Фецькови, „Лемко”, Р. 1913, ч. 31

Не нашол єм в „Лемку” такого малюнку, хоц намалювал, нарисувал Русенко вельо портретів Мілька, а і в цілій постаті, а і з адютантом Сараком. Нарисувал Русенко вельо, в тым і „панорамічних” образків, як „Паньство” в Креници на сезоні, як Похід польської бойової армії в Горлицях²⁵. Кед ся смотрит на ні, жаль чловеку – же не жыс в тамтых часах, за бабусі Австріи... Были мы гурмом на своій земли і никого сме ся не бояли, не внимали. Інтелектом таких творців як Русенко могли сме ся съміти – як і они з нас – з наших гейбы міцнійших сусідів:

Sanowni wybiorcy!

Witom wos, moiście wy nasym staropolskim zwycajem: Niek będzie pokwolony Jezus Krystus. Przodkiem nojpirwy dziankują sanownym Panom za honór dla mnie, Jaśka Krupy, ze ścię mnie wybrali psywodniczącym tego zybranio, a teros prose wos, zebyście nie robili rajwachu, skoro kto godoć zacnie. Niek się wygodo ile mu gęby wystorcy, niek się wypisko jak klarnet na weselu. Nie patsajcie kto godo – cy pon, cy hop, cy naucyciel, cy filanc, cy wielmozny Pon Selencyo Dugos, kuzdemu wolno godoć, ot tego gębe mo, żeby godoł. (...) Moiście wy, wybiorcy! Jo jestem prosty hop, cuć odemnie siecką i borscem, ale prose się wobeżreć, przy mnie siedzi pon Selencyo Dugos. Kiej kcecie mieć posła jak się psynolezy a nie bele jakiego grabioza, to się namyślać nie potrzebujecie, ino wybirać od razu i kwita.

Moiście wy, teroz przednowek, duzo wos jest takik, co ni mocie co za zęby zucić. Więc kuzdemu ozór na brodę wylazi, skoro poslysy o wyborcej kiełbosie abo o piewie okocimskiem.

Jo joko doświadczony wybiorca, kiełbose takom zarłem pore rozy, i śmiało mogę powiedzieć, ze wyborco kiełbasa mo smak wybiorcy. No, kto jest za panem Selencyom Dugosem: Widzicie – wsyscy – brawo. A kto pseciw? – Nima nikogo. – Tako ma być. Zegnom wos, sanowni wybiorcy, do widzenia.²⁶

Не бояли сме ся, же возмут нам дотацию на выдаваня „Лемка”, бо... сме о ню не просили, бо в силі народу стати нас нас было на то што было нам потрібне. Правда, цензура конфіс-

²⁵ „Лемко”, Р. 1913, ч. 22-24, с. 4.

²⁶ Там же. Текст tot не є підписаний, тудно речы з певністю хто є його автором, хоц... сусідє безпосередньо з інчым – тіж непідписаным – текстом (*Казаня Амроза*), безспоречно Русенковим, а тіж з поміщенем вище рисунком.

кувала часто невыгідне слово, правда – за своє „я” треба було неодолга іти до Талергофу... Та іти з гордістю. Бо стати нас було і на ню.

Через тільки што висловлену дигресію хтіл єм зазначыты, же близьyme ся до єдной з грани нашой історії а тіж Русенкового життя. Та нич прийдеме гу ній, жаль мі не припомнути (хоц надтყркнено о tym і выжше), што Русенко во своім найвчаснішым періоді творчости окрем – більшістю – жартіблivых, аж і вышкырчых текстів потрафил быти тепло ліричным. Хоцьбы товды, кед оповідат о мясницях, коли то ідут на балі пані, панны, паны, в tym попадянки. Веселят ся тіж Настки, Тевдоски і Гані, але:

Тамтym грают капеляне,
Дуют в трубы – най Бог хранит!
А tym другым лем Цигане...
Тай на гушлях разтрісканых!²⁷

...Гейбы-м чул... Конопніцку. Може то припадкова збіжніст, хоц – як будме видіти пізнійше – Русенко любил парофразувати. Стати го было і на власну прекрасну, обшырjийшу лірыку... котрой не публикувал, або на котру не было товды, в „горячым часі“ запотрібуваня редакторів. Вшак-вшелеяко Русенків передовий бiограф, цитуваний уж Михал Дзіндзьо, котрий провьюол з Учительом вельо, вельо розмов, твердит, же найкрасiший Русенків верш „Лемковина“, ленiйочки, котры заєдно з любовiю прочытуєме:

Каменисты пути і потоки рвучы,
Березовы дебри і лісы дремучы...

вродил ся іщи 1911 рока, по єдній з кождорорiчных вакацiйных вандрiвок по Лемковинi.

Та близьme ся гу грани. Онедолга не буде уж в публикациях „Лемка“ Русенкового слова, ни жартіблivого, ни ліричного. Ниякого. Іщи в серпни 1913 рока видиме го дома, в Краснiй. Знаме тото з приведеных выжше слiв редактора Гунянки: Як

²⁷ Мясницi ся уж кiнчат, „Лемко”, Р. 1913, ч. 8, Додаток

маш час, та намалюй „Мілька” як колыше „Акыма”. Та уж в жолтни Гунянка пише в редакціній „Почті”: (...) А Мистер Фецько в Босні, в Сараєві „айнциги” тне.²⁸

Отже цілий такий рік перед розпочатьом І сьвітової війни служив уж Іван Русенко в цисарсько-королівській армії. В Сараєві, на Балканах, о которых – гейбы віщій був – писав до „Лемка”... кінцем липня 1913 року. Боліл го товдышній конфлікт медже Болгарами а Сербами, медже Славянами! Боліло го, же з того користат третій. При нагоді дуркал до Галичан:

Єдни других грызли, сварили ся и били ся. Ци не ліпше, жебы ся погодили? Тому кус, тому кус и добри бы было. Але (...) (н)ропало!²⁹

Барз слабо знаме балкански Русенковы передвоенны дороги. Военны тіж. Тільки лем, же „стоял” службом в Сараєві, же в ранзі „френриха” післано го пак на сербскій фронт.

Як сам Русенко нераз розказував, підофіцер з нього був поганий, бо він не хотів воювати проти сербів – своїх братів слов'ян (...). На сербському фронті Івана Русенка було тяжко поранено в груди. Куля сербського снайпера пройшла все його тіло наскрізь. Після чого, від тої рани, він довго лікувався по різних військових лазаретах. Після видужання Івана Русенка ще посилюють у 1917 році на італійський фронт, де серед високих Альп велися важкі кровопролиті бої.³⁰

Держу адде пред очами знимку. На ній двох австрійських вояків, єден з них то Іван Русенко. Долов одручний, гейбы Русенків напис: *Skutari, Albanie, 1917*. Быти може там проводил Іван Русенко реконвалесценцію?

Коли ся з вернул домів, ци одраз по закінчынню війни? Знаме лем, же тоты дороги бывали долгі. Наша інтелігенция не так нерада била вертати ся до отчого краю, як ся бояла. Ту воскресаюча Польща заводила свої порядки. В одповіди на нашы народны віча (17 листопада в Святковій, 27 листопада в Гладышові), особливі же на фльоринське віче з 5 грудня 1918 рока, на покликаня Начальнай Рады Лемковини, почат-

²⁸ „Лемко”, Р. 1913, ч. 38., Додаток

²⁹ До чого провадит незгода, „Лемко”, Р. 1913, ч. 29, сс. 1-2.

³⁰ М. Дзіндзо, *Народний поет...*, с. 3.

ком наступного рока зачала Польща пацифікацію нашої земельчки. Прешлідувано передовицьтвом інтелігенцію, напр. 13 лютого 1919 рока видано наказ інвігіляції і арештування (в разі повороту до Польщі) колишніх Русенкових бурсянів і „Лемко”-вих приятелів, Івана Андрейкі і Димитрія Вислоцького.³¹ Русенко, правда, служив в регулярній цісарській армії, на базі якої Пілсудський збудував свої легіони, не удостоївся Русенко „щестя” спрібувати акцептуваного душом через Поляків Талергофу, мал отже в іх очах „чисты руки” (невинні рисунки сперед войны годны ся быти забыти), товді видимо не мал ся і чого бояти.

Вернувся ачий Русенко домів враз з кінцем войны (на одміну І. Андрейкові – що остал на Підкарпатській Русі на все, Д. Вислоцькому – що з Пряшівщиною дунул по кількох роках в Америку). Не знаме на кілько ангажувався в події початку 20. років. Кед так, та бодай лем душом. Не стырміл бо Русенко гу мірським высотам, не тяжил ниғда гу престольним становискам (тоты зрештом цілком онедолга трафили пред судову лаву). При чым, по воєнній поневірці хтіло ся ачий одітхнути на ріднині, а кед ся годен был спохватити (на оним краснянським острові, ізолованым од Лемковини барже нич все; Польща була іщи все в стані войны, долго /ци николи/ не функціонувало ту вшытко так як за Австрії), остал ся попіл смутку по великих надіях. Такій... в сам-раз для Русенки. З неодгучними гушлями, котри не лем вискати але і плакати годни (ой, тоты Русенковы гушлі – будеме іщи гу ним вертати!), з олувком, з пером в руці. Обышол, дообходил товді (бо зачал іщи до войны) цілу Лемковину, познал – так гварит народне предання – кажде наше село.

„[Н]е повело ся му – як пише О. Дуць-Файфер – сполнити мрії про вижви студії ани мрії про вчыння лемківських діти. Закінчыл II курс учительської семінарії в Коросні, коротко учительювал в рідній Красній, єднак в 1922 р. перенесено го на посаду учителя в польським селі Лютча коло Стрижова, де пра-

³¹ Bogdan Horbal, *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921*, Wrocław 1997, с. 62.

чувал през 21 років (...)." ³² Як подає М. Дзіндзьо, Русенко учительювал аж од 1924 рока, одраз в Лютчи. Не споминат о Красній, мусіл то отже быти (кед быт), лем маленький епізод. Не змінят то факту (хоц ріжницею тогу вартало бы дошлідити), же на тій посаді мушений был Русенко оставати долги роки, обычні найбарже плідны рокы человечого жыття. На жменьку щестя, не было то далеко (лем 4-5 кільометры) од рідного дому, села, од своїх люди.

Русенко (...) часто в неділю приходил домів в Красну до своїх родичов. Я завсегда любил заходить до Русенка, як был дома. У него была доста дужа бібліотека и я пожичал от него ріжны цікавы книжки. Русенко охотно пожичал мі книжки, лем вимагал, штобы я запамятал прочитане. (...) Ру-сенко научил мене трезво смотріти на світ и ріжны события во світі.

Я любил дивитися як Русенко рисувал и малювал декорации для ріжных театральных представлений в нашей читальні або сусідських сел. По всіх сусідських селах в читальнях и народных домах были декорации малюваны Русенком.

Коли була потреба собрати даякы кошта на корыстъ читальні, Русенко писал ролі для колядників, в яких были выведены місцевы типы пастихів, гандляров, циганок и ріжных дзядов, котры ходячы от хижы до хижы веселили людей в часі Рождественских свят.³³

- споминат Михал Дзіндзьо. Єдносельчанка же, Мария Сенько потужат тоты споминны о мотыв з гушлями:

(...) Жили ми недалеко його батьків. На святах, літніх канікулах він гостював в батьків. I тілки Іван Юркович зявлявся тут - зразу лився мелодійний, ніжний голос скрипки. Це голос скрипки, з якою він не розлучився все життя.

Високу, худорляву поставу, трошки сутулу, з шкіряною течкою (портфелем) під пахою, можна було зустріти в полі, в лісі, на березі річки. А що було в тій течці? Олівці, зошит, папір, пензлик, фарби. Сяде на пагорбі і пише або малює.³⁴

³² Олена Дуль-Файфер, *Ци то лем туга, ци надія. Антологія повеселенчої лемківської літератури*, Стоваришина Лемків, Лігница 2002, с. 43.

³³ М. Дзіндзьо, *Вспомини о И. Ю. Русенку [в:] „Календарь Лемко-Союза на Год 1965”*, сост. Николай Цисляк, с. 100.

³⁴ Марія Сенько, *I.Yu.Русенко – великий вчитель Лемковини*, сс. 1-2.

Як видиме, Русенко попри своїх штоденних обовяззах учитель барз актывний, так в суспільним ділі, як і тихим своїм, особистым. Селяне шанували го:

(...) *Де Русенко тільки зявився, завжди був в оточенні селян. Люди тягнулися до нього, а він до людей.*

Русенко барз ретельний в кождій своїй роботі. В польській школі, котра го може і не тішыла, потрафил сой заслужыти на пошану.³⁵ Был вродженым учытэлем і дітина, неважнечыя, неважнеч якой народности была для него чывреком – добром основным. Подібний підхід до обовяззків учытеля будеме видіти пізнійше, уж на Украіні; там – понеже мame богатий материял – підыйдеме до темы дакус детальнійше.

Тераз же час бы пізрити на основне в жытю Русенкы меджевоенного часу, основне для потомных – його творчіст, туту – представляючу ся в публикациях, што діяла на шыршы кругы суспільства, так в Старым Краю, як і на еміграцыі – за Вельком Водом.

Сам тот період в загальнym то наступна тема – епопея, што вартат окремого шырокого омовліня. Ту припомнити нам лем тілько, же народова актывніст по катаклізмах што были нашом участю одроджувати ся мусіла од основ. Правда, в Амерыці, де народны раны не были аж так шлідны, діяли преріжны организаци, в якых часто перед вели нашы емігранты – Лемкы, з Обществом Русых Братств впереді. Выдавало оно свою газету (тыжденник пак двотыжденник) „Правда”³⁶, яку заложыл ішы 1902 рока кунківян родом Віктор Гладык (1873-1947), спілтворил ждынян, о. Теофан Обушкевич (1841-1924), редактували пак м.ін: в рр. 1912-1920 – Ілия Гойняк (тот сам, што был коротко редак-

³⁵ Урядова грамота: Powiatowa Komisja Oświaty Pozaszkolnej w Rzeszowie. *To Jana Rusenki w Lutczy. Powiatowa Komisja (...) wyraża Panu gorace podziekowanie za pracę kulturalno-oświatową w roku szkolnym 1937/38.* Пісписано: St. Bernatowicz /Starosta powiatowy; St. tomanek /Inspектор szkoln.

³⁶ *Pravda/The Truth*, нота єнциклопедична авторства Богдана Горбала [в:] *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, University of Toronto Press 2005 (II выдання), с. 396; при омовліню дальшой америцко-лемківской пресы корыстам тіж з того самого джерела, за текстами Богдана Горбала.

тором сандецького „Лемка”), в 1922-1932 – Симеон Пыж, колишній горлицький бурсак. ОБР видавло тіж альманах „Календар ОРБ“. Являлися і менче значучы выданя. Та бывали то выданя „рускы”, з традицыйным подвійним „с“, яким далеко бывло до еманципації лемківськості сандецького „Лемка“. Коротко, в рр. 1922-23 спомнений В. Гладик видавав газету „Лемковщина“, та аж створений в 1928 р. часопис „Лемко“ выразніше набрал – речы бы – лемківского лица. Редагували го Димитрий Вислоцький (Гунянка) і Симеон Пыж (в 1939 р. переімену-евал ся він на „Карпатскую Русь“, выходячу до сучасных нам часів). Ваньо Гунянка в рамках видавничих реалізацій американського Лемко-Союзу редагувал тіж в роках 1930-38 альманахи зо самохвально-звукучним наголовком „Карпаторуський календар Ваня Гунянки“. Д. Вислоцький vel Гунянка видал тіж (1931 р.) „Карпаторуський буквар Ваня Гунянки“. Помимо тих континууваних (хац нерегулярні) подвійних „с“, речены выдяня мали знісні лемківське лице.

Інтелігенції, што нечислинні ся на Лемковині зберегла, тяжко приходило ся заорювати долголітню толоку. На причынку, на зламі 20. і 30. років Лемковином потряс міцний релігійний рух, яким быво вертаня Лемків до православія. Не час ту і не місце шырше оцінювати його влияня на тогочасний образ Лемковини, однако не даст ся скрыти, же на пару років занял він скоточні чловечы умыслы. Хоц... з другої сторони видимо причынил ся до дозрівання новодобової лемківської самосвідомості. Адже в голосах аргументуючих даний процес заєдно вертал мотыв одіління ся од нашмарюваної через перемышльські епархіальны власти міцно националістичной політыкы. Адже аж і тоты, што остали при грекокатолицизмі, одділили ся од українського і українізуючого Церков Перемышля, нашли ся во створеній (парадоксальні – як протидіяння православній стихії) Апостольской Адміністрації Лемковини. В єй проводі пак стояли бодай в якысій мірі лемкофілі (др Василий Масцюх), ци цілом гамбом такы (о. Йоан Полянський – Лемкин, колишній, як памятаме, сандецький бурсак). Креницьке середовиско съвітской інтелігенції (Гнатишакы, Громосякы, Ропицькы, Тиліщакы, Трохановскы і дальшы) яли ся орати речену толоку

для проквітання рідної культури в выразно лемківським виді. Од 1933 рока зачали виходити скромны книжковы выданя до науки лемківскаго языка, як „Буквар” (Перша... /Друга книжочка для народных школ), авторства Методия Трохановскаго, а од 1934-го явило ся крайове воплочыля „Лемка”, часопису што был гейбы континуацийом предвоеннаго сандецкаго, з тым же не дорастал - бодай од едиторской стороны - тамтому (Австрия мала свою марку!). Редагували го до 1939 рока Василь Тиліщак, Т(имофій) Громосяк та М. Трохановскій. Діяньюм іх являл ся тіж од 1935 рока Календар „Лемка”.

До спілпрацы, так однісні америцкых, як і крайовых - кре- ницкых выдань закликано очывидні Івана Русенку. Уж в першых Гунянковых выданях прочытуєме його вершы, а частійше інцы стрічаме Русенковы рыsunкы. Русенко, хто бы інчий - як тандем, то тандем, без взгляду на Вельку Воду - є іллюстратором Гунянковаго букваря. Мам охоту звернути на него даусек векшу увагу, бодай через тот факт, же красні о ним пише... істинний Українец, Ярослав Бретун, што знал Русенку особисто (по переселінню на Україну), вчыл з ним разом в єдній школі. Вперто цитую, як і попередньо, в оригіналі, по українськи (рівні добре міг бы-м того подавати переведеным), жебы вказати деякым нашым псевдо-Лемкам, што в „Нашым Слові”, або „Ватрі”... плюють на Русенку за то, же він nibы оплювал Україну (а не нарваных Українців) - як видит го акуратні Українец, в українській мові пишучы:

(Коли береш нині в руки „Карпаторусскій букварь Ваня Гунянки” ви-даній (...) 1931 р. в Америці, вникаєш в художне оформлення його Русенком то думаеш: Та хіба це той самий Русенко? (...) Приглянемось ближче, що дарують автори дітям свого краю. Ось перша сторінка: стадо овець, якась стара дерев'яна хижка, обора, смереки, гори. А з-за них ясна зоря запалала. Та так сильно, що вівчар аж очі прислонив. Довкола того сяйва ми читаемо: „Дивная новина”. Ніби сама різдв'яна колядка дзвенить. І сповіщає, що вік новий народився. Прокидайтесь мілі збідовані горяни! - кличе.

Поряд з алфавітними буквами йдуть знаряддя юденної праці на Лемківщині: сокира, серп, ніж, ножиці, дерев'яна голка з грубою суканою ниткою. Звісно, що дітей треба вчити любити рідну природу, що

їх оточує, тому в букварі стрічаємось з бузьком, шишкою на голці сосни, довбаним вуликом з бжолами, гірську річку і мостик, що єднає два береги. І лемківську хату. А користуватись дарами природи – навчає художник Руценко – це велике свято: хлопчик єсть черешні чистими руками і в чистому, підкреслено – святочному одязі.³⁷

В Гунянкових календарях являють ся одтворені Руценковим руком лемківські персонажи, totы історичны, што жили меже нами, вошли до нашої літератури (головні за причиною тих же двох творців) – Амроз (Ковач) і Петро Павлик³⁸, дротар зо Шляхтови. Тым самим жують они до днес. Такы, якы были. Одкале того преконаня? Вшытки мы, знаучы з портретів... Пілсудського, кед посмотrimе на Руценковага „Дзядка” – можеме без заікніня повісти – Руценко был артистом! Одтворити фізиономію кілкома потягнінями олувка так вірні – то штука! А кед сме при політычній сатирі, при Пілсудським – был він, тіж враз з Масариком (Татічком) дост улюблена тема Руценковой творчости. Пізрийме на єден з образків: Дзядек, обкрочнувшы вальбю, тримат на мотузах штырі пацята, якы втічут му во сіштырі стороны. Підпис:

– *Псякрев! Цо съвіне, то съвіне! Насыпал пелне корыто польскай культуры, а не хцом жриць.*³⁹

Або другій образок – Дзядек бесідує з Татічком, што гласкат по голові малого чловечка в чугани. Діалог:

Дзядек: *Цо то, моюмпане, за чловечек?*

Татичек: *То ма бить, аспонь, Лемко!*

Дзядек: *І чо он хце од нас?*

Татичек: *А хце, аспонь, од нас конституциe i руску школу, а іцы таки малы клюк.*

³⁷ Ярослав Бретун, Учитель з Лемковини (підрозділ: Дивная новина), Львів, 15 лютого 1990 р. машинопис, с. 2.; допис Я. Бретуна: Учитель. До 100-річчя І. Ю. Руценка надруковано тіж в газеті „Надзбручанска правда”, 3 лютого 1990 р., с. 7, але о цілку інчым змісті, якого машинопису не посидаме.

³⁸ В метриці был записаний інакше, але менша з тым, мы знали го яко Павлика и так сме го звали – пише о ним В. Гунянка: Петро Павлик [в:] „Календар Ваня Гунянки на 1930 год”. Вид. „Лемко”, Philadelphia 1929, с. 64.

³⁹ Там же, с. 117.

Дзядек: Батем, моцюмпане! Пацифіковаць го!⁴⁰

Але така сатыра могла преходити в далекій Америці. Ту, в ІІ Річпосполітій редакторам, авторам публикуючим в кре-ницьким „Лемку”, в календарях „Лемка” мус було тримати язык за зубами. Як добрі знаме, а як найкрасше передає тото руска пословиця: *Тише едешъ – дальше будешъ.* Робили нашы небожатка што могли. Помагал і Русенко. Окладинки выдава-ных альманахів окрашують його малюнкы, серед шпалт являют-ся цінны рысункы з велького циклю, названого пак, хыбаль одредакторско, *Стародавны лемкіўскы тыпы* (континуувал го буде Русенко долгы рокы). Ярослав Горощак повіст о ним му-дро і гарді:

(...) Попрез тот цикль входиме в съвіт, в якым Русенко жыл, а якого уж гнеска нее і не буде. Разом зо своім рысовником одышол на все. Русенко нам вратувал од забытая частку тога съвіта і пренюс до нашых часів.⁴¹

Частку, фалат того съвіта вратувал Русенко для потомных во своім пречудовым „Вертепі в Карпатах”. Драма тата, напи-санна почат-ком 30. років, опубликована першыраз в 1934 році стала ся одраз облюбленіцьм народных сцен. Грано ю в Старым Краю і в Америці... Грано ю аж і товды, коли нас в Лемко-вині не стало, на землях выгнаня (зробили то Бортняне в Лісци, в... 1956 році; сучасні одограл *Вертеп в Карпатах* Театр Стова-ришыня Лемків, одзначаючы 100. річницю народжыня Учыте-ля). В свой драмі вчыл Русенко – через теплу розповід Бачы Югасам – кохати свій край. За горяча вчыл цінити тото што сме посидали, до гнеска вчыт носити туту вартіст в душах:

Горы наши, горы наши,
Горы наши Карпаты –
Нихто не зна, никто не зна
Кілко вы в нас вартате.⁴²

⁴⁰ Там же, с. 125.

⁴¹ Горощак Ярослав, *Ivan Rusenka. Верши. Байки. Рысункы Вертеп в Карпа-тах*, (выдання в 4 зошытах), Стоваришыня Лемків (1990), с. 45.

⁴² Ту за выданьем: „Наша книжка”, Юнкерс 1945, с. 163.

Преконаний єм, же тоты слова, вплетены в народну пісню
Я до леса не піду сут власныма його словами. Не тяниме сой того
на што-ден, як не тяниме, же прекрасна, єдна з найкрасших
пісень якы вродила Лемковина, *Полетіл бы-м на край съвіта*, то
діло Русенки.

Являют ся Русенковы вершы, завдякы которым придал сой
в народі мено Учителя:

Хоц маме кріпкы руки,
Хоц маме добре здравя,
Без школы, без науки
Мудрійши нас задавят.⁴³

Являют ся історично-патріотичны вершы, як тот „На Лемковині”, який по далеких роках стане ся лемківским гымном⁴⁴, што нюс го буде по рідным краю, по землях выгнаня, аж і за Вельку Воду Ансамбль Пісні і Танця „Лемковина”.

Припомне ся Русенко як лірик:

На Кычері дус вітер студений,
Шумят, стогнут вершки ялиц зелены;
Мете сънігом по полянах вітриско,
А ядлівіці ся кланяют пренизко.
(...)
А дороги уж не видно, ни села,
Сънігом буря вшыткы стежкы замела.
Жывой душы ніт на дворі, і птахы
Поховали ся пред вітром під дахы.⁴⁵

Гейбы лята зима надыйде ІІ съвітова война. Хоц на Лемковині (поза Дукляньським сідлом) не буде она так страшеннна як

⁴³ Русенко, *Треба нам науки*, [в:] Календар „Лемка” на звичайний рок 1935, с. 96.

⁴⁴ Музыку до того верша написал Ярослав Трохановский, подібні як до двох інчых Ру-сенковых текстів – *Глян Боже оком* (з „Вертепу в Карпатах”) і *Мы бідны, уж з діда, прадіда* („Лемкы”). Я. Трохановский од дітинства був величким любителем Русенкової творчости, пак рецитувал вершы і байки Учителя при кождій нагоді, аж і, як гудак, на... лемківских весілях. Очывидні і на виступах „Лемковини”. Мотто з Русенкового верша: *На Лемковині // І в Талергофі // Невинна кров пролята // Най в наших серцях // На все остане // Памятка вічна і свята* було похоснуване на легітимациях Почесний член „Лемковини”.

⁴⁵ Русенко, *Зима в Карпатах*, [в:] Календар „Лемка” 1935, Креніця, с. 127.

перша, змінит барз жыття насеління. На кілько змінит Русенкове жыття? Дале буде выконувал в школі свою працу учытеля (в тым – здає ся – од 1943 рока на нашым уж селі, в Боднарівці). Як тата праца буде выглядала, на кілько окупант нашмарит свою волю і однісні шкіл? Знаме, же до голосу дійдут товды пронімецкы элементы, в нашій, недавно міцно лемківскій Креници окупант милостиво дозволит на основання українской учытельской семінари. Як же буде на „Русенковым острові”, недалекым од Сяну, од давна пленетруваным через українских народовців? Не знам на то вычерпуючо одповісти, не мам однісні того ниякых джерел (а глядати іх не мам уж коли). Мож лем допущати, же дефінітывній волі і силі мусіл ся дакус подати і Русенко. Може і мусіл вчыти в школі німецкых съпіванок, на што вказувати годен находячий ся в його домашнім архіві готыком друкуваний съпівник⁴⁶, з одручным написом на окладинці – *Russenko (sic!)*. Та же в души не подал ся ани кус, переконуют нас спомини М. Дзіндзя:

На весну 1941 року через наши села посунулася масса німецких войск, что готовилися до нападу на СССР. (...) В тот самый час Русенко отважился написать по німецкы и то готичным шрифтом на воротах и стінах стололы: „Планний мир ліпший од добрай бійки“; „Не роб другому, што тобі не міле“; „Єден здоровий хлон вартат більше, як десят хворых королів – калік“ и ище якысы други выражения, уж не памятам якы. Я сам виділ, як німці читали туто напись, а потом о штоси спорили меже собом. Надышол офіцер, прочитал и казал солдатам стерти написи. Як тилько тата группа войск вийшла зо села, а пришла друга, Русенко уж написал новы написы.⁴⁷

Война, Німці не выявили ся найстрашнішы в тым страшним часі. 1945 рока за втікаочыма Німцями ішли „братя“ Рускы. Так, без цитувальника іх мал од давна наш народ. І так, як братів, стрічали іх наши Руснакы тепер. Та выявили ся післанцями з пекла. За польско-совітским „договором“ агітували на выїзд до Союза. Барз тото штимувало Полякам, іх підпільні організацыі, а найчастійше обычны банды помагали вынести ся

⁴⁶ Kernlieder für die Woltschule, Leipzig 1938.

⁴⁷ М. Дзіндзьо, Вспомини..., сс. 100-101.

Русінам з отчого краю. І о кілко тата поміч була паскудна для меджуючих з польськима нашими сел (напр. Білцарева, Богуша, Крільова Руска), але все іщи маючих опертя од полудня, од материка – на „Русенковим острові”, на селах, розтраченых серед польского моря була она, тата поміч рішаючом о жытю або смерти:

(...) Банда з ліса переказувала, жебы наши люде выносилися гет на Україну, и уж на наше село було дакілька нападов з рабунками и побитьом людей, а єдну жену банда убила на смерть.

– Што вы нам дорадите, Русенко? Треба ся записувати на виїзд, як банда каже, ци ніт? – просят його люде.

– Сами⁴⁸ знаме стару приповідку Там добрі, де нас нее, значыт, де бы чловек не был, все ся му буде здавало, же деси в другым місци буде му ліпше, лем нигде не буде му так добрі, як в тых сторонах, де він ся вродил. Так знайте, мої дорогеньки, де бы мы не поїхали, як бы мы там добрі не зажыли, а все нам буде бракувало той рідной землички, де мы ся вродили, де мы выросли. То уж в нашій кырви, мы привыкли до нашої Лемковини зеленої, до наших гір і лісів, до нашого ґрунту, на яким треба тяжко робити, але він нас викормит!⁴⁹

Та мус буде лишыгти рідну земличку. Боячы ся о жытю, підуть одтale вшыткы, до іменту.

(...) Єдны вмерлы, што в могилах,
На вікы остали.⁵⁰

– повіст Русенко, кед піде zo вшыткыма. Медже тыма вмерлыма останут його нянько, австрійскій юлан Юрко Русенко, што вмер в 1938 році і мама, што одышла на тамтот сьвіт o пят років, в воєнний час 1943-го.

Піде „в Росино“ Іван Русенко zo свойом уж родином, zo же-ном Марійом та з двоіма діточками – Борисом і Надійом.

О своім часі не рюк ємнич о власно-родинным Русенковым жытю, а того прогалином лишыгти не годен. Коли ся оженил

⁴⁸ Одтale передаю текст сучасним, а не америцко-союзівским правописом.

⁴⁹ М. Дзіндзьо, *Вспоминь...,* сс. 103-104.

⁵⁰ Іван Русенко, *Рік 1945*, [ту за:] Олена Дуць-Файфер, *Ци то лем туга...*, с. 45.

Русенко? Пізно, барз пізно, уж по чотырдесяці. А коли докладніше? О тым судити лем можеме. На основі... съвідоцтва народжynя його жены, котре выберала 1 марта 1932 рока – ачий для потребы шлюбу – в грекокатолицькым парохіальнym уряді в Костарівцях (там ся вродила 3 мая 1905 рока). Вельо помочы нам годно і съвідоцтво народжynя молодшої дітины Івана і Марії, дівочки Надії (хрещеної – Надежда, Любов), выдане 3 листопада 1934 рока, підписане Александром Прислопським, парохом Красной, інформуюче, же Надія вродила ся 10 мая 1934 рока. Медже тýма датами – 1 марта 1932 і 10 мая 1934 рока вшытко найважніше родинне Русенків ся „подіяло”. З тым, же дату шлюбу мус пересунути дагде на конец квітня 1932-го, бо в мясницях з ним не встигли (кед добрі рахую, 1 марта зачынал ся акуратні Велькій Піст). Первородний іх – сын Борис был старший од своїй сестрички, найвижше о нецілý два рокы, може лем о календарьовий рік. Потверджат ся тото в деякій мірі і за съвідчыньом Ярослава Бретуна:

(...) До школи ходило його двоє дітей – хлопчик Борис і дівчинка Надя. Я їх учив – добрі діти були.⁵¹

...І кед сме уж на Україні, останме ту. Хоц прикро ту оставати (не розумій мя зле, Україно!). Так, як і прикро было Русенкови. „Так”?... Ой, Йому было вельо прикрійше. До безконачной тугы прилипла і окропечна нужда. Гварят, же *в рідним kraю і тернина не коле, же і вітер не студений, же своя біда, то не біда.* В своїм краю поратуеш ся хоц-чым, споможеш ся хоц-кым. А ту біль душы і скорч ямки ся не кінчыт... Та кед дуркат ішы серце в грудьох, жыти треба, двигнути горі русначу голову і... засыпівати сой. Спомином рідного краю розвести похмареные дни:

Там мі ліпше было –
Як ем был за водов⁵²,
За пінязі-м купил,

⁵¹ Ярослав Бретун, Учитель з Лемковини..., с. 1.

⁵² Водом зове ту Русенко Сан, так як звали його селяне; видно то в „кальварийских“ Русен-ковых вершах, зрештом в дальшій части Сыніванки являт ся Сан.

Без пінязи продал.⁵³

Спочатку виділо ся мі, же в Русенковій Съпіванці є блуд. Бо як годно ліпше быти, што то за гандель, кед за пінязі ся купит, а без пінязи продаст. Аж пак ём дізріл похоснувану Русенком народну ачий філософію. Кед стати человека продавати без пінязи, дарувати, спомагати дакого – адде правдиве богатство.

І буде Русенко дарувал людям богатство. Богатство душы, знань. Кед покличут го за учителя в Королівці Борщівського району, Тернопільської області, де оселено коростенчан – буде учителем дале покликаным од колыски. Так як недавно малым Полячатам, так тепер малым Українчатам ай Лемчатаам серед них буде оддавал цілий свій талант, бо дітина то чоловек. І материял на Чловека... Спостерегшы, же дітині тяжко дашто зрозуміти, часто зо змучыня, тіж і голодом, кликал буде на поміч... своі неодлучны гушлі:

(...) А коли не один Ivasик у першій парті неуважний, а більше з-поміж 45 пар оченят починає відволікатися в класі, учитель помічає втомленість своїх вихованців. На допомогу приходить скрипка – супутниця в дисциплінарній справі. Вона – тут же, під руками, на столі. І тільки смичок торкнеться струн – клас завмирає. І злітають, мов на крилах, дитячі голосочки.

„У горах Карпатах, ой там би я жив...”

І коли скрипка замовкне,чується голос учителя: – Отут, діти, в підручнику, на 25 сторінці...⁵⁴

А вшытко того серед негоячого ся болю, серед страшенної нужди. Кед пізрити на знимку ⁵⁵ з перших років на чужині, з Русенком посеред діти – вшытко єдно дост радісных, полонилих – аж жаль серце стискат на видок лиця Учителя – гейбы го з лягру тілько што пустили... Пустили? Адже він в ним быв! Бо лягром для него было лишати ся поза Лемковином.

⁵³ І. Русенко, Съпіванка, верш дотепер нигде не публікуваний, ту подає ся за машинописом.

⁵⁴ Ярослав Бретунь, Учитель. До 100-річчя І. Ю. Русенка [в:] „Надзбручанська правда”, 3 лютого 1990 р., с. 7.

⁵⁵ Знимка підписана: Учні ІІ „Б” класу Королівської НСШ 1947–48 н(авчальний)р.

Тота тереньєва колька сідила в ним, хоць знал, же інчого выходу не було, же не з власного забагніння нашол ся тут...

Так як старий приятель з нерозлученої роками двоїці, тандему – Ваньо Гунянка. Хоць тот же приятель дал му до рук шувну несподіванку – видану тільки що в Америці „Нашу Книжку”⁵⁶, де помістил Русенкову творчіт, зобразив в гейбы, невельку (50 сторін), але барз репрезентаційну антологію – не годен му вибачыти, же переселил ся він до Союза (1946 р.) з власної непримушеної волі. Зlostило го, іритувало таке поведіння. Поведіння Лемка! Котрий дал бы тягнути враз почату скыбу. Там, де то можливе, там, де ся даст – лем бы для добра рідного загона... Тымчасом... І не здержал Русенко:

Знам Гунянку з давен-давна,
Може уж да-с сорок років,
Знам го з права, знам го з ліва,
Знам го і зо вшыткых боків.
(...)
О, і тепер знам Гунянку, –
То уж не тот, що быв раньше;
Зніщуваний на ізナンку,
Лемко з него штораз планьший.

Не познате уж Гунянки,
Ни в Юнкерсі, ни в Пассайку,
Заміст сюсів взул валянки,
Заміст ковта, вділ фуфайку.

Всім, в Нью-Йорку, ци в Канаді,
Най не буде того дивно.
Лемки ся остали в заді,
Лем Гунянка прогресивний!⁵⁷

Правда, медже нима іскрило все, іщи в сандецьким „Лемку”, але для добра справи треба було сой заєдно пращати (од-кале же я того знам?). Для добра справи. І для збережиня чести.

⁵⁶ „Наша Книжка”, печатано в типографии Лемко-Союза в Юнкерс, Н.Й. под редакцием Д. Ф. Вислоцкого, 1945 р. (511 сторін).

⁵⁷ І. Русенко, Гунянка, верш сигнуваний 1947 роком, не знам ци публікуваний, ту подає ся за машинописом.

Ой, як же наш Учитель о тоту народну чест дбал. Од начатків, коли то Лемкови з „Вертепу” вкладат до уст такы слова:

Дякую за чест, и принимам выбір. Але тепер мусят вшытки слухати што розкажу, і в порядку заховати ся, штобы мы Руснакам ганьбы не зробили.⁵⁸

Не забуде о чести Руснака і ту, в Україні. В – виділо бы ся – цілком прозаічных ситуаціях. Призрийме ся такому кадрови:

Пам'ятаю такий випадок: біжучи по вулиці, я висякала ніс на землю, не користуючись хусточкою (це було в 5 кл.). І. Ю. зупинив мене, відвів в сторону і сказав: Так не культурно, більше не роб так. Вос-си хусточку і користуйся хусточков. Ми лемки повинні бути культурні (Русенко рюк ачий „быти”, та най там...)⁵⁹

І як Тя, Русенку, не кохати?! Як Тя не звати Учительом?! При вшыткіх інчих прикметах духа, за народном приповідком – мудрим як волк (бо волк сой не даст кривди зробити):

(...) Любив мовчки спостерігати, вивчав членів педагогічного колективу. Враження про них тримав при собі, не спішив йти на відвертість в умовах тогодчасної дісності. Може, відчуваєв, що ним цікавляться ка-гебістські службовці. Був, як мисливець, обережний.⁶⁰

Обережний як мисливець – барз ся мі того подабат. Та мам в диспозиції цінний матеріял, якій вказує, же Русенко – правда, уж по смерті Сталіна, але в часі барз іщи тяжким, на долго перед ХХ Зъїздом КПСС 1956 рока, коли то Хрущов виголосил славний реферат потупляючий Батька Народів – потрафил вypovісти:

Ми як на сміх, боремось за ідейність, атеїзм, за пару десятків років хочемо поробити всіх безбожниками, а людськості, доброти ми не прививаємо нашим вихованцям. (...) (з листа І. Ю. Русенка від 10 IX 1954 р.)⁶¹

⁵⁸ І. Русенко, *Вер*

тен в Карпатах, [в:] „Наша Книжка”, с. 181.

⁵⁹ М. Сенько, І. Ю. Русенко – великий вчитель Лемковини, с. 6.

⁶⁰ Іван Русенко живе в моїй памяті, машинопис з 4 липця 2001 р., підписаний: Іван Романович Пугач /70-літній пенсіонер, колишній директор Королівської середньої школи.

⁶¹ Ярослав Бретун, *Русенкова скрипка*, машинопис, стор. 6

- выповісти уж не лем з позиції Лемка, а і з позиції загальнопольської. Отже не мож зашмарити Русенкови, же був – як то гварят Поляки – „zaściankowy”. Потверджат того тіж цитуваний вище Іван Пугач (см. припис нр 62), коли по описаній Русенковій обережності съвідчить:

Але цінів учителів, які проявляли національнотворче і мистецьке обдарування.

Цініл Русенко культуру кожного народу подавану розумно, не заборчо. Тоту гейбы метаморфозу (гейбы – бо не була то метаморфоза, лем проявлення природнього думаня в новій життєвій ситуації) днешні нашы „гейбы-лемки”, публикаторе „Нашого Слова” і „Ватри” – прібують Русенкови (оплювавши го передше дурно, бзурно, примітивні) приписати таке адде:

*Іван Русенко, коли поїхав на Україну, то цілковито змінив погляди.*⁶²

Одповідаючи на сесе „одкритя” в „Бесіді”⁶³, анонсувал єм лем съвідчynя – цитат, о котрим єм повіл: ...захистую. Ale не ту і тепер, бо пред нами є виданя Русенкової книги – альбому. I з таким смаком не буду выходил „пред компанію”, адже товдвы стратила бы ся ціла съвіжіст видання. Діждайте товдвы дакус, потерпіте зо двадцять місяці, а прочитате. Діждали сме ся, чытайме:

*...Але ніяк не хотів примиритися Іван Русенко з тим, що він українець за національністю. А виявилося це тоді, коли я склав список вчителів школи і в кожного особисто питав про національність. Я не українець. Я – лемко. I батько мій лемко. Щось більше не можу сказати. Так є – мовив Іван Юркович. – Завжди згадую, розумію і високо ціну дух рідного краю. Він дає мені силу.*⁶⁴

⁶² Федір Кузяк, *Витай, Редакціє Нашого Слова*, „Наше Слово”, № 17 2009; Федір Кузяк, *Купив тай прочитав, „Ватра”*, № 2 2009; в тыжденнику „Наше Слово” являлися свого часу цілком приступни дописы на тему І. Русенкы (як спомини М. Дзіндзо). Та трафлялися і таки, як обширний куріозальний допис Михайла Шумады *Моя перша зустріч з Іваном Русенком* (НС, номери 38 і 39/1992, „Лемківска Сторінка”). Тота перша зустріч полігат на тым, же автор взял до рук „Нашу Книжку” (славну „лемківську біблію”) – числячу 511 сто-рін, в тым 50 сторін Русенковых творів – і приписал авторство цілості... Русенкови.

⁶³ П. Трохановский, *To не так, Панове!*, „Бесіда”, № 3 (114) /2010, сс. 12-13.

⁶⁴ Іван Пугач, *Іван Русенко живе в моїй памяті*, сс. 1-2.

Давал Русенкови дух рідного краю силу до посліднього дыханя. В тюрмі народів неодмінні свyїдчыл Учитель свое національне „я”. Не якисе енігматичне, пост-гунянківське, в рамках „рускості”, ци аж „русскої”, не в якісум совокуплінню з українськістю, а – зъвіданий выразно о націю – в сопоставленню: Я не Українець. Я – Лемко. На нецілі три місяці перед смертю потужыл го словами:

Кед ём родил ся Руснаком,
Не прейду в інчу націю.⁶⁵

І до посліднього дыханя тужыл превеликом тугом за рідним краєм. Серед остатнього свого літа вибрал ся до Борислава, де жило шувні нашых люди, тіж його єдносельчан, але передовшытким зато – бо там були уж Карпаты. Не його, але подібны... *Повідали мі наши люде в Бориславі* – як кінчыт своі спомини Дзіндзьо – же Русенко ходил до ліса и долго там бродил *в савомоті и задумі*.⁶⁶ Пак надышла зима – мачоха... Хоц і преця серед ней годна жменька щестя быти. Близькыт ся Велия, Різдвяны Свята, Новий Рік, а дораз по ним – ден його народин, округливих – сімдесятых... Сіл гу столу, – же 3. січня то було, – взял перо і черкнул:

Моя отчизна – Лемковина:
Зараз за Саном, як за плотом...
(...)
Кед бы я мал, люде добры,
Шапку-невидимку,
Поіхал бы-м зараз дохыж,
Хоц лем на хвилинку.
Посмотрити на ту хыжу,
На тот берег, на ту воду,
На то село, де-м ся родил
І де-м іграли замолоду.
Посмотрил бы-м на Кычеру,
На Порубы, на Чершлины,

⁶⁵ I. Русенко, *Боднаровяне*, [в:] „Карпаторусский Календар 1960”.

⁶⁶ М. Дзіндзьо, Вспомини..., с. 107.

Серце бу ся радувало
На вид рідной Лемковини.⁶⁷

Та шапки-невидимки не мал. Не порадувало ся уж серце на вид рідной Лемковини. Престало бити. Вмер Іван Русенко 10 січня 1960 рока, пят дни не доживши до 70-ох років. На інфаркт, несподівано, гейбы зничого-нич. Гарда смерт для поеты. Кед годна гардом быти смерт... А може, вшытко єдно?! Не лем за віруваньом Церкви. Повідат ся бо – поеты не вмерают.

Ци кождий? – задати бы єдно з остатніх звідань, завершаючи, сумуючи жытьюву і творчу дорогу Івана Русенки.

І так – музык, художник самоук, поета, байкар, сценариста лемківских і циганських весіль, і різдвяных вертепів, ілюстратор книжок, фанатичний зберач лемківських народных пісень, учитель і безконечні люблячий сын своєї Лемковини – адде, гнеска, Іван Русенко⁶⁸ – приведу остатній раз уж, тепер по лемківски, слова його по-клонника, Українця.

Што же товды нам, Лемкам, речы на завершыня? Не будеме дополнювати перечисліня (з котрого видно над выражаз, же в основным слові о Русенку не повіли мы о вельох його фасцинаціях⁶⁹, дінях, трудах; цілком вычерпуючи о нашым Учитељю, бодай на днешній ден, повісти і так ся не даст). Зосередити треба увагу на фундаментальних факторах, котры задецидували о вынесінію Івана Русенки на лемківскій престіл, вчынили го найбарже улюбленым нашым поетом, хоц... поетичним талантом перевершал го в історії неєден.

Наша ведуча літературознавец, Олена Дуць-Файфер зове Івана Русенку *властивим творцом писаного языка Лемків*⁷⁰ і хоц не меньшу ролю приписує Ваньови Гунянці (і хоц памятат ачий

⁶⁷ І. Русенко, *Моя Отчизна*, з аднотаційом: *Остатный верш Ивана Русенка*, [в:] „Карпато-русский Календар 1965”, с. 109

⁶⁸ Ярослав Бретун, *Учител з Лемковини...*, с. 5.

⁶⁹ Хоцьбы о залюблінію в культурі Циганів, з котрима гудачыл, вчыл ся іх языка (на што вка-зуе захованій його рукописний словничок) і котрим посвятил шувні творчости, так через рисункы як і писане слово, з начальнym: *Я вас люблю, як і своіх...* („Лемковина”)

⁷⁰ H. Duć-Fajfer, *Literatura lemkowska...*, с. 67.

о заслугах Йоана Прислопського сперед віків), акуратні Русенку ставлять на першим місці, оддає му тuto великопочесне звання: *Primus inter pares*. Пишучы же о сандецьким „Лемку”, де Іван Русенко зачал публикувати, повідат, же был то часопис, котрий сполнил істотну функцыю в історії Лемковини. Його появлення ся і штырічне істнування в біжучым читательським обігу визначат пе-реламний момент в переходжыню од загальногалицько-руской куль-туровой перспективы до съвідомого, програмового формування лемків- ской простори культуры.⁷¹ Очывидні, треба нам памятати, же од писаного языка, до кодифікованого далечка ішы дорога, та тот остатній дозріват акуратні через творчіст в даным языку і треба на то цільх поколінь. В лемківским припадку процес тот завер-шат ся аж за нашых часів. Сукцес, по велькій части слушні, приписуеме собі, видячы заправды – тіж слушні – час што пред нами шлідувал, як час спомненого дозріваня, як епоху в ретязи котрой остатнє огниво доложыли мы. При чым видит ся нам, же таке огниво в білій горячости не важыл ся выклепати никто пред нами. Не тямиме, не знаме о таким, же пятдесят з гором років тому не хто інчий як Русенко написал: *Нашу лемковску бесіду треба зреформувати, впорядкувати и усталити єдна-кы граматич-ны формы и єдностайный правопис.*⁷² Прібувал монітувати до Лемків – філологів, та час был нияк не на часі.

Повіджене в вишнім акапіті вшытко єдно не грат ведучої ролі в выкреуваню через потомных Русенкового місця в на-шым минулым і днешнім. Нарід – так як „летит” – не занимат ся культуротворчыма процесами (хоц сам іх спілтворит), не застанавлят ся над якысом кодифікацием. Нарід є консумен-том, читательом, а ішы в векшій мірі слухачом (односит ся то особливі до давнішого періоду), одберат, або не одберат, при-нимат, або не принимат подавану му пожыву. Русенкове слово, просте, зрозуміле, свое і до того прекрасне – трафлят до лем-ківских сердец, впинат во ні своі корінчыкы... Та споможме ся ту словом літературознавця, зацитуйме шыроко:

⁷¹ Там же, с. 294.

⁷² *Писмо старого Лемка. Лемковска бесіда* – рукопис недатуваний, час його виникніння треба однести до хінця 50-ых років, бо споинат ся в ним „Наше Слово”, якє – за словами автора – *игнорує нашу бесіду*.

Горячым вершуваным словом, міцно заангажуваном патріотичном ліриком, в котрій богато використувал стилістични засобы реторики, вчил Іван Русенко любови і пошанування для рідных вартостї. вказувал іх цінніст і красу. Взором наших великих будителів попередньої му епохи, будил патріотичны почуття в народі. Одтale такій декларативний, явні агітуючий, закликовий тон тых вершів. Заміщены на сторінках лемківской періодики, початково лемко-союзівской в ЗША, редактуваної і видаютої през Русенкового приятеля, Ваня Гунянку, потім в крайовим "Лемку", промовляли до лемківской громадскости своіом чистом лемківском бесідом, простом формом і благородном ідейом. Хоц заангажуваны, преполнены дидактизмом, часто полемичны ци оскаржаючи, не сут они лишены ліричной красы і артистичной цінности. Обдарений правдивым літературным талантом, не попал Русенко в вершиомазництво, оборонил літературний рівен своіх вершів аж і при так міцным ідеовим заангажуваню. Старчыт лем прочитати бодай найкрасашій лірик Русенки "Лемковина", жебы розпознати правдивого майстра пера. Так короткой і цільной, потрясающей своіом реалізмом і правдом характеристыки Лемковини заміщеної во вступній описовій части, полученой з прекрасным інвокацийно-декларативным вyzнаньом синівской любови до той землі нее більше в нашій літературі. Верш тост правдивым майстерштыком, для Лемків порівняльным з Міцкевічом "Інвокацийом".

О великим таланті пера съвідчат тіж Русенковы байки. Хоц використуют они найчастіше знаны мотивы звірячої байки, то іх лемківskій кольором ест не до підробліня. Осігат го автор при помочы барз трафні введеных, зо знавством викорыстаных стилізуючых середків. Сут то топонімы: виштки байки діют ся деси "В наших горах - гев в Карпатах", Ту, як Угрин і Лабовец", в Репеди, Ганчовій, Гладышові, Смереківци, ітд. Прекрасні підносит лемківскіст байкового простору бесіда так наррації, як і героів, з найбарже тыповыми, специфічными высловами, зворотами, словами. Бесіда приписує часом тіж героів до окрісленых етнічных релів. В Русенковых байках ягня бесідує по лемківски, волк по польски. Часто в аргументації, в тыповых захованях, в психіці героів находиме характеристерны приметы лемківски, польски, жydівски, українськи. В тост спосіб заходить осадження універсалізмів в добрі нам знаным просторі.(...)

Інчим творам не мож тіж одмовити літературной вартости. Прото іх ідеова вимова ест зміцнена, виразнійша в прецизії. А ді-

ла і справы, до яких кликал великий Учитель були прагнінями, котри трафляли в душу народу, будили його дужниня і надії. Хоць в Руценкових вершах часто явилися болячі проблеми – темнота, біда, слабість, незгода Лемків, хоць нераз споминаний був міцніший сусід або сусідове, то николи не по то лем, жебы одобрати надію. Противні.⁷³

Інтересним, думам, буде прикладати тіж слово од страны той, што сподівати ся за долги роки нияк не мож було, слово цілком обче, а преці тепле:

*Iwan Rusenko wyniesiony został do rangi narodowego wieszcza lemkowskiego. Zadecydowała o tym jego poezja: prosta, napełniona tesknotą i przywiązaniem do Łemkowszczyzny. Nierazadka w jego utworach nuta satyryczna nadaje jego poezji żywotność i pełni rolę dydaktyczną. Rusenko uczył lud lemkowski poczucia własnej wartości, godności i wiary we własną niepowtarzalną odrębność. Dlatego też został za życia nazwany „Naczycielem”.*⁷⁴

Заправди, ци сподівал ся Русенко кед кінчыл під директором Жепінським сандецьку гімназию, же по сто роках повідят о ним Поляки тепле слово, же його вершы перекладені на полскій язык взята страниці польських видань? Ци сподівали ся того мы, потомны?... Адже – як єм рюк на початку вступного слова до виданої недавно книги Учителя⁷⁵ – Русенко приписаний є таїй виключно лемківському творчому съвіту. Приписал ся му съвідомо і безграниці сам він, гейбы інчий – повіджме – універсальний, загальнолюдський для него не істнувал. А вшытко єдно вишло дакус і поза наш съвіт. Бо добре зеренце, бодай і на каміню выплекане...

Есенцию той мудrosti знаме вшыткы.

⁷³ Олена Дуць-Файфер, *Іван Русенко (1890-1960)*, [в:] „Лемківський Календар” 2000, Стова-ришыня Лемків, сс. 94-100, ту ;

⁷⁴ Iwan Jurijewicz Rusenko. *Wiersze*. (одредакцыйне вступне слово), [в:] „Magury ‘90”, с. 51.

⁷⁵ Русенко. *Выбране*, ред. Петро Трохановский, Стоваришина Лемків, Крениця – Лігніця 2010.

Отвориня Ізбы Памяти Івана Русенки Руска Бурса в Горлицях, 17 жолтня 2010 рока

ruskabursa.org

ruskabursa.org

ruskabursa.org

Стоят од ліва: Богдан Гамбаль – Ведучий Рускої Бурсы, Андрій Копча – Ведучий Стоваришина Лемків, Казімеж Стерковіч – Бурмістр Горлиць, Олена Дуць-Файфер – Професор Яу, Петро Трохановський – ініціатор покликання Ізби Пам'яті, Кароль Гурскі – Віцестароста Горлицької.

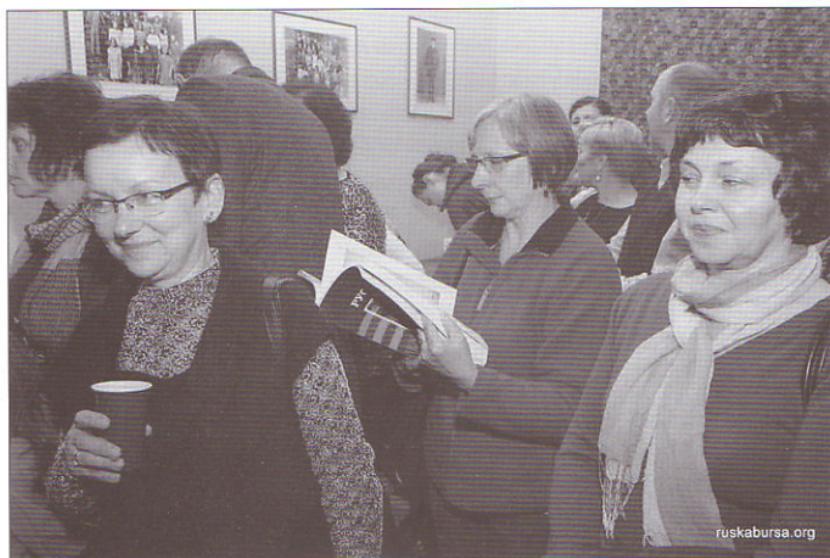

ruskabursa.org

ruskabursa.org

— То безцінны документы — бесідуе коміsar експозиції. Отвориню Ізбы Памяти Івана Русенкы товаришыло барз вельке заінтересуваня, не менче тіж однісні нововыданай книги *Русенко. Выбране* (знимка долов).
Фотообъектывом подію записала Наталія Малецка.

ruskabursa.org

Петро Поляньський (1863-1910)

Вродил ся Петро Поляньський в 1863 р. (...) в Яблінці Нижній, де його отець Афанасій був товдь парохом. В роках 1882-1885 був студентом теології во Львові. В роках 1886-1889 нотуваний єст в шематизмах перемиської єпархії як кандидат ожидуючий рукоположення. Але до висвячення николи не дошло і Петро Поляньський, як єдиний спосеред братів лишил ся в світським стані. В роках 1889-1891 редактувал і видавав ілюстрований літературний двотиждennик "Новий Галичанинъ". В роках 1892-1902 був спільредактором видавництв Общества ім. Михаїла Качковского і временніків видаваних през Ставропигійскій Інститут во Львові. Дуже подорожувал по Європі. Вмер правдоподібно в 1910 р. Тільки барз скupих біографічных даних, котры повело ся нам усталити. Натоміст дуже більше о чловеку, його душы, поглядах, заінтересуваннях, цілях, повідають його творы, унесмертельняючий го доробок жыття, котрий по роках припорошыня непамятю, повело ся нам в гідній часті одгребати, достеречы його цінніст, красу, новаторство і дякувати котрому Петро Поляньський в 90 років по своїй смерті може зас жыво заістніти в нашій свідомості, як єден з наших найзнаменитших писателів в XIX століттю.

Літературний дебют Петра Поляньского припадат на 1885 рік, в которым видана была в "Альманаху Буковинским" перша його новелла *Карпатский гончар*. Поміщена она была потім в виданым в 1888 р. в Ліпску (Leipzig) двотомовым збірнику новелл того автора *Карпатскиі новелли*, в якого склад вошло шість оригінальних творів. Свідчат они о великим писарським таланті Петра Поляньского. Написаны в товдышнім літературным галицько-руським языку (язычю), переведены были в цілости на німецькій і італіянській языку. В тлумачыю на італіянській языку явило ся тіж оповідання Поляньского *Молдаванка* [*Moldaveska*] ("Rivista Contemporanea" 1888, nr 5 [Florencia]). А на ческій языку переведено першу його новеллу *Карпатский гончар*. Сам Поляньский претлумачыл на язычіе Слово о полку Ігоря (Повѣсть о Полку Игоревом. Переспѣвали Петро Полянскій, Львовъ 1903). Тлумачыл тіж з англійского языка (медже інчыма з Байрона і Шекспіра), з ческого, хорвацкого, серб-

ского. Переклады, своі нечисленны вершы і декотры ділы в редактуваным през себе двотыжденнику “Новый Галичанинъ” публикувал автор під псевдонімом Фавстина Галичанка. В своім часописі замістил Петро Полянський (криптонім П.П.) дуже оповідань і новелл: Балканская кровъ (1889, № 17), Мольдавеска (1889, № 1-3), Красный Сарафанъ (1890, № 17), споминів: Волны Дуная (1989, № 1-2), біографічных ескізів: Болгарская ода до Юрія Венелина (1998, № 21), Др Ісидор Шараневичъ (1889, № 18-23), Байронъ (1889, № 23), Ісидор Лозинский (1889, № 16, 17), Вук Караджићъ (1891, № 3), популярно-наукових есеїв: Исторія народного театру (1889, № 1-6, 11-17), Первіи нѣмецкіи переводы нашихъ народныхъ пѣсень (1889, № 7-8), (...) Циганская жизнь и поэзия (1890, № 9-10). При редакції двотыжденника видавал тіж книжкову серію: “Бібліотека Нового Галичанина”, в котрій явил ся медже інчима Сборникъ литературно-гумористичный (Львів 1889), (...), його повіст Мѣсть Роксоляны (Львів 1891), переведена потім на чеській языку (*Pomsta Roxolany*, “Moravská Orlice”, Берно 1892 або 1893). Полянський брал тіж участь в спорах на языковы темы.

Ріжнородніст, всесторонніст і енциклопедичніст літературних заінтересувань Петра Поляньского лучыла ся з його правдивом ерудиційом, обізнаньем з новыми явисками європейской культуры і немалым писменничым талантам. Окрес тыпово артистычной творчости, занимал ся він тіж редакторском, видавничом, трансляторском і популяризаторском діяльністю. Лише-ний доробок недолгого пречі жыття дозваляют достеречы шырокы горизонты думаня автора, выходячы поза узкій провінціоналізм. З другой зас страны познаеме надзвычайне його прывязаня до рідного, карпатского простору культурowego, котрий так прекрасні оспівал в своіх новеллах і оповіданях.

(З тексту О. Дуць-Файфер, Лемківскій Календар 2000; актуальний допис найти мож в Річнику Руской Бурсы 2010, в нас же – дале – першыраз публикуваний по лемківски (переведений з языччия) твір Петра Поляньского. Окрес літературной красы самой в собі, кольорового пейзажу народной обычайовости, цінний він тым, же вказує тіж жыття нашых выжыхших сфер і обалят міт – же мы таких не мали. – ГТ)

ПЕТРО ПОЛЯНЬСКІЙ

Чудний гробовий дух

(новеллета)

По Бескіді шуміл, задувал строгій Хорс, вітровий ідол, мішал ся з таємничим ехом лісового свисту і задувал сънігом, што як срібны квітлики в підземных палатах розсыпаны, вкрывал скалисты карпатски горы і смерековы ліси. Вкрыл ся зелений карпатскій съвіт білым сарафаном⁷⁶, не видно і кошариск далеких, никнут зо своїом білявом в нічній цмі.

Пілніч була. По горах і дебрях шуміло, а мы в старого продекана Софрана на плебанії, што ішы од Йосифинських часів втримала ся ту, сідили безстаростливо при теплым коминку за дзбаном „Шамародного” – токайского і переплітали го запоряд то „Дукельським”, то конец-кінцьом сербским „Ромпашом”.

Сусідове подля бескідного обычая зъіхали до продекана переломити Меланііну Ніч, зо Старым Роком по прадідньому ся попрашати, а Новий повитати полными погарями. Такій уж в Карпатах обычай. Літо ци зима, Казиброд⁷⁷ ци Лютий, а до сусіда в кажду годину заізджай хоцбы неділя за суботом: як не зо справом, то на слово, а ніт, то уж ци не зато, жебы стріпнути зо себе мізантропію, котра гейбы заклята путешествуюча душечка переходит під карпатским воздухом з увязненої душы человека до сухых дебрів, скал і срубів, і гыне в темных лісах. Та диво – годинка минят як минута, „Марковацкє” пінит ся і никне як му належно, та ся і не візиш, як прийде ти, по пізній уж ночы через бескідски верхи влечи ся до свойой домашньої ватри, што деси там біліє серед чорного села, як качечка тота білокрила серед чорного ставу.

А што-ж доперва Старий Рік! Тот має свои установы, та за правды было бы то дашто нечуване, сідити дома за припецком

⁷⁶ Сарафан (з перського) – долге верхнє одіння ношене на Сході, в тым на Руси – ту і дале приписы тлумача – переводчаго – ПТ)

⁷⁷ Казиброд – назва незідентифікованого літушнього місяця

як анахорета і не поділити ся бодай по джентельменським вістю, што за горами на Уграх одбыло ся осіню винобрання, якого ішы – як съвіт съвітом – никто не виділ, і што з той причини метеориты во виді винных анталків сланы были зза угорской граници мало не рясним дощыком.

Мы сідили за дзбаном, та попри тым спостергли, што старий сивий продекан часто ставал і позерал до вікна, гебы хтіл ся продержти через нічну цму до полонин – кошариск, або дослухати ся даякой мельодії в протігаючых ся свистах вітру. Наша цікавіст перемогла, мы ся зьвідали о што іде, а в одповіді виділи лем перелетний усьміх, гейбы стрілу пресмыкаючу помедже мысли, заблукану в минувшости. Мы познали, што за том усьмішком крyes ся якыса розповід і не омылили сме ся в нашым домыслі.

Сивий продекан допил „Шамародне”, погласкал високе чело і зачал свою розповід. (На його лиці заєдно літала tota просмыкаюча стріла як маць близкавичка серед вихвиляючого ся вечера.)

– Зазрийме до вікна! – зачал продекан. – Ба! Шумит же там як му приписано! Замітат фест сънігом – та все то, як виджу, не так, як было товды, в туту памятну ніч, то не така ішы съніговиця была. Гнеска ішы, як добры конята, то і до Веречке через границю пересадиш. Інакше было товды...

„То было на Різдвяны Свята. Знате, який в нас обычай; до щестя дорога коротка, ледво ся вырвеш з академічных мурів – так одраз в обятья Гімена⁷⁸. А! Любил же ты діву, даму даяку, то і не думай, лем спомний си, як мило зо женічком жыти за гором, заізджай до твойой выбраной карым коньом, чуприну черкеску підвін, даяку пісничку о скрипливых ворітцях або о тихим Дунаю з душы впаш і як бунчучний боярин братай ся зо щестем.

Так было на початках і зо мном: бо кыпілі барыкады по Бастіліях, на Уграх гулял то Кошут, то Гергей, а мы, што вyrвали ся з мурів, солодко несли ся на думках о Гімені. Дівицю знал я: очы чорны як терен, калином усточка, лице квітьом виш-

⁷⁸ Гімен (Hymenaios) – сын Діоніса і Афродиты, покровитель супружества, шлюбу

ньовим. Тымчасом, закля годен ём был стріпнути зо ся книжний порох, ей ворітцята заскрипіли скоре, зашол гын якысий боярин, ци не во французкым фраку, она ся явила бояриньом – ци не в криполіні французкій, а я – спомнул сой, же-м ю знал і преконал ся, што час настал, жебы-м ю гейбы не знал.

А ту чекати – не чекати; на зламаня карку треба ся было денебуд залюбувати. А мал ём поставу і чуприну черкеску, бутну, і око бутне – як Наполеонове, словом, діло повело бы ся гладко, лем раз-два шугнути во съвіт.

Гей, знал ём товды в сусістві дві дамы. Може-м ся і залюбувал? Уж бы то было! Товды любов! Во съвіті на барыкадах кров проливали. Значыло – або шабльом орудуй, або спій. Гварили адже люде: *Ожен ся, не жур ся, піде по руці*. Так і мої дві знаємы: я мышліл – з том то, а ніт – та з том ся ожено і піде мі по руці.

Єдна з них Славка – в Розвадові, в сусіднім селі. Деликатна бльондинка, стрійна, повабна, коафіору носила в деспертаку чесану, криноліну як диво красоты, на рукавах бьюофки з жолтого джету, під шыйом фишью кремове. А ступала она! А! Ви не знate, як за наших часів дамы покрачували? То гейбы лебедиця плават, не дама ступат. Черевічки не тоты што гнеска, а зо сатини, ножка в сатиновym мягкым обутию ступала по паркеті съміло, певні і мягко, пышні а тихо. Адде того – што і тихо, здавало ся, німфа даяка іде, ледво ся землі дітхне. Таком была і Славка з Розвадова.

Повіл бы-с, она вшyтко єдно не земскe существо – не протo уж, што ступат як лебедиця, а протo, же она – Боянова елевка⁷⁹, заправды елевка нашого прадавного півця Бояна – струны так і звучат під ей руком, мышліл бы-с – шіст соколів розпустил віщий Боян. За нашего часу, то не того што гнеска. Карпаты тремтіли під звуками пісні і шездары; іщы памятам: красота діва возме шездару, акорды ся кладут, смотриш – то не акорды, а серце дівоче то съміє ся, то тужыт, то любовію пламеніє, то гордістю владат. Бывали часы!

Стало на тым: іхати до Славки. А мал ём в тоты моі часы давного приятеля і товариша, Євсевія, такого, як і я, слебідного

⁷⁹ Елевка – ученица, нашлідница

іщи птаха. Филипів піст ся мінял і мы пришли гу тому, што на дурно нияк дале сідити, а до дачого конкретного ся взяти.

— Євсевій — гварю раз до товариша — санки новы — кед бы тах верхы обізрити? Подумай, в зимі гірськи кошарні полянки, то штоси фамом особливие.

— Ба! — одповіл Євсевій — іщи і як!

— Не вадило бы і пороззерати ся по селах за народныма обычаями.

— Аджек, хосенна справа.

— Плебаній бы не оминяти, сумліня ніт — не вступити.

— Но!

— А як бы так в Розвадові? — гварю.

— Очывидні.

— Геня! Славка! Га? Што думаш?

Мій товариш лем баюсами застриг. (Адде і токо, мышлю, кебы-м мал баюсы такы; чуприну черкеску мам, а баюсів бала-боньских⁸⁰ ніт.)

Запряг Василь, наш фіякрош, до сань чорного пегаза, коня шаленого і мы махнули горами, дебрями долі глядати. Мы пришли гу тому, што самы кошариска не представляют в зимі ничего аж так фамо-особливого, што сельських обычай грубы зошыты записаны лежат деси по архівах, а де по Жеготах⁸¹ і — поскочили просто до Розвадова. Значыло — маш дяку знати што, як і кади, товды впадай несподівано як бомба. На даму не позерай товды, коли цілий сьвіт на ню смотрит, а товды, коли она мыслит, же никто не двигнул гу ній очи. Думате сой — в десператку мож бы зачесати так за хвильку, дві? Не так!

Приходиме. Ци є панна? Не звідусеме, лем смотриме. Мінuta, дві — нее! Розгостили мы ся. Вступ ту дагде, то свій, всяди свій — една родина в Карпатах. Рекло ся — свій. І ту мы недолго ждали. Слово за словом, вказало ся, серед давных знаємых, товаришів з родичами — і родина далека ся находит! Як же бы ніт?

⁸⁰ Балабоньски баюсы — за товдышном, хыбалъ західњом (французком?) модом

⁸¹ Жегота (Żegota Pauli — 1814-1895) — польський етнограф та історик, автор м.ін. труду *Pieśni ludu ruskiego w Galicji* (т. 1-2, Lwów 1839-40)

А на доказ того – адде там на стіні портрет якысоко предка. Што, не подібний, не по родині? Одраз спостережеш, же мій профіль крапка в крапку тот сам як в портретника, аж і мож ся омылити што до особы, кед бы мій ніс барже грецкій был а в обибрвях веце візантійского стилю.

Але то іщи нич – ту штоси важнійше ся выявлят, а тото – же Євсевійовы баусы приймут онедолга істий вид, подібну до пра-дідової з портрета бравуру. Зваживши так епохове одкритя, годен ем был і вкрасти портрет новонайденого спілродинника.

Єдним словом – мы были як в себе. Та што?! Славка ся не являла. Нам выяснили, же якысы купці приїхали і купчат в них полотном розвадовського виробу, же Славка там занята, же зрештом явит ся она о хвильку привитати таких гости. Еге! (А она – подумайте – переята, коафюру чесала; гварил ем – в десператку не зачешеш так саком-піком.)

Розвадовській парох по бесіді тій лишыл нас і пішол за дівком. Мы попозерали на партитуру *Варіації без теми на шездару*, на портрет Меттерніха, на решту, коли до ізбы вступил наш фіякрош Василь, в гуньці з гірском пелерином – чиповом, в лютовиских ходаках, в синіх зимових гайдаверах, великан бескідській з довгим пелехатым волосьом.

- Што там, Василю? – зъвідуєме.
- Та нич.
- Коня шаленого єс розпряг?
- Розпряг.
- А напоїл?
- Напоїл.
- А сам? Дуган маш?
- Мам.
- Товды вшытко гей.
- Та оно бы гей... лем...

Ту Василь вергнул собом, руком поза голову завинул, чипов одшмарил, а на його фавновым лиці, широким, з пристриженными баусами, з осмалеными лицями тайла ся недомовка.

– Справа, справом – выдусил зо ся о хвилю, приложыл палец на піл уст і шептом докінчыл. – Нам бы шаленого коня назад запрігати тай заберати ся з Розвадова.

— Но? — шмарили мы, чудуючи ся такій бесіді.

— Долі не обыйдеш — продовжав Василь — ани не присилуеш долі. Оно уж так. Ту нам не по дорозі, я того знам, нераз ем во сваты возил. Ту, в Розвадові, нич з того не буде. А чом? Наш чорний кін не іст пашы, ани ся не дітхне.

— Што там! — гвариме. — Може з млакы сіна дали, а наш на таке не звик.

— Боже хран! Команиці наклали, такої як дунай... А чорного гейбы підтял... не іст тай не іст. А оно так є — де мій чорний пашы не дітхне, там зо сватаня нич. Лем шлії на карк му клад і — гайдя дале. Так було, коли ся вашого стрыка во сваты везло... Добрий були ваш стрыко. Бывало, гварят до мя: „Ано, Василю, втний-ле пісничку *Над річкою, над бистрою, любил я ся з дівчиною*”, а кед ем тілько што скінчыл ...з береженька, пригартал ей до серденъка, уж зо стрыкової руки піняжчыкы — дзинь-дзинь, сыплют ся як съніжок...

Ту мы почули кроки пароха, успокоїли Василя, што вертати нияк і о хвилю мы витали Славку. Десператка? Гей. Зо синьом кокардом, сукня шелестит, а ходу і не чути — сатиновы ходачки. Бесідує мило, помыслиш — гейбы ласичка. Знає вариації в третій позиції на шездарі, бесідує аж і о гарпеджіах і фляжолетах. Ба! Ми пустили ся з парохом до справ дальнего съвіта, а она хвилями втрутит, же Кошут уж ци не в Турції, а Яхимович дагде в Кромерижу.

— Та то феноменальне — гварю до Євсевія.

А він лем баюсами стригнул. В тым і моя біда. Хто зна ци баюсами і не звityжыл. Бо спостерігам дале, она — бесідує да-што, та обернена до Євсевія, зъвідує дашто — та Євсевія, а до мене ани не чвіркне, лем гейбы за панцину деколи оком шмарит.

Мышліл бы дахто — Євсевій заправды побідил. Ніт. Она то-то наумисні робила — дамський маневр. Такій, гейбы підрывбок лем, в короткій сукни іщи, а уж такій маневр! Дамы вшыткы так — прагнут тым завладіти, товды з таамтим кокетуют. Мужчына товды і залюбue ся в дамі кед видит, же она деінде любовно принадлежна.

А пташатко поховзло ся на мі. Што уж, а поховзло ся. Мы-шлю сой — під зашмарений гачык іти? Дати ся зловити до сіти

як щупак? Іщи бы! Василь добрі гварил – нич з того не буде, чорний наш кін недаром за пашу ся не хватит. Нес ту діла.

- Добрі нам ту быти... та...
- О-о-о! А то што?
- Час зберати ся домів.
- А-а, што-ж там за час?!

Оно по правді якоси не по європейски было, так одраз до-мів ся зберати, а – виджу – і товариш мій не барз ся понаглят. Пропал козак. Залюбувал ся Євсевій.

Сіли сме іщи до макового кныша, перевергли чекулядовы кіста, выпили по чарці і так помалы зобрали ся до одвитаня.

Жыво перегнал наш шалений чорний верхами, дебрями, каменистыми путми, а чловекови якоси маркітні на души... І коня вороного бы ся звідати, чом його іздец такій нещесливий – так сой думам. Може бы і полегшало... Та што-ж! Не возме чорний кін вывідувати ся явора, чом ся над водом схилил, ани чом ся зажурил його пан... не звідат ся кін. Йому гнати горами гейбы з Мазепом.

Минул ся ден, минули два. Уж тоты дамы! Поцвикати іх пляны, пляночки, вказати ім, же під зашмарений гачык не зімати ся мі – то было першом мойом мыслю. Ід-ле! А гысь! Славко моя, моя Аранжаторко!.. Лем черевічків сатиновых жаль і того сентиментального акорду в третій позиції.

Та што-ж, справы бы не засыпляти, грушок в попелі не гріти. Гімен жде. Ёден погляд до минулого – і спомнул ём сой, же знал ём іщи другу даму в сусістві, по другій страні Розвадова. Вдовичка – Наталія. Та-ж то романтычне дашто аж до края! Прекрасна і молода! Я уж зачынал підсьпітіувати пісню о вдовици, што брала лен дрідененькій попід гай зелененькій і думала: *кёбы то она мужа медом напавала і в кармазины при-берала.*

Затер я руки. Пришол ём до Євсевія і стал за плечами; сідил він в фотели. Лем його баюсы ём виділ. Ех же – бала-боњськы! А сам же нотар, бідачына Євсевій од часу кед сме ся вернули з Розвадова, ходит гейбы Буй-Тур, мыслями по обла-ках шугат, шаліє. Відомо – залюбуваний, щесливий і чесна ду-

ша, лем же – щупак. Зловлений до сіти. А може вшытко єдно і щесливий?

Вдарил єм го по рамени. Думате – застриг баюсами? Де там! Подало ся серце дівь, та і баюсы уж непридатны, пішли в одставку як выслужений мурин.

– Підеме – гварю до него. – Ярмак гнеська в Плазові, народна маса буде – етнографія на порядку денним.

Зас рве наш чорний шалений съніг копытами, а мы ярмак, покаль што, минули і во вдовичкы гейбы дома ся всіли.

Виджу – она, як орел Прометея, не одступує ни на хилю од мене. Щебече як тата Лада, а раз – то силу видно в ней, то мягкіст жіночу, і зас – оген ся поломенит во словах. А вшытко-му Прометей – я! Быти Прометейом? На вікі?

Боже, як totы жінки, такої вшытки, шпотают ся на мі! А ішь вдовиця, гварят, чарівниця!

Завести даму до любовного лабіринту, розпалити в ній аморовы поломені, видіти в єй очах жар, а поза того знати, як хыбні она замітує сіт, як стратегію зачала без доброго телескопу – то найліпший наркотyk для душы. Солодко ся робит і легко на серци. – Так я думал, а не знал єм, што жажда борбы з жінками то нич інчого, як розпалююча ся гу ним приклонніст.

– А што, Василю – зъвідали мы в поворотній дорозі – ту чорний іл команицю?

– За нас інакше бывало – одповіл Василь. – Бодай бы да-якой стряскы, бодай лем самой соломы шмарили, а то пришло ся добрі виголодніти чорному. Приходжу до стайні раз, другій раз, а коняга пред порожнім жолобом, лем голову потупил і мыслит.

Рано стали мы і потягнули ся з ручницями до ліса. По сънігах, по заметях, то винуряли ся, то зас западали.

По Карпатах хоц не за дичыном, а лем так, за ничым погультай – легше ся чловекови робит. Надыбали мы лісничого – позывідували ся о медведя, надыбали і скарбового – зачышпили словом о дідича, а дальше зашли до пустой лісничівки, де зимом ночували Мадяре, што в лісі дерева стинали. Ту посилили

мы ся мадярском стравом, присіли oddыхнути. Смотрю – а Євсевій за плечо мя хватил.

– Іду – гварит до мя.

Вытрицьл єм очы на него.

– Што? Де? – зъвідую.

– За гору, о гын, знаш, уж Розвадів.

– А-а!

– Славка! – повіл лаконічні товариш і здвигнул раменами.

– Браво! – одповіл єм. – Ід же.

Остал єм сам в лісничівці, а Євсевій зышол до Розвадова.
Щесливий – думам.

Діждал єм до вечера – неє мого боярина, ба, уж темно – неє... I ніч уж глубока зашла, а я надармо чекам. Вснул єм. Твердо ся спит по ловах. I на диво, заміст лишкы або заяця, снєє ся мі щупак і вудка.

На Бескідах засвітало. Нічка ся переспала гейбы з бича. Як новонароджений вишло єм з вислуженої хыжки, лісничівки. Смотрю – на пняку сідит якисий хлопина, в чипові, в кучмі⁸². Стал і кучмом о землю – бах!

– Што таке? – зъвідую.

– А ту лист до пана.

– До мене? Ту?

– Ба, бесідувати до вас! – гварит хлоп. – Што пан то, не пняк – на мілю познат і шліпій. Ци *к собі*, ци *ча*⁸³, а пан паном буде, хоц як го на своє натігай. Ано, ци буде з пана чобан⁸⁴? Га?

– Не буде! А вакар⁸⁵? Ба, і бовгар⁸⁶ не буде. Так то уж. Люде людми ся родят, огня з бодака не скрешеш... Та діждийте, най доповім... Іду я зо святка⁸⁷, просто за дорогом, аж ту наднесло якисого пана. – Гов! – гварит пан – де ідеш? – Або што! –

⁸² Кучма – зимова бараня шапка

⁸³ *Ча!* – до права, оклик до запряженых быків

⁸⁴ Чобан – овчар

⁸⁵ Вакар – солівар, робітник при добываню, одварюваню соли; м.ін. на Пряшівщині добывано сіль, од власного Середньовіча знаний был Сольний Град, гнеська Со-ливар, передмістя Пряшова.

⁸⁶ Бовгар – пастух

⁸⁷ Святка – Святками звано, тіж на Лемковині, цикль Різдвяних Свят

Лісничівка знаш де? — Або што? — Ід, тото адде писмо занес, пану там дай.

Хлоп дал мі лист. Зломил єм коперту і зачал чытати:

Пропало. І не вертам до тебе, іду просто, дадзе до Кечкемету або на Баконьскій Ліс. Видит ся, вступлю до баталиона Бема а з ним до Чегледу, Медіяшу підбивати Шеклерів і Румунів... Што то за дама тата Славка! Одмовила мі! Працай! Твій Євсевій.

Чытал єм — і-м не вірил. А што? Ци не маневр то Славкін? З ним товды кокетувала, а на мя сіт метала... Не памятам уж, што діяло ся зо мном... Неспокійний ходил єм цілий ден, волочыл ся по дебрях і лісах, аж надвечер станул єм дома.

— А де вы там загружали? Подте же. Адде пят звоів полотна в дарі од пароха на Розвадові, полотно як шолк!

— Так?

Я уж заправды не знал до чого то доведе. Обвинул єм голову зимним окладом, выпил цитринову воду і так підлічывши ся на час якысій, хтіл што небуд рішти, та в голові ся мі крутило... Опанувала мя горячка. Пару дни єм пролежал. Тымчасом минули Різдвяны Свята, я помаленькы зачал приходити до сил. На Новий Рік быв єм цілком здоровий."

— Ци там шумит іщы? — шмарил ззвіданя старий продекан і пізрил до вікна. — Най же шумит. — Пак продолжал розповід:

„Была то акуратні Меланіїна Ніч — Старий Рік. А за наших часів то жыття было! Анталкы з вином як мельоны сыпали ся з Угор. Акуратні такого — просто з рук, просто з винниці; ни „Дукельське”, ни „Марковацке” з ним ся не рівнало. Як перла чисте, а пило ся гейбы даяка оршада, гейбы вітерец — так легке, видит ся — пред тобом по воздусі ся розыйде.

За обычайом Старий Рік не працали мы переважні дома. В тутору ніч обызджали мы Бескід, по селаҳ, по сусідах. Під добру ніч казал і я запрячы мого чорного і выбрал ся до єдного давнога знаємого, Перебенды за Розвадовом. (На акт повітаня Нового Рока він все держал анталок чистого „Токаера”.)

Хто не зна карпатской ночы? Ясно, мороз тріщыт, на дорох газдове з піснями, а по обыстях огні горят. Солодко ся іде в ко-

жуках на кованых саньох, іщи на яких саньох! На затыльнику білий крылатий пегаз на зеленом тлі, а спереду мій дорогій шалінець, чорний араб. - Та хоц вино, правда, пило ся гейбы оршаду, та все анталок то не наперсток, а в кожуху маш ся як на лаврах. I так помаленьки, непостережено оддал єм ся Морфейови. Вснул єм.

Повіджте сами - якій карпатський вітер?! Жартів не зна, як дує, та уж за законом дус. А съніжок лем до Димитрия порошыт, за Димитрийом же съпле, задуват. Од того є і Хорс, жебы свое чынил. Докаль орел над його внуком Радегастом крилами трепле, доталь Хорс буде Хорсом - жебы помедже срубы і звониска задувал.

І тот вітер добрі жмыкал по моїх лицях, бо за якысий час єм ся пробудил. Сам не знам - што зо мном... Дома єм, сплю... ци ся мі сніє... ци за столом сіджу, може тоаст пью... А там - ци не хор духів?..

Гейбы духів - хор таємничий. Адде і они вшытки. Чую тоны, то жалісны, то веселы, то змучены... На час втихают і зас - акорд... За єдныма тонами продерают ся другы... Подальше село... зо села мельодії долітуют... щедрівку там съпівают... сійбу по хыжах розносят... новий рік прикликуют... а в воздухі біло, біло... клубятми ся качают облакы...

Де-ж я? Смотрю - на роздорожу. Виджу три столпи, три дороги. На розпутю в Меланійну Ніч? Як з неба впало. Акуратний час, жебы о долю ся зъвідати. Хто з нас на Руси не зъвідує о долю? Та де духів взяти? А от і... Уступают клубята білы... вітер притихат... винурят ся дух... темний... чорний... А-а! Та-ж то лем мій чорний, шалений кониско.

Розозрил єм ся. Три дороги. Єдна знана мі веде до Розвадова, друга знана до вдовиці Наталії, а третя іщи - посередині, допроста. Та виджу, мы не ідеме, лем стоіме, а мій кін гейбы за княжых часів спокійно - як бы нич - жде, рысує ся на сънігу.

- Василю! - закликал єм.
- Слава Богу! - гварит.
- Што, спиш?
- Де там сплю! Хтіл єм, та вітер вражий не дає.
- Та-ж мы стоіме, єднако? Што?

— А стоіме — гварит Василь — тай, Бог даст, будеме стояти і дале. Не піде конина, хоц што роб!

— Як не піде?

— Аджек ніт! Стал на місци, гейбы го приковал. На разводовску дорогу не піде, хоц бы што, знає свое і кін. — Бывало, оброку насыплют а силуваным коньом не підеш, хоц за уха тягний.

Пілніч уж ся ближыла. Вертати — не вертати, а духи спонадили ся мі до головы. Чом бо конче суджено, жебы я в пілніч на разпутю стырміл? А іщи в Меланійну Ніч. Што то за діло — судьба тата? А кед бы зъвідати ся ёй — Славка ци вдовиця? Ту маневр і ту маневр. А може і ніт? Адде напримір Славка. Видимо, любит она мене, а так лем, може для приличности не бесідує зо мном... Што-ж але винувата і вдовиця? Речы — маскы не зна. Што в серци, то і на слові. Прометей остає Прометейом, та зато виджу в ней тілько любови. Ту, ци ту? Ано черкнийме. Вшытко єдно, што буде, та буде.

— Василь — гварю — пуст коня, лем бичом шмигний. Де потягне, там най і ѯде, там і поіхаме.

Засвистало в воздусі — араб шугнул а санкы полетіли за ним... ани до Славки, ани до вдовичкы, лем на середушню дорогу. Вышло ту, та ту. І мій знаємий Переображення остал на боці. За кремовым фишью і за сатиновыми черевічками Славки впала з моіх оч єдна слеза і перемінила ся в „Вірджінію“ цигаро, а за вдовицьом впала друга слеза і змінила ся в кресало, і я закурил побідоносно пахняче цигаро.

Минула пілніч. Рік Новий на Карпатах засиял. Хорс спрятал ся за Бескіды, сьніг по полях, убочах съвітит, блищицт, з місяцьом ся цілуе і як діаментовий порох розсыпует ся під ногами. На небі Сварог, отец неба, яснином съвіт прикрашат, сипле зъвізды по землицы, по білій Молочній Дорозі владітель Оген і владітельница Вода, съвіта сотворителі походжуют, Даждбого-ви — сонцю златому гостину шыкуют. Блідо блимкат Поревит, витязь безоружний, сонце зимне зимове, слабым обіятьом повитат рідну землю та ключы-лучы принесе, світ зелений отворит, розшмарит по Руси зелен-красоту. Днес же — оділ Новий Рік село, крачат білий младенец верхами высоких гір...

Мы ближыли ся до церкви в якысъм селі, освітленой блідо місяцьом і стоячої попри лісі. Василь стримал коня.

— Поганяй, Василю — гварю — до плебанії. Приймут нас, хоц і першыраз.

— Підеме — візвал ся Василь, зышовши zo сань і крестячы ся, — але передше при церкви бы пристанути, Васильочка Святого про Новий Рік попросити, сійбу най приголубит, пашу вродливу приведе, худобину придбати людям допоможе, яр най выпросит зелену...

З тыма словами Василь знял кучму і крестячы ся пішол під двери церкви. Мене тепер особливі заняла його постава. Долгій його волос в неладі падал на чипов; великан і силач был, виділо ся — гору преверне. Од блеску місяця падала далеко тін його геркулесової поставы на гробовиска. Тихо было, природа молчыт, значыт — чтий ю, поклон бий; вшытко таемниче заперат ся в ній, правда аж бъє од ней і такой закована в ній. Молчат і гробы... Лем од ліса, што поза церквю чорніє, тужливо шумят ялиці... И місяц ся скрыл за хмары. Взераам ся в потемрю — а мене хтоси за руку хватат.

Місяц блиснул, виджу — предомном Василь; трясе ся на цілым тілі як трепота, очы каламутны, волос зъіжений... на лиці непорадніст.

— Вшытки святы! — дусит зо ся (а сам тремтит, мало з ніг од страху не падат) — душу запрапастил... грішний чловек... хыжы чорнобыльом не затыкал, зіля во звоздиску під Покровы не глядал... а позерай... там за гробами... гробовий дух, страх, паночку, гробовий дух в чорній плахті... гріб ся отворил...

Скінчыл — не скінчыл. На лиці роса му сіла, зовъял гейбы підтятя рослина... Нич не зломит карпатскаго хлопа... Ворог для него ничым. Выріс як дуб, і сила така, поборе ся і з медведем. Лем єдно — з пересудком ся не змірят. И сила товды деси пропала, і великана уж нес, хлописко тремтит, стыне...

За цмынтерьом, в лісі двигал ся гейбы пурпуровий огнianий дым. До того дыму врысуvala ся гмлаво якыса постать на чорно одіта. Подоба плахты зашмареной на рамена падала гу земли.

— Гробовий дух — повідат Василь.

Далеко поза пілніч уж було. Хоц вір – не вір в духи, а ім уж не час тепер, світало буде, ранішня яснина лем што... А смоле – таємничий оген... А гу тому і росне... векший штораз... двигнув ся... полнотом забліснул...

А мі і съмішні ся зробило, і жалісні. Гварте што хцете, а жаль ся мі зробило Василя. Бідак жытью мало не пострадал... А в лісі попри огни не духи ся водили, лем Нимроды, компанія стрілецка бивакувала. Просто огня стояла постать дамы в чорним одінню – адде і страх, гробовий дух, што так немилосердном косом підтял пересудну душу Василя...

Оген освітів нас, Василів чипов заступил наполовину його лице, лем волос му стырчал як в Горгоны. (Він пак стыдал ся сам себе, молчал і пізрити до оч не съміл, гейбы назрячий был.)

Пришол ём гу огню. Бивак ся зачынал. На пняку сідил якись Нимрод з червеным, войовничым лицьом, зо сивыми пушпистыма баюсами і з tym выразом лица, з котрого пробиват вічно безстаростлива веселіст і задовоління. Його тужурок з аркебузами, на груди блищацій серебрянник і замашыста при боці шабля вказували на бывшого старшыну в баталіонах перукуваних австрійских вояків, а по шрамі на челі познал ём в ним одраз никого інчого, як бывшого полковника, гнеска же пенсияша зо Салины, єдного з поблизу сел. З ручницьом він ся не разставал. А не ходил він по дебрях бескідських за ничым, не волочыл ся по сънігах, штобы о Славці або даякій там вдовици думку думати, а дигінчыл престрастно то з хортами, то з наганячами, то з борсуковыма. А зъвірину знал підыйти. Медведя, де бы там, а захопил, ци в гаврі, ци в выгоні, перехыгрит біднягу. А буде то лишка, не понаглят ся. Шлідом заходит по мягкым сънігу, лем іний з баюсів стріпuse. Мыслиши, зъвірина уж дагде за границьом, на Мадярах в буковых лісах пропала! А полковник гу бороді ручницю прикладат, за ліщыном стріл лем пукне, а лишка съніг білій кырвью малює. Такій уж был tot рентиер, пенсияш.

Сідил він на пняку і винимал зо стрілецкой торбы провіант. (То была угорска сальона з папрыком, пак ём ся довідал, просто з Мукачова.) При моім явлінню він стал, приложыл долон до очі і взерал ся, як вожд в перспектыву.

— Ex, ex! — заехкал — гора з гором ся не зыйде... ци не Софрон, сын Тимофія?...

Привитал єм ся зо вшыткыма. Вшыткыма? Особливі з кымси. Так ся чловекови чудні душа влегла... Гейбы мя обухом по голові, залюбувал єм ся одраз. То була дама, дівка рентиера зо Салины, Серафина — в чорnym ватер-проті; під шыйом пущиста полна тьюльова криса, головка тає в ній, всякат як роса в пущисте квітя. Очі чорны, пробивають ся до души чловека, холод з них бье і жар разом, сила якыса до них прикуват. А то ты білые личка...

Яка-ж то біліст була! I росом серебристом при зірници ся вмывай, зіля бер, чорнокленок зберай, а такой білости не буде. Має — повідали люде — свої середки на таку біліст. За когутом — гварят — під свитаня на границю іде, голова долов, не смотрит. Выйде на верх Драгоша, або на Ратунду, а там з мадярских темных магур, через чорны мраки, што в лісах безконечных дубовых почывають, там крачат дідух — Чорнух; біла борода, шолкова, долга-должезна, в цмах плават. Діва косу чорну розплітат, в безконечны дубовы лісы ся взерат, а Дід-Чорнух піном златистоясном з моря далекого дівоче округле лице вмыват. Біліе лице, біліє... сонце за буковыми лісами сходит, мраки розганят, Дід за горы ся скрывают, а дівоче лице прозрачном білістю ясніє...

Не залюбувати ся в такій личності? Піном морском златистом вмываній — не залюбувати ся?!

Бивакуючи зобрали ся на заяця. Сыніг съвіжий, мягкий припорошыл, та лем за шлідом іти і заяців набье ся на копы. Як вольонтер пристал єм гу ним. Не так был бы-м приставал до верблів, што по ярмаках, торгах до Копута вербували, не так был бы я дагде до юланів ся затігал, як радо пристал єм до той компанії.

Зошмарил єм кожух, оділ широкий округглий гейдельбергскій плащ і мы поділили ся на групы. Я, гейдельбергскій рыцар з дівком пенсияша Серафином на камеральны становиска, други на обоча, а треті в ліс.

Такой ловлі в жытю єм не мал, з таком дамом Нимородком, лісовом богыньом і мелиссовом жінком; од ней дыхат і женьска деликатніст і страсть, акуратні страсть стрілница, з лиця трysкат

полне жыття і такой враз якисий безвладний тужливий подув. Ден борол ся з ночом. Съвітло ломило ся. Його проятіст звята- жала нічну темряву. Мармуровий, блідо-прозрачний кольорыт розлял ся по съвіту. А ей лице як в статуї – виджу єй профіль на білым съніг... одтін ей лиця мармурово-блідо-прозрачна, ра-нішня яснина кладе слабий блеск на єй лице – заправды діва Рембрандта... Ручницьом съніг розгартат, а не знає, што під гейдельбергским плащом крыги леду попри моім серци роз- биват своїм пізриньом. Чую, она штоси пошептує, так без- старостливі, слебідні. Для ней съвіт даяким розкошним ігри- ском, тішыт ся тым съвітом, захоплює, повіл бы-с – романсує...

Легкы съніжынки тремтят і літают в воздухі. Тоты съні- жынки, што впали на єй лице – то звіздочки на небосклоні, то малы херувимки, ангелики любуют ся єй красом... Ніт, она сама ефірном сильфідом плават по фалаях і купат ся в перловых квітиках съніжных.

Затремтіл ём цілий. Плащ гейдельбергской на груди зати- скам – там во грудьох крах, великий крах... Солодке почутя мном овладнуло... Был ём на перших східцях Дантового раю, легко по них ступати... Та голос якисий кличе: *Борба остає ту.* Пропала і в моім серци жажда борбы, я переборол ся і впал до любови, безконечной любови.

Мы ішли обое без видимой ціли.

– Понагляйме – одозвала ся Серафина (і съміє ся сердечні як дітинча) – а то не встрілимє ничего. Вы не смотрите за шлі- дом.

– Пробачте – одповіл ём – мі тепер не до борбы, я побі- джений.

– А-а!

Іщи того треба было, жебы того „А-а” повіла! Оно звучало так внимаючо, так чудні, недбачо, так долго і змінні, што я до цна попал в хаос.

Попри ліс мы вышли на верх полонины. Там мы приста- нули. В лісі дали ся чути стрілы – тых з нашої компанії. Та мы не чули добрі того стріляня. Ранішнє сонце ся вказало. Про- мінцями своїма цілувало ружове ранішнім холодом личко діви Серафіны.

Не лем сонце обнимало поцілунком тото лице. Іщы хтоси го пестил. Вольонтер в гейдельбергским плащи цілавал тото біле лице, піном морском вмыване, звіздочками срібними посыпане. Страстно цілавал я тото лице...

Гварят: іде о любов, товды не бесідуй, а чуй, смакуй любов, вшыток ся оддай тій любови. Так было і за мном.

Конец-кінцьом вернули мы ся на бивакове місце близко церкви. Приходиме, а там вязка заяців, і друга іщы вязка, са-мых передніх ухатых намотана. Оген тірщыт на ново, полковник попри ним по газдівски, як порпи своім полку, ся обходить. Мукачівска сальона буде в роботі. Взрівши нас вертаючих, приложыл зас долон до очі і съміє ся як добродушний Сатыр.

— Славно — повідат — ловля была, для боярині — за на-шым, за старым обычайом, за куницьом, за княгыньом. Посы-лал по краю за ловльом, за добычом — ловльом полюбили, до-бычом ся вернули, до рідной землі завитали.

Сердечна была душа тот рентиер. Він, видите, знал о вшыт-ким — на полонині, в лісі він там стрілял, а під лісом гейдель-бергской рыцар діву цілавал...

З церковной вежы озвал ся голос дзвона. То дзвоны Нового Рока. Розлігают ся селом, будят нарід до нового жыття. И по-спішат нарід. А за ним старець сивий іде, молитву шепче за него, просить долі...

Памятна то была ніч! Долю мі принесла, Лельову зорю — Серафину. Тота ніч на все остане мі в памяти.

Єдно іщы — выходжу раз в Салині, в рентиера до двора, а ту предомном Василь. На його фавновым лиці неє уж той панікі, безсильности, але радіст. До ніг мі впал і повідат:

— Пробачте смертельникови, душу мало єм не оддал гробовому духови.

Двигнул єм го. Жаль ся мі зробило Василя. Добру душу має, рідко таку стрітити, лем оковами пересудку спутаний.

— Дурничка — гварю — гробовых духів неє. А чорний кін што?

— Гасат, гейбы на ігзицирці. Повідал әм — де наш чорний кін пашы не іст, там зо сватівнич. Добрий він, часами лем чудачыт, а так добрий кониско, Божий і ваш.

Не хтіл әм уж споминати Васильови, же кед він мало не оддал душы тому гробовому духови, я цілком такої оддал йому душу і серце.

О Славкі з Розвадова перечул әм пак, што уж-уж до монастыря іти гейбы хтіла. Та вшытко то лем маневр. Мышліт бы хто, направду хтіла! Гварит дама — „до монастыря іду”, значыт — тужыт за барвінковым вінцем. Товды на шліпо в сваты заход і не чудуй ся кед ти повідят, што монастыр даякы Яциги або Камчадалы заяли, яком то вістю і трудно поділити ся дале. Жаль ни вагы, ни границ не ма, та против воды плынути нихто з джентельменів не зохце і не буде. О даякє піл рока довідую ся — в Розвадові весіля. Хто, хто? А то женит ся зо Славком мій добрий знаємий Перебендя, тот сам, до котрого я іхал ламати Старий Рік. І не доіхал.

Кохайте ся, думам, кождому своя доля і своя недоля. А ту, гейбы мі на докір, просят і мене на того весіля. Кед бы то не мій знаємий Перебендя, што так славно ся пописувал з анталками „Токаера”, та чловек бы може і не зазрил до того Розвадова, де і мій чорний пегаз нерад потігал. (А был әм уж женатий зо Серафином.) Та нияк было бы не поіхати на весіля Перебенды. Приїзджам. І што-ж Славка, мій давний аранжер? Очка будут заплаканы? Може і не двигне іх на мя, може і словом ся не візве. А она? В ей серци было так, тото знам, але маневр! Іщи як підростком была, то уж стратегію таку — же гей вела, а гнеска! То-ж, як товды до мене ани слова, так гнеска заєдно мі просто в очы смотрит і січе словами, аж ся прояснят чловекови в голові. Ни лимоняды, ни оршада, ни перфумы не одсвіжают так інтелекту як звучна і безконечна бесіда прекрасной жінки. Бесідує она зо мном як з давним „приятелем”. З приятелем! Ге, ге! Знаме ся на пташках! Позоруе, гейбы о любови ся ій ани не снило, лем о приязни. Та вшытко єдно озвало ся тово, што колиси бырміло. Взяла она шездару.

— По давному — гварю — гарпеджіами берте, уривисто. Тоту то пісню „Повій вітре”.

А она ни той, ни тамтой, лем одраз таку адде: *Топили ся сънігі з горы, на долині стали.* – Люблили го красны очы, тепер перестали. На оне перестали пришло незглублене гарпеджю. Перестали? Хтіла мя тым знищыти, хтіла жебым в розпачы з розума зышол, жебым як Гамлет даякій по божым съвіті ся скытал. Та зас ся на мі поховзла. Она гарпеджю, а я „Вірджінію”, знану метаморфозу мойой слезы по сатиновых черевічках. Преконал ем ся, што окрем дамского щебетаня ішы одно одсьвіжат мій інтелект – мое пахняче цигаро.”

– Кінчыти бы мі уж – повіл продекан, позераючи на годину, – бо уж і в нас пілніч надходить. Лем ішы о вдовичці бы...

„Она мимо волі не плынула против воды. Якысий час зберала она ішы лен дрібненький попід гай зелененький, коли ни одтале, ни одсале, гейбы з неба впала для ней східщына немала. За тым дідицтвом забрала ся она на Угри і од товды ничего більше мы о ній не чули.”

Продекан закінчыл розповід. На його лиці не було уж видно той іронічной стрілы, якыса задума вкрыла чело, він мыслями находил ся ішы в минувшости.

В тій хвили дал ся чути пред плебанійом голос дзвінка, здогадували мы ся, же якысий сусід заіхал на Новий Рік, та не не по нашому вишло. Двери ся отворили до ізбы ввошол мужчына опатулений во зимушні медведі. Вступившы, здонял боброву кучму, пристанул і пов'юол очами по вшытых зображеных. Для вшытых лице його было незнане. На диво, сам продекан не ставал витати нового, незнаемого гостя, лем взерал ся в него як в зачарувану постать. Незнаемий подібні, вп'ял очы в продекана Софрана, гейбы ждал од него першого слова.

– А што? – шмарил конец-кінцьом гіст.

На тото продекан вынял з пульяриса якысу знимку, всмотрювал ся то в ню, то в незнаемого, його обирви задыргали а на устах явил ся веселій усміх.

– Бозюсю! – вырюк продекан – баусы самісінъкы такы, Бозюсю – такісі самы! Тоту саму прияли бравуру, тот сам вид, як в того ту близкого зо знимки. Гварил ем – што то даколи буде з тых балабоньских баусів! Євсевій!

Приятелі впали сой в обляття.

— Жыеш?

— Жыю!

— Байка?

— Байка!

— Розповідай же — де єс бывал? Купета років! Загружал єс деси во съвіті і чутка о тобі пропала.

— Як? Не знаш нич? — чудувал ся гейбы Євсевій, всівшы ся по привитанях і попиваючы „Шамародне” — не знаш? Та розповім.

Гвариш, чутка о мі пропала... Але тот ден памяташ, коли ём ся пустил з лісничівки до Розвадова... Славка мі одмовила. А я, што таїти, влюбил ём ся в ню по уха. Пак впал ём в чорну розпуку. Розуміеш, по такій одмові не бывал ём в силі так по англицькы вести дале жыття — рано кава, цигаро, газета, одпочынок, і зас полуценок, цигаро, одпочынок... так жыти я уж не міг. Тягнуло мя деси, на якысу борбу, до шалінства якысого, словом — там, де бы-м міг забыти о вшыткым. Денебуд... Перший полк, якій стрічу, там і пристаю. На щестя бывал то час, коли цілий съвіт лем о кулях і кырви думал. В Парыжи ляла ся кров на бульварах, в Тюілерах, в Міляно заблісли кінджалы, в Німеччыні кыпіло по федерациях, во Відни перед соймом, в Празі на Вышеграді, а в Уграх гулял Деак... Ёдным словом, стати до бою бывало товды справом так обычайному, як выпити по англицькы чорну каву. И недолго ём ждал. Перший прапор, якій ся мі трафіл, бывал прапор генерала Шліка, што тягнул на Угры. Толк ся чловек гын по якысих Тарчалах і Лосончах, вшыткого ани не памятам, лем того, коли як реконвалесцент од кулі што мя нашла, вышол ём на слебоду в Пешті. Там ём остал во своім чыні. О Славкі ём дакус забыл, остыгал во мі оген. Та прийду уж до діла. Раз в Пешті іду безмысні по Маргаретскій алеі над берегом Дунаю. Дакус змучений сіл ём на парковій лавочці, на котрой лем якыса дама сідила. Сіджу і позерам на фалі Дунаю, коли нараз чую рідне слово. Хто? А то сусіда з лавочки бесідує. То была вдовичка Наталія, тата сама Наталія, в которой мы были. Обрадувал ём ся, же можу на чужыні свое слово речы. Ввошли мы в бесіду. Виджу, же она не так тата давна вдовиця, —

світова дама з ней ся зробила. Довідал єм ся, же одідичила шувний маєток, а што за тым ішло, мусіла і переселити ся до Пешту, же ту і на дале остане. Гм, а во мі гейбы хемічний процес ся одбывал – спокою стихія ся розкладала. Пак мы ся частіше виджували і – пізрій – ту на чужині як ся зложило. Передумал єм, же на світі самому нияк жити і за якисий час оженил єм ся з ньом.

Євсевій перестал на хвилю, а по лиці продекана зас прешугнула такої непостережено тота іронічна стріла. Йому ся уж крутили на країках ворг слова „маневр“ і „гачык“, та він побідил себе і Євсевій продолжал:

— Ми долго були в Пешті. Але затужило ся за рідном земльом, а і сын мій входить уж до світа, рад бы-м з него мати не пештеньского а львівского елева. Зато мы збрали ся на цілком до Галичыни і першым моім ділом было однайти не дакого інчого, лем тебе.

— Браво! — закінчыл продекан. — Та і ты повір. — Нераз я ся задумувал, нераз – хоц задоволений зо світа – попадал єм в задуму. А то зато, же приятеля правдивого бракувало. Од розстаня з тобом тужило ся мі за правдивим другом... Дві ночи в житю мі памятны. Єдна, коли мі ся явил чудний мій дух, моя Серафина, моя доля, а друга ніч нынішня, котра довершила мое щестя. Гнеска можу радісно повісти словами пісні: *Мам го неомыльні, приятеля, што-м го сой забагнул.*

Зас закружило „Шамародне“, мы подля обычаю выпили голосний салямандер за привернену приязнь а пак попрацавши старого продекана, сіли до наших зимових фаетонів і розъїхали ся на сіштырі сторони карпатського світа.

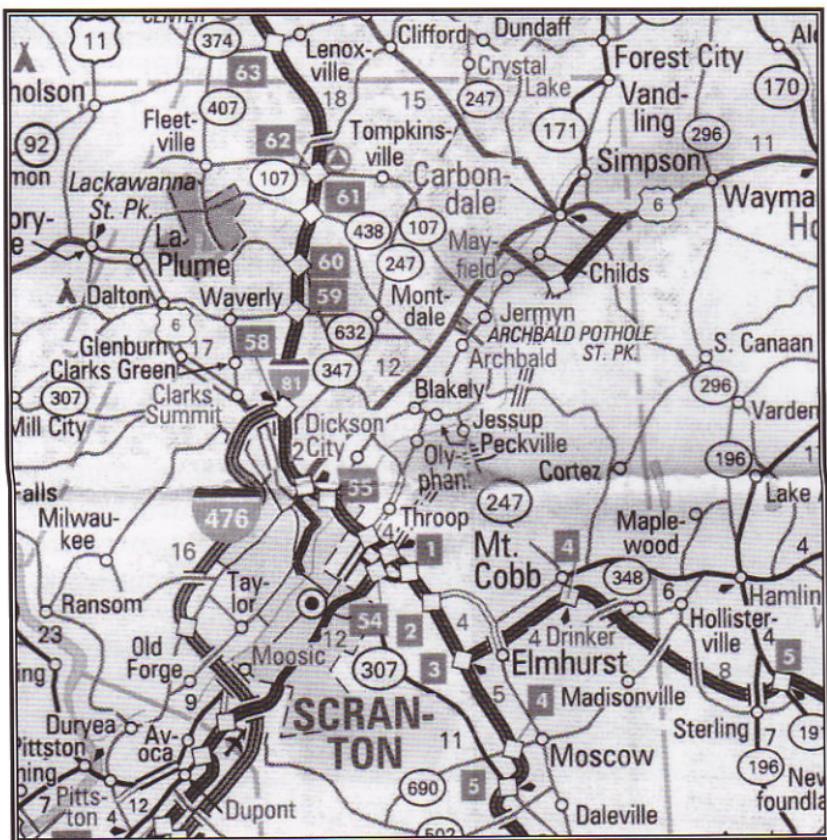
Василь Дзюбинській (1910-1948)

Василь Дзюбинській є представителем нашої еміграційної, лемківско-американської діяльності і творчості. Повідомленням одразу - далеко не сполненим, так в авторським - за життя - розумінню, як і в народним, його часу поняттю. В ефекті - для грядущих по ним поколінь цілком забутим. А шкода, а і дакус жаль. Хоць про сам кошмар його короткого життя, який з „даруваних“ му 38 років взял аж 15. І нашим, одгрібуючих минуле обовязком є приближити сучасності того життя, туго багату і oddану народові душу.

Василь Дзюбинській вродився 7 травня 1910 рока в Джермін (Jermyn - Pennsylvania) в родині засідженых уж добре в Америці емігрантів - Теодора Дзюбинського, родом з Верхомлі Великої (родж. бл. 1858 р.) і Євфімії з Чирніанських, родом зо Снітниці. Вродився як осма із дітінами, а.... перший син.

На прожитя так численної родини зарабляли нянько Теодор, працюючи в майнах Мейфільд (Mayfield) та околиці. Пришол ту, подібні як його будуча жена, іщи в половині 80. років XIX століття, враз з першом фальтом лемківської еміграції. Ту почало організовувати ся народне життя - єдни з перших наших церкви, парафій (по організуванню парафії в Шенандоа, що сталося в 1885 році) і запомогових братств. В 1888 р. отворено парафію в недалекому Оліфанті (Olyphant), неодолга побудовано тіж величезну церков в самим Мейфільд. Крайнє вихідці,

⇒ до Нью-Йорку, бл. 150 км.

не лем тоты, што здецидували ся остати ту на все (такы акуратні були іщи товды в меншыні), старали ся забезпечыты всесторонне функционуваня спільноты.

Малій Василько Дзюбінській, окрем науки в англіцкімовній школі в Джермін, учащат до парафіяльной школы в суседуючым о пару кільометрів Мейфільд, де познае і рускє писмо. Зачынат писати вершы. По лемкіўски. Гнеска не барз можеме сой выобразіти – якє то было трудне. Хоц з дому знал – што видно – рідну бесіду, сударяла ся она ту з другом, гейбы біжньом, та вшытко єдно барз одмінном речом – том з парафіяльной школы, де абсолютні домінувало іщи русофільство, де язык

был або до цна галицкым язычийом, або шкільному одміном галицької „руської”. Так, ци сяк – далеке то было лемківській бесіді. Та, знаючи бодай руски букви, Василько радил сой з тым... якоси.

Не мame верши Дзюбиньского з періоду дітиńства, хоц – за съвідчынью Миколая Цисляка, на якого тексті (см. долов) операм свій допис – такы вершы были. З дакус пізнішого часу, підрастаючого хлопця – як мож уж судити по самим змісті – tot же M. Цисляк приводит лем два вершы, а же лем тілько повело ся однайти тлумачыт тым, же в тогы часы не было *свойой народной газеты*, де Василь міг бы поміщати своі творы (...) і они затратили ся. В вершы Книга – друг народа Василь піднимат тему універсалности книги, яку называют учительом *славным* – хоц без прихода (без парафії). В додумці протиставлят ю „правдивому” учительови, тому з приходской, парафіяльной, ачий і з державной школы, якій не барз добре ся му конотує, кед пише, же (ты, книго):

*Без палки, прута или гніва
Учыш всегда – ты не лінива.
Неученых не высміваши,
А мудрым чест і славу даєши.*

*За уха ты нас не підтігаши,
Ни за волосы не чубранчыш,
За тото тебе всі любиме,
На помош тебе просиме.*

(Книго), повідат дале автор:

*За всі богатства – ты найціннійша,
Для всіх народів – найпотрібнійша,
Не мож тя з златом порівнати,
Ты нам дорога як рідна мати.
(...)*

*Зато ты, книго – друг народа,
Учитель славний, хоц без прихода,
Всі люде в тебе сут діти равны,
Ци они бідны, ци они славны.*

В другим вершы *Бесіда за Старий Край* Дзюбінській боліс над одвічним нашым боженканьом в судариню з пекучыма справамі, з якима прібуеме сой радити при помочы... палінкы. Даkus заскакуючым ё, же таку тему піднимат парунадцетлітній лем автор. Та приведме цілым тот коротшыій верш:

*Яко сусід і родина,
Вступіл я раз до Максіма
А в Максіма уже было
Піво водка, так весело.*

*Єдбы пили і кусали,
Други грали і съпівали,
Третя група розмавляла,
Старий край припомнала.*

*— Знате — гварит ёден з кумів —
В нашым селі много Ляхів,
Нам спокою не давали,
Всьо, што наше — заберали.*

*— П-п-правду гварииш, куме Васку —
Кричыт Тарас, што пил з фляшки.*

*— В нашым селі Ляхы тоже,
К-к-крадут, б-б-бют, о вера Боже.*

*I так пили і съпівали,
Старий край всі жалували,
А не знали як помочы,
Лем пили, аж до піlnочы.*

Василь не лем „до заголовка” піднимал болячы народны темы. Своі вершы рецитувал на представліннях і концертах. Ба, в клубах молодежы він перенял руководячу ролю. Мал богату душу, але на інтелектуальній почві тот съвіт ставал ся для него за кісний. Особливі, коли з высокымі оцінкамі закінчыл Нью-йоркскій City College, Pace Institute і музычну Prospect School. Та оддайме шырше і дослівні голос Миколайови Цислякові:

„Недостаток выжшой руской школы і брак руской бібліотекы, де він міг бы находiti літературну потугу, гамували його

прогрес в писаню верши рідним языком. Так Василь ступнівово переходит до писаня в англіцким языку, котрого знання він пополнил в вищих школах.

Верши по англіцкы зачали выходити му легко і чытали ся з великим заінтересуваньом. (...) Його верши характеризуют ся поетычном силом і артистычном красотом. Іх зачали купувати такы поважны штоденны газеты, як ньюйоркскій „Sun”, „Herald Tribune”. (...) На него звернула увагу америцка критика, як на первого руско-американського поету. Ним заінтересували ся літературны круги америцкого суспільсива, котры признали його талант. Товариство америцкых поетів „Poets Guild” принимат го за свого члена. За вершами Василя Дзюбіньского убігают ся выдавці передовых літературных часописів і книг. Шыроко знана в американській літературі редакторка в выдавництві „Avon House”, Маргарет Нельсон пише му так:

Вы были высоко рекомендованы мі через многих бібліотекарів, редакторів і декотрых писателів. Для вас, як на одного поету выбраного з выбраной групы, я пересылаю особисту пропозицию – передайте нам своі верши для уміщення в важным збірнику, котрий є тепер в приготуванні. Тота книга і ей писателі представляют вишытко найліпше в літературі, на што в Америці лем можна ся взмочы. (...)

„Поетри Дайджест” выберат його верш Мати як ёден з найліпших і присылат му грамоту, в котрій повіджено:

Ваша поема „Мати” (...) была выбрана до печати в The Poetry Digest, Annual Anthology of Verse, 1942 Edition (original title, Anthology of Magazine Verse and Yearbook of American Poetry), офіцийным альманаху передовых писатели Зъеднаных Штатів і Канады. // Мы просиме вас прислати нам чым скоріше згоду на печатаня вашой поемы.

Інче товариство выдавців (/.../ ту є недошліджений одредакційний блуд в тексті М. Цисляка) – ПТ) в грудні 1943 рока пише му:

Гратуляциі. За задоволіньюм повідомляме вас, што мы приняли для печатаня в журналі „On America V-Synth” (? – ПТ) ваши два верши: „Жінкы” і „Повідж йому вишытко”.

В tym виданню поміщено не лем його верши, але і його біографію та перегляд поетычной, писательской діяльности.

Та уж найвижным выріжніњом был юго верш *Honesty* (Чеснота), котрий „Exposition Press” выбрала як єден з найліпших верши в американській літературі і влучила до книги Світової Вистави, котра одбувала ся в 1939-1940 роках в Нью Йорку. Переведеним, кождий верш тратит свою оригінальну вартіст, зато для тих, котри знают англіцькій язык, поміщамо tot, так високо оцінений верш в юго оригінальним виді (з трьох доступних, писаних по англіцькій верши, акуратні tot „не дал ся” і мі на днес перевести - ПТ) :

*The tools that build society fine
Are squares and also the plumb-line.*

*The level also should be used,
So that society can't get bruised.*

*Transactions to our fellow men
Must all be square and top, even,*

*For when they're crooked, out of square
Your neighbor's love you'll never share.*

*And every thought, too, must be plumb
So that your speech it will not gum.*

*And every motive must be level
Or else your life for you will ravel.*

*If these few tools you can't possess
You'll never see true happiness.*

Basil Theo Jubin

Своі верши Василь писал на морально-выховачы темы, часта на релігійны, бо такы были радо купуваны выдавцями штоденних газет. Його верши ставали ся особливі острыма, обвиняючым, коли він піднимал тему положыня робочого народа, юго експлоатациі, котру він, як сын майнера, розуміл і одчувал барз близко. Приміром, в поемі поміщеній в „Лемку” в 1939 році, п.н. Єден за виштыкых – виштыкы за єдного він вспоминат незавидне жыття майнера. Змалювал го острыма кольорами,

якым направду було. Вишитко богатство майнера – повідат він – то обшарпаны шматы на його згорблених плечах. (...) В вершы Приятель він вструмує бич – не сьмій вдарити звірину, котра працувала на тебе ціле своє житя. Коли чытате тот верш, в кождай ленійці, в кождым слові видите не звірину, а робітного човека, вычерпаного з молодості і сил, котрого властитель вышмарят з роботы без середків до жыття, коли на него надышла старіст.

Окрем верши, Дзюбіньскій писал короткы історыйки з народнаго жытая і театральны штукы. Єдна з них, Чорний діамант, трагедия з жытая майнерів, ставила ся на сцені в часі його побыту в Пенсильваніі (ачий в час студый в Нью Йорку – ПТ).

За прफесійом Дзюбіньскій был книговодом. Помимо своіх професійных обовязків та дост шырокого писательского заангажування для зарібку (што было конечным зо взгляду на родинну ситуацию, в тым онедолга свою хвороту – о чым дале – ПТ), Василь не забывал што він сын Лемка, зато не раз звертал ся гу лемківскому суспільству, молодежы зо своіма вершами. Для приміру, в вершы Вперед, лемківска молодежы (Цисляк поміщат го по англіцкы; переводячы на лемківскій тот верш, дал ем му наголовок Лемківскій Дім – ПТ) він писал:

Молоды Лемкы будте ся,
Ставайте поміч дати.
Вытужме свой сили враз,
Не час нам уж дримати.

Старшина полна віры жде,
Нам дати вішыко годна,
Лем жебы чутний был наш съпів
І квітла чест народна.

Адде будуют для нас дім –
Бавити ся ту, вчыти
Можеме, што-б в будучий час
Передумано жыти.

Тот цэнтер наш – Лемківскій Дім
Во славі буде стоял,

*Гейбы літарня, котрой шыф
Жде съвітла серед моря.*

*Яснину шмарит в шыр і даль,
Провідным буде съвітлом,
Безпечну пристань вкаже нам,
Де правдом дни заквитнут.*

*Достатній і приязний порт
На власны очы взриме,
Отвертym, справедлиvым дням
Свій розум приділиме.*

(на основі філологічного тлумачення Михала Кайди
на лемківське перевіょлу Петро Мурянка)

В 1938 році редакція „Лемка” запропонувала Дзюбіньсько-му редакторство часопису в англіцьким языку для лемківської молодежі в Америці. Василь приняв туту пропозицію з величким задоволінью, але підняти роботу не быв годен. Пят років перед тым він заслав на нервове розстроіння, котре штораз барже привязувало го до свого дому, та постели хвороты. Василь так любил жыття, што помимо свойой слабости продолжал писати, лем жебы допомочы своїй родині ратувати му здоровя і спаси жыття. Помимо вшыткых старань родины, не повело ся го вратувати. За пятнадцет років хвороты він уж так быв ослаблений, што вмер 30 червця 1948 рока, ледво скінчывши 38. рік свого жыття.

В часі його долгой хвороты велько його творів затратило ся. Тоты, котры были публикуваны, мож буде однайти во спомненых ту выданях.

З повідженого ту видно, што Дзюбіньський давал велики надії на обогачыння американської літературы. Та в Америці не нашло ся ани єдно товариство, котре взяло бы го під специяльну опіку і прібувало спаси його молоде жыття. Уж в 1938 році зрозуміл свое положыння. Його вшыткы гейбы цінили і хвалили. Він знал, же в Америці є барз дуже богатых благотворительных товариств. Та понял, спохватил, же од никого помочы не дістане, бо чесно думаючи люде ту цінят ся ниже як звірина. В глуху

бокым обуріню він вплітат до вінця своїх творів гнівний верш *Капіталізм*, в которым вказує правдиве його лице:

Ты винен єс в убийстві страшним,
В першій ступені винен,
Ты в тым злочыні руки мачал
Гу нему ся причинил.
Старых выснажыл єс до края,
А младіст в шорі чекат,
Кровіцю шалену з ней выцицаши
І не взриш, зас, человека.

Бідны тя давно засудили,
А лем богаче „словом” крывают.
З вязненным тяжко ся ділити
Так як з бідными іх надійом.
Ta виджу: новий час приходить –
Зірничка труду небо боде.

(на основі філологічного тлумачення Михала Кайди
на лемківське перевію Петро Мурянка)

Втрата Василя Дзюбінського (пише Миколай Цисляк по його смерті) є болічим ударом не лем для його остаючої серед жывых родины і для вшытых Лемків, з которыма він был звязаний своим родом, але і для американськой літературы, для которой він прагнул oddati найкрасшы плоды своего надзвычайнаго поетычнаго таланту.”

Толькі шыроко, барз шыроко цитуваного Цисляка. А што причынити іщи од себе в даным ділі? Повісти ачий треба того, же без Василя Дзюбінського американська література слебіднідала, дае сой рады. А напевно зъвідати: што вчынили для ратуваня молодого жыття краяне, Лемкы? Міцно уж товды зорганізуваны в Лемко-Союзі, якым... так ся тішыл Василь Дзюбінській. Кед глядати объективной правды, речы бы мож, же початкы конкретнаго організуваня ся Лемків припали на час великого экономічнаго кризису, 1929-1933 років (на маргінесі, з него ся зродил і пролетарскій Василів голос), же початкы Васильевой хвороты проявили ся в часі выходжыня з того кризи-

су. Але-ж він хворіл цілых п'ятнадцет років! За tot час Америка, америцькы Лемкы уж цілком – як гварили дідове – *пришли ти собі*. Може товды було уж за пізно взерати ся в нищетну долю краяна? Не знам...

А може англіцькомовна його творчіст серед провідных кругів Лемко-Союза не була аж так достерігана, не бесідуочи уж о полній акцептациї? Адже чужомовны (дайме на то – україньскомовны, польскомовны) лемківськи творці аж в наш час діждали ся шыршої акцептациї. Ци глядати – тымбарже на американським, цілком своєрідним ґрунті – даякого „але” в поведінню, децизіях творця? Ци прібувати зашмарювати му, же не годен було ся змістити зо своїма կрилами в кісним емігрантським гетті? А речте мі – якій творець спосеред десяток тисячі (а в розумінні карпаторусинським – і соток тисяч), родженых уж там, ся змістил? Же функціонувала лемківськомовна творчіст – мам на мысли творчіст на добрым рівни – завдячувати треба вихідцям родженым іщи Дома (як Вислоцькій-Гунянка, Пыж). Не лем родженым, але і выплеканым та воссавшым цілым еством рідну бесіду, культуру, звички, обычаї, без доглубного знання которых не мож бесідувати о своємовній творчості.

Василь Дзюбинській був сином другого покоління емігрантів – Лемків (на добру справу – уж і третього, понеже був наймолодший з осмерых діти Теодора і Євфімії, найстаршы сестры в час його народжynя були уж дорослы, а може і замужні). Вховал ся іщи для домашньої свойости. На шырших водах, серед неопрененої іщи нашої еміграції, не змістил ся зо своїом вишньом душом. Але прібувал. Та не лем зато, мы днешні, маємо обовязок хранити його імя в народній памяті.

На основі допису Миколая Цисляка *Памяти лемковско-американского поэта Василя Т. Дзюбинского* (Карпаторусский Календар – 1949, сс. 48-52) в міру можливости довершили

Петро Трохановський

АННА РЫДЗАНИЧ

Поетеса пізного дебюту

Векштіст творців до голосу доходить на порогу молодості і смуги тені. Інакше життя подиктувало творчу дорогу Меланії Собин, родом з Бортного.

Было літнє пополуднє, деси половина років 80. минулого століття. Над зошытом записаним рівніським письмом похилил ся Уйко Петро. Превертаючи сторінка по сторінці, своїм поетицьким оком, не міг ся начудувати, що накріслені стараним письмом стрічки написала покійна Меланія. Для вельох – тета Мелька, або Собинка, бо єй родиче – Фома і Анастазія Неці виховали єденадцетеро діти. Петро Мурянка, на ламах „Бесіди” і „Голосу Ватри” підписуючий ся „Уйко Петро”, зошыт достал од сына Меланійної сестри Катрены – Андрия Горбала, товдишнього члена „Лемковини”, в автобусі, в дорозі на єден з виступів. Не сподіваючися такого рівня рымуваних стрічок, помеджє записаними вершами, декотри мали пару версий, а інчы были недокінчены, Мурянка нашол цінний фрагмент лемківської літератури. – Так ём ся захопил, же не спостерюг ём ся, што в покою зробило ся темно - рече. Втягнула го сила автентычной лірики, глубоко проживаного сьвіта. Тым барже дивувало, одкаль в простій, сельскій жені тілько вражливости, а докладнішее, надвражливости?

А може зас не такій простій. Гнєска жаль, же Уйко Петро не встиг познати поетесу Меланії. Так сьміло мож назвати Меланію Собин, котрой поетицкій труд за жыття не вшыткы в селі добры одберали. Декотрым ей деликатна, поетицка душа, выдавала ся сьмішна, бо ци в штоденным газдуванню на десятых гектарах, може найти ся місце для поезії? Не дивне тіж, же не вшыткы разуміли ей потребу укладаня верши. Творчіст Меланії Собин, лем по невелькій языковій косметиці, Мурянка опублікувал в 1986 році в „Голосі Ватры“. При важній нагоді, в часі, коли Лемківска Ватра пренесла ся на штырі рокы до Бортного. Потім в антології „Łemkowie piszą“, глумаченій на польській, вошла з маршруту до канону лемківської літературы головні вершами писаными в патріотычній струї.

— О тым, же тета пишут довідал ём ся аж по іх смерти — бесідує Андрий Горбаль.

На певно патріотызм і вражливіст на кривду, бо нянько оповідали дітям о талергофскій поневірці, винесла з рідной хыжы. Фому Неця в 1914 році, 26-літнього мужчыну, разом з 18 селянами, увязнено в Талергофі. Коли вернул, вмерла му жена і остал сам з маленькым сыночком Ярославом. З другого сопружества найстарша была вроджена 30 серпня 1920 рока Меланія. Фомине заінтересування справами рідной культуры, звязане з діяльністю місцевой чытальні ім. М. Качковского не обче было його дітям. Будучя поетеса од молодых років заангажувана в суспільно-культурне жыття розсыпаного Бортного брала участ в представліннях і виступах хорів.

— Сестра все любила чытати і гарді сыпівала — споминает Анна Горбаль, р. 1928, жыюча гнєска в Борным сестра.

Зрештоту вшыткых пят дівок Нецьо мало звучны і міцны голосы. В мясницах 1941 рока Меланія вишла за муж за Александра Собина.

— Весіля было скромнне, бо в часі войны не было о чым — повідат сестра Анна.

Отец Лешка, бо так звали в селі Александра Собина, Михал, не мал того щестя, што Фома, ци його рідний брат, юриста др Димитрий Собин. Своі кости лишыл „Під Соснами“ — як звано цымынтір в Талергофі. Молода жена пренесла ся на другій

конець села, до мужа. Недолого пришло ім разом тішити ся сопружеским щестем на своїм. В 1945 році призералися сусідом і родині, коли добра половина Бортного іхала ва Схід. Несвідомы, же іх занедолго тіж не омине висеління. То були початок кінця єй поукладаного съвіта. Вельким прежитьм виявила ся трагічна смерт о два роки молодшого Нестора Підберезняка, котрий наперед вернувся з фронту, а потім служачи в польським войску, розминул ся зі своїм родином. Будучи в совітській армії, знал, чого може сподівати ся на Сході. Зато не хтіл іхати за своїма, лишыт ся в Бортним. Вечером, 26 жовтня 1946 рока, не-сподівані до села заіхал патроль польського войска за партизанами. Польський мундур не загварантувал му житя. - *Ręce do góry!* – почули вечеряючы в жыжы сусіда. Нестор, не сподівачуючы ся ничего злого, сягнув за пазуху по документи. Польський вояк, преконаний, же тот сігат по гвер, стрілив. По шануваным ткачу Несторі плакало ціле село. Заплакала тіж Меланія в вершу „*На гріб Нестора*”.

*Мы гріб свіжий скропили слезами,
Та вінками накрили дівчата.
Спій спокійно, Несторе коханий,
Сіра земля ти жена і хата.*

Наступне літо вражливій души принесло ішы векшу таруму, до чого буде вертала часто в своїх вершах. Акція „Вієла” шмарилася Собинів разом з сімнадцетьюма інчымі родинами на другій конець Польщы, в околиці Бранева. Шок викликаний одорваньом од родинного місця причынил ся, же зачала писати. З далекой пілночы, з Тулітів, лем і аж, в вершах міцно тужыла до своій земельчики. А кед лем появила ся можливіст, жебы вернути, разом з родином, дітина гір не чекала. По повороті, весном 1957 рока бездітне со-пружество Собинів замешкало на своїй Собинівці, которую мусіли опустити в 1947 році. Свою хыжу – другу од страны Бодаків, застали міцно знищену, бо осадники замінили ёй в стайню для овець. Не мало мусіли ся натрудити, жебы зас замешкати в себе.

І внет хыжу на краю села – часто одвиджали люде за дорогом, бо потім шолтыс приділял ім турыстів. Нихто николи не вишло одтамаль без кавальця хліба, бо Собинова гостинніст быв-

ла велька. Фома Нецьо того уж не дочекал. Вмер в Желізній Горі в 1953 році. Єден зо своїх найкрасшых верши „Лемковина” авторка задедикус: *Дорогому Няньови – в вічну памят.*

— Меланія була скромном і здавало ся, простом женом, але о велькій души — повідат Теодор Грацонь, шваєр. — Розмова з ньом, як і з Лешком, все барз інтересуючо втігала. Подивлял єм іх любов до книжок. Літом, коли була робота в полі, газдували. Зас зимом, з бібліотеки пожичали томы книжок.

— Ходил єм часто до теты і корыстал з іх бібліотеки — споминат пан Андрий.

Книжки до своїй бібліотеки привозили завдякы родині з Україны. Оповіданя, вершы, байки.

— Panі pewnie jest profesorem? — на рік пред смертю, коли лежала в горлицькым шпитали, звідувала ся пациентка на сали, обсервуюочи, як чытат Меланія грубу книжку, а потім наступну і зас наступну.

— Tak, na roli — одповіла з усміхом „професор”.

— Памятам двоє симпатичных, барз очытаных, старших людь — споминат Меланію і Лешка, вроджений в Бортным, о. Юлиян Феленчак. Парунадцетъорічний хлопец, навет не думал, што пані Меланія пише вершы. — Коли єм ся дознал, был єм барз думний, же походжу з Бортного.

Привыкнена до велької родини, Меланія, не маючи діти, свої прежыття заміняла в поетыцкы слова. Барз любила, коли одвиджали ей діти і внуки братів і сестер. — Не ідте ішы, останте на ніч — нагваряла.

В 1975 році на „Лемківскій Сторінці” „Нашого Слова” выдрукували ей перший верш, „Земльо моя”. Собинин маніфест поетыцкій. Ліричны стрічки, выполнены любовю до Лемковины вплетены в красу Бескідів.

Земльо моя,
Сторінко моя тиха,
Кольорами розмаєній мій луже,
Неєдна нас доленька била лиха,
Може зато
Тебе люблю так дуже.

Рік пізнійше „Прид весно”. Правдоподібні, хоц дамі років не належыт рахувати, в 55. році житя надышол час ей едиторского дебюту. Наступных публікаций поетеса Меланія не дочекала. Пізно здиагнозувана новотворова хворота взяла ю о дуже за скоро, 5 лютого 1979 рока.

— Меланія вмерала съвідомі — споминат Теодор Грацонь.

Нич одышла, написала свій поетицкій тестамент „Коли одыйду”. По остатнім вийтю зо шпыталя знала, же конец уж близкій.

— Лешку повім ти тепер, бо потім не будеш мал головы. На шафі ест громница. Коли буде треба, запалиш ей — старала ся помочы мужови в тяжких для обоіх хвилях.

— Юж? — зъвідувал ся смутний Лешко.

— Іщи ні — повідала слабіцькым голосом з постелі. А коли почула, же приде ся ій на добре пожегнати, закликала мужа до себе. За запертыма дверями препрашала і дякувала товаришови спільнай, 38-літньої подорожы земского житя. І скоршє, як поломін громниці, згасла. Вмераючи, ани не припуштала, же своїма вершами трафит до пантеону зе-леної Лемковини, же слава ей поезії обыйме широки круги. Трафит до парох антології і буде рецитувана на вельох сценах.

До похороненой на бортнянським цмынтери недалеко ма- мы і Нестора, внет, в маю 1983 рока, долучыл Лешко.

Липец 1989, Лемківска Ватра в Бортным, як ся вказало, остатня, чого никто ся товды не сподівал.

— Люде, не будте такы фальшывы — просить, по недільній службі в церкви свв. Косми і Дамяна, Уйко Петро в дорозі на місцевий цмынтир, бо част в липцьовій спекоті вертала уж на ватряне поле.

Навернула ся векшіст і над гробом покійной Меланії, в десяту річницю смерти, одправлено панихіду. Десят років пізнійше творчіст Меланії Собін стала ся темом Лемківской Творчой Осени. 9 жолтня 1999 рока свято лемківских поетів одбивало ся в Бортным. Выступувала креницка молодіж з представліньком інспіруваним поезійом Меланії Собін пера Петра Мурянки, котрий тіж до верша „Земльо моя” скомпонувал музыку. Підчас бортнянської стрічы съпівали і Меланіїны сестры.

— Тета мали жычиня, жэбы рукописы преказати наймолодшому брату Максимови — повідат Анрий Горбаль.

І так част ей творчости трафила в руки пана Максима Неця, гнеска учителя на пенсії. Прото, треба мати надію, же ішы непублікуваным як доталь вершами, деси з байки сезаму, промовит не до кінця одкрита поетеса. Пару років тому, Собинівку — хыжку по Меланії і Александрі замірял купити Кружок Патріотів Лемковини з думком створіння гын музею поетесы. Давно записана синови Лешкового брата, гнеска стоїт порожня. Часом Борт-няне преходячы обік позерают на піднищенну загороду і спомі-нають ей гостинных газдів.

*Коли уж згасне моя звізда,
Як очы моі стратят зір,
Товды одыйду, любов лем моя
На все остане серед тых гір.*

Собинівка, знімка о. Юліяна Феленчака

МЕЛАНІЯ СОБИН

Лемковина

*Дорогому Няньови
- в вічну памят*

Карпаты - Бескіди,
Краю молодості,
Земльо моїх надій незбытых
Кілко там свободы
Было і радости,
Як легко там было ходити

Не сады, винници,
Лем букы, ялици
Вашы покрывают хырбеты,
Мятом, чабриками
Пахнут в сонци травы,
Студена водичка, лем пити.

Верхи і долини -
Моя Лемковино,
Земльо птахів съпівом славлена!
Надійде до тебе
Мій голос з чужыны,
Послухай ты його, єдина:

Далеко од тебе
Бъє ся серце мое,
З мысли мі не зыйдеш николи;
Не мож привыкнути,
Тебе позабыти,
Серцю приказати. Бо болит!

Бо пташына в клітці,
Хоць выгоды має,
З розпачы по стінах бъе крылом.
Я, хоць і не в нужді, -
Радости не маю,
Бо нич мі в чужыні не міле.

По твоіх убочах
Блуджу ноченъками,
Горну ся до тебе, як дітя,
В ден думкы все летят
Дітинства слідами,
Не забуду тебе без жыття.

Не мал я достатків,
Не мал я богатства,
Лем была свобода, мир, воля.
І яр розквитала
Там в жытю найкрасаша,
Осталася веселіст лем моя.

Помру на чужыні,
Як птах поранений
Далеко од гнізда свогого;
Уж мі не зашумит
Нигдя верх зелений,
Вырвано мя силом од нього.

ЖЫЮЧЫ
ЮВІЛЮЮЧЫ

АННА РЫДЗАНИЧ

Маestro

В квітні 1968 рока піднял рішитня вернути ся на Лемковину. До рідної Білцареви поворотів не було, отже як інструктор музики оселил ся в Білянці. В магічній хижі Трохановських за цілty де-сятьоліття проходило родинне і артистичне життя, бо невеличкій дім і стоділка попри ним становили центр Лемківського Ансамбля Пісні і Танця Лемковина.

При домашній ватрі, комінку – по днешньому, гыдзьгають ся поломінці. Выхекуючы на маестра Ярослава Трохановскаго – з його женом, Стэфанійом Трохановском та дітми: Лідійом, Богданом і Мирославом – спомінаме минулы рокы. Лідія враз з Мирославом і його женом Анном ведут в Білянці іконографічну працовню. По годині являт ся сам маестро зо своім опрацуваньем пісень з репертуару „Лемковины” та коляд. Дрібного росту, полний енергії.

— Вчера акуратні выполннило ся четырдесят років, одколи-м пришол до Білянки.

За долги рокы не вшыткы доцінювали внесену для народної культури працу Ярослава Трохановского, котрий цілым одданьом посвятил ся Лемковині.

— Музыку мал ём в гена—х повідат.

Родиче, Александра і Тевдор, обдаруваны такой абсолютным музычным слухом, дар тот преказали сынам. Мати прекрасні съпівала. Посеред штоденных старунків часто підсьпівувала стару писем: Як Діва Мария по съвіту ходила. Мешкали на Воєнным, під лісом на краї села, недалеко Богушы. По другій страні потока, в Кліців стояло весілля. В великий ізбі і сусідній іздебці полно при столах весільных гости. Сідячы на маминых колінах, взріл зза стола „чудаків” з долгыми прутами. — Як заграли, вшытко ся стрясло попри мі — споминат Трохановскій. Вразливого штырьорічного хлопчыка поразила музыка і омліл. Бабы наробили шуму, зачали ратувати хлопця. Та не помогло загварювання вроків, бо одтowdy

музыка шмарила на Ярося свои чары безповоротні,

вдераючы ся до його душы. Не памятал дочыста як выглядали гушлі, але звуки жыли в ним глубоко. Каждой ночы снила ся му обтягнена дротами червена пляма і доходяча з ней музыка, за котром днями окропечні тужыл. Отверал свою тугу пред старшим о десят років двоюрідным братом Васильком, гварил, же хтіл бы дашто таке мати. Та при домашніх скрутных обставинах тяжко сполнити ся мриям. О піл рока по памятным весілю Василь вирізал з дощечки силует гушель, натягнул на не дроты, придаючи ту тому лукуватий смык, што насмарувану каляфонійом волосан мал з... коровячого огоня. Онъ „гушлі” сопроводили хлопця при штоденных забавах і пасінню коров. Раз єден, кед хтіл покарати неслухнячу корову, розломил атрапу гушель на половину.

Отец в його жытю явил ся аж 1946 рока. За шіст років мати сама го хovalа. Тевдор Трохановскій был двараз в Німеччыні на работах, пак в карных ляграх, одкале освободжений совітском армійом, вступил в сій ряды і перешол з ньом од Моравской Остравы до Прагы.

Сімлітній Ярослав барз пережыл виселіня. Красного як мало коли літа настал ден 30 червця, коли то рано взріл жолнірів з карабинами, што ішли од сторони Богушы. Двох стало під вікнами, а офіцер гвошол до хыжы і дораз настал на сідячого при столі в мундурі совітської армії вітця. — Banderowiec — скричал. Газда оправдувал ся, же є резервістом. Не міг представити никаких документів, бо в поворотній дорозі го окрадено. Сусідове посъвідчыли, же не є переберанцем і якоси ся впекло. Кед ми-няли уж рідне село, мати, што була в осьмом місяци при надії, післала Ярослава по лишене в хыжы лікарство. — Сіл ём на порозі з лікарством і розплакал ём ся, бо хыжа наша виділа ся мі страшенні осирочена — оповідаючи не годен стримати слез.

То было остатніраз

На пращаня вищіувал дороги му пороги і куты. Як на іронію, в полным сонци фалювали богато пристаючи зерна, а він провадил за руку дволітнього сусідового Ванця, бо на окописто накладеных фурах для діти уж місця не було. Жолнір, што конвоювал транспорт, змученого хлопчыка взял на руки. До стації в Грибові було девят кільометрів. — Rzuć zaraz ten banderowski pomiot! — посеред нецензуральних слів верещал офіцер, што ся навинул в дорозі. Зоскочыл з коня і з пістолетом шмарил ся на жолніря. Тот, не остаючи должностим, виглятнул пред ся карабин. Ярослав ся осташыл. Люде згурмили ся. „Поєдинкуючых ся“ окружыли газдове з бичами в руках. Офіцер, кед виділ же то не жарты, сіл на коня і оддалив ся з погрозами на устах. Жолнір назад взял Ваняця і донюс до самой стації.

В дорозі на Захід, на кождій стації роззерал ся, ци не найде дагде гушель. Трафило ся му лем піл футерала. Разом з братом Васильом выходили на дах вагона і під стоячым високо сонцем милували ся лишанымза собом краєвидами. В єдній хвили спостерегли на небі чудне явиско. — Два летны сіры круги о затененых контурах. Гейбы шаранча. Зъвідал ём ся Василя, а він, глубоко вразливий одповіл, же то нашы предки нас ведут.

Зо стації в Качанові (гнеска Хоцянув) фури тягнены коровами рушыли до маєтку в Пархові. Ту оселено пят родин. Троха-

новським приділено старшенні зруйнуваний дім. Без віken, з діривым дахом, позрываными підлогами. За два перши місяці почували на дворі при студни. Не було тіж пеца, прото мати варила під голым небом. Спали в комірці з заступлеными дерками вікнах. В таких обставинах вродил ся брат Петро, котрий по роках знаний буде як Петро Мурянка.

Школа, до котрої пішол по вакаціях, находила ся о сто метрів дале. Виявило ся, же не лем лемківски діти не бесідували по польськи, але і діти репатриянтів зза Буга. Керівница школы кожду дітину з недалекого села Нова Весь (серед забужанських родин мешкала там єдна лемківска родина), злосливо звала „*nowa wesz*“. На єдну з перших лекцій польского языка пришол війт. Викликав вшыткіх учеників з Нової Веси, в тым Лемків, на середину кляси і казал спустити гачата ци кабатики та нахильити ся над лавком. Запоряд, палицьом, што ся ньом обычні підпे-рал, бил по голым грубым тілі.

— *Jeśli na drugi raz nie będziecie poprawnie mówić po polsku, to ta lekcja się powtórzy!* — страшыл Вітчак.

Колиси війт пришол на іх подворец. Тевдор зъвідал го, чом знущат ся над іх дітми. Знеруваний „представник власти“ обмітуючи го зневагами та називаючи бандеровцом, замахнул ся него ославленом палицьом. Трохановскій такої му ю одобрав і „почестувал“ ньом війта по пятах, кед тот, втікаючи, кричал на ціле село, же мордуют го бандиты. Гвечер на іх подвірці явил ся місцевий комендант міліції, котрому знаний был характер війта і радил, жебы не приводити до подібных ситуацій, понеже на другіраз зкінчыти ся они могут на УБ.

По штырьох роках з Пархова пренесли ся до Чмеля, де мешкало веце родин з Білцаревы. Оживило ся товариство, спільні організувано гостины, аж і танці.

Найліпший нянів приятель — Ярослав Трохановскій (Спід Ділу) тіж грал на гушлях. Спостерюг, же хлопчысько аж палит ся до музыки. Подарувал іменниковы стары гушлиска, што тяжко іх было настроїти. Тринадцятьорічний хлопчысько мал єднако векшы амбіції. В час вакацій ходил до ліса на яфыры, жебы назберати на вымріяний інструмент. Збераня яфыр было тіж єдиным способом на підсилення невеличкого бюджету ученика,

бо не мал серця просити на школу од родичів. Конець-кінцьом мрії ся сполнили. Добри гушлі одкупили не од хоц'-кого, а од славного Прокопа Сливи з Крільови, найбарже знаного на західній Лемковині гудака. Дрібного росту Прокіп, річник 1910, був винятковим чловеком. Лишыл науку граня з нут і пішол вчыти ся до старого цигана в селі Угрин. Пак був так розхватуваним музыкантом, же кед кінчыл ся піст, а зачинали мясници - выходил з обиєття на граня по весілях. Гral з ріжними оркестрами, циганськими і польськими, і вертал ся домів пред наступним постом.

— То был заправды самородок, чудовий талант, єден на міlion — гварит Ярослав Трохановскій, котрий

в часах музичної школы

мешкал в Прокопа в Лігници. Трафляло ся, же гудачили враз, але так як Прокіп вытинати чардашы, не потрафил никто.

— До музичной школы втюк єм пред роботом на газдівці — съміє ся маestro, котрий в 1955 році розпочал науку в Лігници. По правді, заохочений двоюродним братом, зложил подання. Та же здаст екзамін, не вірил, бо в школі не достерігано його музичних здібності, барже плястычны. Здал. За два роки, каждого дня доїзджал ровером двадцет кільометрів до Любіна, а одтама-ле потягом до Лігниці. Трафляло ся, же вертал по пілночы, же-бы рано зас іхати на заняття. За змучыння дрімал в школі.

— W końcu dostaniesz gruźlicy — повтряяла секретарка в школі.

Професор Юзеф Цимер скоро спохватил, же фольклор є стихійом Ярослава, та в нутовим зошыті записувал му на кождій лекції народны пісні. Мельодію *Реве та стогне*, несъвідомий ей походжыня, выгрывал в школі. Колиси, на почуты зна-ны звуки, зазрил до клясы Михал Дуда, приятель zo старшой клясы. Зачудуваний быв, же українську пісню записал Трохановскому сам професор.

В 1956 році зачал грati по весілях з музыкантами з Чмеля. Виявило ся, же є то на Нижнім Шлеску єдна з найбарже інтен-сивні продолжуюча лемківски традиції місцевіст. — То од лю-ди вчыл єм ся патріотизму — споминат.

Патріархом роду був Владімір Возняк, мамин брат, звязаний в молодості з Лемківським Республіком. Історію мал в єднім пальци. З Америки приходили до уїка „Карпатська Русь” та інчы выданя. Ярослав заворожений быв вершами Івана Русенкы. Мельодия до його верша „На Лемковині”, котра для Лемків стане ся гымном, родила ся в голові Ярослава Трохановскога, ішы коли пас коровы. З часом довершыл музичні так гнеска важну для Лемків пісню.

В 1959 році, будучы ішы учеником четвертої клясы, зачал вчыти в музичній школі в Яворі. Посаду запропонувал му новий учитель гушель, што был там директором. На вакаціях Народ-ний Музичній Інститут в місті Лудзь (Ludowy Instytut Muzyczny w Łodzi) організувал в Єленій Горі вакаційны курсы для учителі музыки. Ярослав трафил під найліпши крыла, самы професорскы славы як Поврозьнік ци Лясоцкій. Тот осстатній высловил ся, же слух мае абсолютний. — За два місяці науки граня на гушлях в Філармонії Лудзкой веце ем скорыстал як в школі в деко-трех учителі за два роки.

Осіню 1960 рока пішол до войска. Взято до уваги його музичну освіту і завдякы знаємости з капітаном з часу курсу, трафил до Єленьої Гори, де в войсковій оперетці і презентаційній оркестрі грал на гушлях і трубці. Пак авансувал на концертмайстра. На пальцах годен порахувати, кілько раз тримал в руках карабин. В меджечасі кінчыл середню музичну школу в Валбжыху. З войска вернул до працы в лігницкій музичній школі і симфонічній оркестрі.

В 50-60. роках нечисленным повело ся вернути до деякіх місцевости в горлицьким повіті. Прібувал тіж отец враз з інчым газдами, але ворожо наставлены осадники в Білщареві повідомили міліцію зо Санча. Тота ескортувавала непожаданых прішельців на пристанок ПКС-у во Фльоринці.

— В 1964 році враз з Петром першыраз поіхали мы до Білщаревы.

Одраз уряджено провокацию, бо гейбы не подабало ся комуси, же ідут дорогом не по тій што треба стороні. По правді УБ на вшыткым тримало руку. Кед дахто чужий высідал на пристанку во Фльоринці та ішол дале, зараз підношено алярм.

В Білщареві не мали чого глядати. Єдиний, з кym могли бесідувати, була Ян Залішевські, што – як Поляк – ту остал, але го не застали. Жычливий давним сусідам, сполнил добру ролю по виселенню. 40% жителів Білщареви, котри не пішли на Україну, розшмарено страшечні по Західних Землях. Хто спізнений вертал ся зо сьвіта, лишал адрес в Яська, тот же інформувал де мають ся глядати. Зато мал тіж проблеми з УБ.

Товды преночували в Крільові, в єдиного Лемка, котрому як дорожникови повело ся остати і поіхали до Крениці. За два тижні вандрували по Лемковині. Аж пришли до Білянки, де мешкал Павел Стефанівський, етнограф, о діяльності котрого чули на Заході.

Петро пред двома роками пішол до духовной семінари в Варшаві, родиче остали сами, зато Ярослав вернул ся ся до Чмеля. Лишил в Лігници выремонтуване з тудом мешканко, взял уряп і занял ся суспільно-культурном діяльністю. Першы пробы організувати ансамблі ходили му по голові в 1962 році, але товды не было гу тому обставин. Пак в Лісци, де мешкали Бортняне,

трафил на податний ґрунт.

– В 1965 році розпочал ём пряцу з хором на високым рівни – бесідує піднесено.

Церковний хор в Бортным съпівал на високым рівни, переказуючи з поколіня на поколіня трудны композиції Бортняньского та інчых композиторів. То было нашлідство працы професиональных диригентів, што працевували ту од початку минулого століття. Введены через них композиції люде по так долгых роках знали іщи на памят. Хор, хотрий задумувал назвати Лемковином спомагали дві капелі, місцева та братів Попівчаків з Лігници. Зачали ся виступы во вроцлавским та зеленогірским воєвідствах. Колишнє Бортне было особливым селом. Вісемнадцетью газдів было вязнями Талергофу, а двадцет шестьох Явожного. Дуже спосеред тых остатніх съпівало в тридцетособовым з гором ансамбли. Часто оповідали з звірствах Явожного. О два рокы по основаню хор з Лісци виступил на першым фестівали УСКТ в Саноку. Прирхтувана лірична пісня *У горах Карпатах*, приклику-

юча почуття патріотизму, скріслена була цензуром. В Саноку на видовни два першы ряды предназначены были з уряду для офіци-елів та інформаторів УБ.

— Сыпіваме? — зъвідал ся перекірні люди з ансамблю.

Товды програму выступу был штывно ограничений заповіджыньом конферансиера по кождій пісні. Але Трохановскій прехытрыл організаторів, вводячы заказану пісню в такій самій тонаціі як попередня. По першій стрічці вытворил ся настрій, на салю сіла тишина. Друга стрічка викликала загальне потігданя носами. — Люде на сали плакали, а мы з нима. В двох перших рядах, здавало ся, сідят на кактусах — споминат маестро.

Просто зо сцены был возваний до поміщення організаторів. Заряд УСКТ боял ся, же на другій рік не дістанут зозвоління на організацію фестівалю. Трохановскій мал проблемы, котры за-вдякы діячам М. Донскому і Т. Гочови повело ся залагодити. Наступного рока запропонувано му функцію інструктора в Горах.

— Мриял ём о тым — бо не годен ём был знести монотонії на Заході. — Підписал в Варшаві догоду на обняття функції старшого музичного інструктора в ряшівським воєвідстві. Лишыл устабілізуване жыття. З єдном перином, концертовым гарнітуром і гуш-лями поіхал в Горы.

В горах Ярославови не было як на гусячым пірку. З обіцьованого УеСКАТ-івцями естату і мешканя в Горлицях невелько вишло. Пенсию тіж отримал найнижшу з можливых. Пришло ся му замешкати кутом при хыжи Павла Стефанівского, в єдным поміщыню маленькой прибудівки, преробленой з давной стоділкы. Під дылинами загніздили ся ласиці. Кед грал на гушлях ци піаніні, дігінчыли попри ним. Вірил, же зиму проведе в обіцянным мешканю.

Зачал од розознання терену. Не мал ани ровера, та ходил піше. Сельска дорога до Білянкы по кождым дощы полна была млак. По горах тіж не было ліпше. До пристанку ПКС в Шымбарку ішол в гумяках. Лишал іх під загатом в придорожным трачы, жебы в повітовых Горлицях явити ся в *обычным* обутю.

Людям жыло ся ту тяжше як на Заході. В Бортным, Бодаках, Волівці та вельох інчых селах не было іщи електрикы, не было тіж бесіды о твердій дорозі та курсовым автобусі.

— Денно дрындал єм і по двадцет кільометрів — збыхат.

Справы на ниві культури представляли ся не найліпше. Оснований через етнографа Павла Стефанівського Ансамбль Пісні і Танця „Білянка”, што рекрутувал ся переважні зо старших людей, котрий виступил в 1962 році на першым народним фестині в Лоси з з лемківським репертуаром, чудным трафом вести зачал керівник місцевої школи, граючий на акордеоні двома пальцями. З давного репертуару „Білянки” остали введені через Стефанівського танці, пісні же лемківські векшыном заступили польські. По основаних в 1962 році, тіж через Стефанівського, ансамблях в Команчы і Туринським не було уж шліду. В роках 50. Теодор Гоч, хотячи ратувати лемківську культуру, працувал з гудаками Циганами. Пак заложил театральний кружок. Товды зындронівяне были особливістю. В інчих селах

треба было працувати од основ.

Власти УСКТ хтіли жебы новий інструктор виступил з ансамблом на II Фестівали в Кентшыні. Приготовлений через него ансамбль зо Зындроновы та невелькій ансамбл з Полян при Дукли, я к єдини з терену перешли кваліфікації. Та зо взгляду на далеку дорогу і жнива на фестіваль не поіхали.

Наступного рока явило ся пару новых ансамблів веденых через Трохановского – в Бортним, Грабі, Саноку, Білянці. Дале всяди ходил піше. До Бортного од автобуса – десят кільометрів в єдну страну. Зимом во сьнігу по пояс. На яр 1969 рока в передфестівальовим перегляді в Горлицях, серед десяткох ансамблів, виступило вісем веденых через него. Працувал аж і з ансамблом з Кальникова за Перемышлем.

Захоплены діяче УСКТ зберали лаври, а він дале стырміл в неогріваній, о лихих вікнах, комірці. Зимом замерзала вода в відрі, а в піаніні пукали струны. На причи чул примерзаючий до плеч спід з цераты. Спасительна выявила ся мамина перина.

— Не хтіл єм робити мамі прикорости, та запакувал єм tot заправдзы лемківскій дарунок, а він вратувал мі жытя – гварит зо смутним усъміхом.

Выпосажніня мешканя дополнял невелькій столик і два стільчики – табореты.

— Десятки раз ішол єм до кожного села піше, але кед треба було запрезентувати ся на офіційних зображеннях, підважено мя елегантском волгом, котру верхушка лемківської секцій УСКТ отримала од Лемко-Союза в Америці для *выгіднішої працы в терені*.

По зображеннях высаджано го в Горлицях, одкале домів мусіл прийти сам. Домаганя ся о о обіцянє мешканянич не дало.

— Лем бы до Великодня, бо зима тяжка — одповіл свого часу на звідання, як ся му жые, приявному на зображеню редакторови „Нашого Слова” Михалови Дзвінці. Журналіста, давний знаємий з лігницьких шкільных часів зімал ся за голову. Керівництво лем-ківської секції застыдало ся, але не зробилонич.

В тым часі постановил оженити ся. Штефанія Бортняк Лемковину знала з оповідань родичів і дідів. Кед шестъорічна єдиничка приїхала з мамом до Ріпок, познавала такої кажде дерево. Дідова хыжа стояла колиси в байковым місци. Зрозуміла вельку туту діда Митра Кані. I виростла на особу о твердым характері.

— Мрияла єм о повороті до Гір. Повтаряла єм дідам і родичам, же ся верну – признає ся Штефанія Трохановска.

Коли ясноока, шыковна девятнадцятьорічна дівка в шпильках приїхала до мужа, жінки на селі застанавляли ся, як долго вытрутмат в спартанських обставинах.

Стефанівські, по отриманню одступного за проведені ремонти (Трохановській змушений был продати трубку, а тесті доложили два тисячы золотых), преказали молодым ключы. Хыжа – в єдним з трьох невелькіх поміщынь містил ся іщы склеп – дале была власністю Скарбу Державы. З мая 1969 рока одбыл ся в церкви в Любіні шлюб Штефанії Бортняк і Ярослава Трохановского.

Передтим, розсерджений, взял свій „добыток” і виїхал до Санока, де кутик до преспаня му уступил познаний Українець. На Захід вертати ся не хтіл. Стыд му було пред родичами, селянами.

До третього фестивалю в Кошаліні закваліфікували ся ансамблі зо Зындрановы, Бортного, Полян і Грабу. Проби проводил з трудом, бо получыня зо Саноком були такої ниякы.

Товды тіж пришла му мысель – з трьох добрих ансамблів створити єден направду добрій.

Першу пробу зробил в автобусі, в дорозі до Кошаліна. Ансамбль здобыл головну нагороду. Першыраз награно з ним про-грам в студию Польского Радия в Кошаліні.

То была історична хвиля.

В червці 1969 рока шырока публика першыраз могла почути лемківскій фольклор. Радіст діячи была превелика. Сукцес при-писували собі.

Трохановскій преконал ся, же сила в єдності, же для горсткы Лемків добрий ансамбль може быти надійом на продожування рідной культуры, а роздрібнюваня ся в працы надію тоту оддалят.

Окрылений кошалінськым фестівальом, постановил створити міцну формацию з осідком в Горлицях. На жаль власти міста не признали поміщення для працы. Осідок будучой „Лемковины”, зо взгляду на комунікацию виділ в Ждыни або в Ганчові. В жолтни розпочал пробы в давній жыдівской корчмі в Ждыни. Не подабало ся того верхушці, котра вытъкала Трохановскому, же понехал працу в терені. Ведучий Головного Заряду УСКТ в Варшаві, Миколай Королько, котрий знал працу Трохановскаго іщи з лісецкого періоду, признал жаданя його звільніння за безсенсовые.

По роках, коли „Лемковина” стала ся славна в kraju і за океаном, кождый з них мал ся за спілоснователя. Сатисфакция з працы мала ся нияк до прозы жыття, котра онедолга дала о собі знаці в молодій родині. Часто на хліб треба было пожычвати.

26 марта 1970 рока в Глогові пришол на съвіт первородний Славомир.

– Два місяці скоре пренесла ём ся до родичів, жебы там вродити дітину. Ту не было гу тому обставин – споминат пані Штефанія.

Ярослав Трохановскій виділ сына аж по трьох місяцях. Скоре приготувоввал ансамбль до фестівалю і не міг сой позволіти на далеку подорож. Приіхал з відомістю, же взято му пенсію. До Білянкы не было по што вертати.

В горах онедолга ся переконано, же брак професионалісты то велика втрата для лемківської культури. Без праць інтегруване суспільно-культурне життя зачало ся розлітувати.

Вернули ся діо Білянки по кількох місяцях. На тот раз обіцювало Трохановському добру пенсію. По правді дало ся за ню як-так прожити штырьоособовій родині. 2 квітня, на тот раз в горлицьким шпитали, вродила ся Лідія.

Доматаре підпорядкували ся пробам, котры проходили в іх хыжці. Часто молода мама брала діти до візочкa і на долгі години ішла з нима в гори. В 1972 році „Лемковина“ виборола першу нагороду на Фестівали УСКТ в Варшаві.

Геркова епоха не була приязна жадним меншынам. В 1973. Трохановський був змушений вернутися на Захід. Лемківська секція УСКТ передала петицію до VI З'їзду ПОРП (PZPR), што тичила ся ситуації Лемків в Польщі. Петицію підписал тіж Ярослав Трохановський, ведучий горлицького ооділу. Переслухувано го пак на УБ в Горлицях, Саноку і Варшаві. Служби безпеки барз хтіли довідати ся хто був ініціатором петиції.

— Поміщиця належить ся товариству опікы над бездомном звіріном, а загыбаючій народні менишині, што має іщи свій ансамбль, культурну діяльність, ні? — піднесеним голосом боронили своїх раций в Саноку перед функціонерами з Ряшова.

Звільнений з праці

остал без средств до життя. Треба було затруднити ся в гуті міди в Глогові.

Ярослав вернувся до Гір, третіраз, в маю 1977 рока, без родини, котра звекшала ся о синів – Богдана і Мирослава. Лишенну на пару років хыжу треба було ремонтувати, мус було вкрыти ю новым дахом. Враз з ним приїхала матір (отець вмер в 1973.) і брат.

Та хыжа не була головном цілю повороту. Хтіл одтворити ансамбль. Міцнійшим. А будучій „Лемковині“ бракувало одягу, інструментів. Раз взріл як по дорозі дітина тягнула за собом гушлі. Пак іх одкупил.

— Як газдынія не могла єм користати зо стола в кухні, бо муж склиял на ним потрібны інструменты – споминат Ште-

фанія Трохановска. — По ночах компонувал, гармонізувал пісні. Діти привыкли класти ся до сну при звуках пяніна.

Літом 1977 рока вернула ся з дітmi на добре. Жытia дакус ся змінило, але дале було тяжко. Ярослав оставал без зарібкової працы, а заробленых в гуті пінязи не годно було старчыти на все. Завдякы купленій токарні до дровна Трохановскы взяли ся вырабляти інкрустуваны таніры з видоками лемківских церкви.

Славко і Лідка зачали ходити до музичной школы в Горлицях. Трираз в тýжни, по лекціях в місцевій основній школі треба iх було одвозити МКС-ом. Потім уж вшytkых четверо. Од початку мали прищыплене выгварити пред выходом з хýжи *Отче наш*. Хоц в хýжи не бракувало артистычного хаосу, на молитву все буł час. Котрысого дня здавало ся, же не встигнут на автобус. — Помолите ся як вернете zo школы — почули од матери. Не послухали і поклячали. Виявило ся, же автобус iх не лишыл, за двадцет минут кермичови не вело ся розрухомити мотора.

— Од четвертої клясы вертали мы автобусом zo школы в Ропици домів по інструмент, а потім зас iхали автобусом до Горлиц — споминат Мирослав Трохановскій.

Дома оставали справы штоденны та ансамблю, котрий набрал характеру родинного предприімства, а в другій половині 80. років

переобразил ся в народну інституцию.

— Няньо все потрафил выкрасати з человека, хоць лем дакус талантливого, тото што найліпше — гварит Богдан Трохановскій.

Раз під „домашнім“ склепом заставил ся з незнаючыма нот, але обдаруваным музичным слухом пиячками, же враз створят капелю. Не вірили. О годину вшytko єдно преконали ся, же не мече слів на вітер. При фаховій помочы незле радили сой з інструментами.

В літі 1979 рока одвиділи Трохановських братя Горошаки — Ярослав, Любомір, Ігор і Владімір, заповідаючи же будут доізджати з Хоцянова на проби. Свою готовіст сypівати в „Лемковині“ зголосила тіж чудова солістка з давного лісецького ансамб-

ло, Мария Трохановска-Стеранка. Явили ся тіж першы аблівенты музычных шкіл – Штефан Штефанівскій, пізніший гушляр, та Андрий Малецкій, акордеоніста – пізніший цимбаліст. Онедолга долучыл до них Василь Адамяк, граючий на ба-сах. Міцныма філярами капелі выявили ся, граючий на гушлях Славко та на флейті, Лідка.

З піонерів „Лемковину” осталася добра съпівачка з Ганчови, Текля Шафран. За час перебывання Трохановских на Заході вела зложений з дівчаток ансамбль „Іскорки”. Онедолга постановили, же дроснены „іскры” зміцнят вокальні нову „Лемковину”. Ярослав глядал в околици люди до съпівання і оброблял ре-пертуар. Братя Горощаки зобовязали ся організувати західну групу. Куплетувано одяг.

На яр 1981 рока одбудуваний ансамбль дал в Білянці пер-ший концерт. Онедолга зачали надходити запрошыння з цілої Польщы. Розпочала ся жыва промоция лемківской культуры. Концерты на Західних Землях притігали гурмы Лемків.

Підбудуваны богатством рідных традиций, престали бесі-дувати шептом. Антоні Крог – знаний сандецкій етнограф, історик штуки – написал по концерті в Креници вартісну рецензию. Стоваришил ся не лем з ансамблем, але з цілым культуротворчым лемківским середовиском.

Єдним з основных задач ансамблю од все была шыриша праца з молодіжю, преказуваня нашлідства Лемків наступным поколінням, што не вшыткым ся подабало. – Воліли хоснувати окрісліня „połemkowskie” як „одраджаюче ся”, зато няньо был тулпений – гварит Богдан Трохановскій. Не годил ся з кре-уваным через етнографів в Польщи взірцьом Лемка – обтор-ганого, босоногого пастуха. На стрічы професора Романа Райнфуса, автора численных прац про Лемків зо студентами зашмарил му тенденційніст. – Як Лемко чую ся ображений. Чом не вкаже професор старосты або маршалкы весільного? – не втримал ся. – Не стыдам ся свого народу, бо мы не жебра-кы. Маме богаты традиції. Застыданий професор каял ся і обі-цял, же того ся не повторит.

Ярослав Трохановскій нашол працу аж в 1981 році в Гмінным Осередку Культуры в Горлицях. В 1982 році краківська телевізія

накрутила пілгодинний фільм о „Лемковині” з участию Єжи Гарасимовіча. Поета бував в Білянці частым гостем. Його перші посвячені „Лемковині” явилися уж в 1978 році в часописі „Życie Literackie”, а опублікована в 1982 році збірка „Wesele rusałek” вийшла з інспирації ансамблем.

*Góry i ludzie z nieba schodzą,
Trochanowscy prowadzą basy
Przez wieś wiodą jak niedźwiedzia
Jak jastrząb skrzypce płaczą
To Sławko gra skrzypce trzyma
Smykiem zahacza szczyły dalsze
A bas Piotra jak wicher wydyma
Banie na cerkwi w Bielance*

- верш „Bielanka przyjazd” Ярослав знає уж напамят. Поета своє прибыття заповідал листом, адресуючи коперти: *Jarosław Trochanowski – Mistrz skrzypiec. Bielanka*. Все приходили. Пак маestro гушељ грал маetrovi пера власны композиції, порушаючи маршы і чардаши.

На зламі 1982 і 1983 рока Петро Мурянка і Володислав Грабан пришли з думком організувати ватри. Креницьким поетам ходило о оживлені молодежы, приближыня ім красы Лемковини. „Лемковина” була товдь едином інституційом (хоць без правного статусу), під котру мож було підопяти імпрезу.

— Пережыття з дітиńства вчынили, же вітцю барз залежало на поворотах Лемків, особливі молодых — повідат Богдан Трохановський. — Од років застанавлял ся што зробити, жебы стягнути люди до Гір. При кождій нагоді заоочувал, жебы ся вертали. Земля коштувала ту товдь гроши. З Грабаном і Мурянком постановили спільні організувати в літі 1983 рока пленеровы варштатты ансамблю „Лемковина” під назвом

Лемківска Ватра

В замыслі мали быти фестівальом культурных надбань, презентацийом музычных традиций, поэзії, фотографії. В першій Ватрі в Чарній взяло участ такой сімсто люди. Потім явилися ти-

сячи зо Західніх Земель і зо заграниці. Молодіж уж стыдала ся не бесідувати по лемківски. Неєдно спосеред молодых зачало мати жаль до родичів, же не приближили ім богатої рідной культуры.

— Вдякы організуваных на Ватрах конкурсах, до ансамблю трафляло велью здібных люди — стверджат Ярослав Трохановскій.

Выстава „Лемкы” в Санчы зышла ся з пятнадцетлітнем ансамблю і розбудила заинтересування медий. Не обило ся без тріщын. Антоні Крог, ей куратор, помістил напис по лемківски над польськым. Дораз нашла група опонентів. Кураторови грозило звільніння з працы.

— Антэк тлумачыл ся, же ведений был лем гречністю, што в виді дознаной кривды Лемкам належыт ся тото — споминат Ярослав Трохановскій.

В 80. роках пробы одбывали ся в ріжных місцях. Нераз гостинні в саліах предпрыемств, за даны там выступы, ци в Горлицкым Цэнтрі Культуры. Бывало, же люде приізджали здалека, а диригент ішы глядал салі. Зато здесидувал, же пробы будут ся одбывать в Білянці, в прибудівці переробленій зо стодолы. Трохановскій з выпереджынью высыпал материялы і повідомліня о пробах. Люде брали урляпы і приізджали.

Кед зачынали ся пробы, маестро давал зо себе вішытко і тога тіж вимагал од членів. Штефанія кватерувала на парунадцетьюх метрах деревянай підлогы нераз парунадецет осіб і кормила понад чотырдесягасобовий ансамблъ. Прасувала одяг пред концертами, куплетувала по выступах, ночамі, жебы на заран были готовы, прала. В часах „вандрівных проб” робила по пару курсів автобусом до Горлиц, довозячы іджыння. Кед была барз змучена, помагали члены ансамблю і власны діти.

— З „Лемковином” ся жыло і росло, перенимаючы поступуючы обовязкы — гварит Богдан Трохановскій, што дебютувал тринадцетлітнім враз девятирічнім Мірком на сцені Krakівской Філармонії в 1986 році, пак долгорічний секретар ансамблю.

Єдного дня працівники міністерства культуры стали на подвірци, зачудуваны скромным обысьтвом. Не могли дати віры, же ту містит ся осідок знаного ансамблю. Кед почули добігаючы

зо стодолы хоровы съпіvy, были захоплены. Не годни ся были начудувати, же в тяжких обставинах мож створити таку красоту.

Маestro по пробах впыхал до „малюха“ тілько осіб, кілько годно ся было змістити (николи не заплатил мандату) і парома курсами одвозил на стацію до Горлиц. Приїздаючи зо західньої Польщы по ночы в потягу, нераз престояній на єдиній нозі, рано ішли до працы.

Немало сатисфакції давали концерты в Музичній Академії в Варшаві, в Krakівскій Філармонії, Шлескій Опері в Бытомі ци на Замку Поморських Князів в Щецині. Заохочували до дальшої працы.

Незвичайном была концертова траса по Нижнім Шлеску. В дорозі з Громадкы до Лісця, деси в лісі, зопсул ся ім автобус. На місце дотерли добрі по пілночы і з зачудування протерали очы – пред сальом стояли роверы, фурманки, моторы і авта. Люде чекали. Не могли завести публики. Не было кінця аплявзам, концерт закінчыл ся деси о третій в ночы.

– Ниякы пінязі не заступлят незвичайной атмосферы там-того концерту, съпіvu цілоj салі – споминат Штефанія.

Концертом в Krakівскій Філармонії в 1986 році захопил ся імпресаріо Генри Міхальські, предкладаючи ансамблю заграницне турне. В вересни 1987 рока поїхали на місяць

до ЗСА і Канады.

„Лемковина“ на Лемківскій Ватрі, перед турне по Америці

Чотырдесят ёден осіб – під условійом, же вернут ся вшыткы – дістало пашпорты. Штырьом членам одмовлено виїзду. Тяжко було тіж оправдувати ся пред тыма, котры остали, же кілкіст місці є ограничена.

Дівчата з ансамблю власноручно вышывали оплічата під фаховым оком старших Лемкынь. Выїзджали з двома програмами, бо диригент прирыхтувал репертуар з тридцятьох пяťтох пісень (были і танці). Цензура заборонила ім виконувати популярну пісню *Тяжко жыти на чужыні*.

По присаджыню ся на летовиску в Монреали одраз почули о клопотах. Застараний імпресаріо ознаймил, же місцеве еміграцыйне середовиско ся бурит. Подібно хтоси виконал „диверсийний“ телефон з Польши, же „Лемковина“ то ансамбль „сепаратистів“, збераница Лемків, Поляків і Жыдів. Члены ансамблю должны мусіли „сідити на валізках“, нич не явил ся місцевий діяч – провідник, якій мал провсти „Лемковину“ на місце заква-терування.

Пред першим концертом в реченым Монреали Трохановскій презывал хвілі непокою. Та на пару минут пред розпочатъем саля ся выполнила. Українці, Лемкы та, бесідуючи коротко, Славяне, ведены были цікавістю. Кед зо сцены прозвучало: *Горы наши Карпаты, вшыткы стали з місці*.

– Пісні треба було по пару раз бісувати. Особливі горячо прияли *Іхаб козак за Дунай* – съміє ся маestro.

І на тот раз, не смотрячы на нашмарены цензором ограничыня, попросил заслужену солістку, Марию Трохановску-Странку засыпівати *Тяжко жыти на чужыні*. Публиці потекли слезы. За заплянуваних двух годин, концерт претягнулся до трьох з половином, а пак в кульоарах публика стояла з артистами даяны дві, не будучы в змозі ся розстати. Хтіли знати, што чути в Старым Краю. Чудували ся тіж, же вшыткы молоды в ансамблю бесідують по „свойому“.

– Нашом ідейом было вказати людям памятаючым ішы хы-жы крыты кычками, же так мы, як і наша культура не дає ся по-неволити в аспекті сучасности сьвіта – гварит Штефанія.

По выступі в Монреали роздзвоники ся телефоны з рекомендациями. При наступных концертах бракувало білетів всту-

пу. Приходило дуже молодих. Шувна група фанів за цілий час товаришила ансамбльови. Його члени не могли ся одогнati од гостин в приватных домах. В протягу місяця дали двадцet штырі выступы для выполненных до края концертowych саль, лишаючи за собом вісем тисячи переїханих кілометрів. В Чікаго „Лемковином” захопила ся тамтешня польска еміграция. Ансамбль дедикувал ій вязанку польських пісень. По концерті дякували за привезіня „часткы” краю.

В ансамблю, кед вернул ся з Америки, зачали ся непорозуміння. Ярослав Трохановскій посвячал ансамбльови вельо часу, але николи не открывал оккале взял ся його сукцес.

— То был величезний труд мужа. Нераз остатніма силами, по ночах, клячачы зо змучыня, писал ноты — повідат Штефанія.

В Америці, напротив зложеным в Варшаві приречыням, штырі особы остали. Трохановскому предкладано барз доходову працу. Потенціяльны працодавці не годни були зрозуміти одмовы.

Пару членів постановило закінчыти кар'єру в „Лемковині”. Для них вýїзд до Америки быўполнотом сполніня. Явили ся спірны фінансовы квестії. Преблемы заперли „Лемковині” дорогу до Австралії. Амерыцке турне вшытко єдно зробило реклому. В марци 1988 рока одбыл ся набір. З новыма треба было працувати од основ. Нераз індивідуальні. За своі пінязі Трохановскы одремонтували в літі 1988 рока стару школу, што памятала часы Франца Йосифа. Роками одбывали ся там пробы, нашло ся тіж десят нічліговых місц.

По 1989 році, маючи на увазі артистичну незалежніст, постановили не вязати „Лемковины” з жадном з новоствореных лемківских супільно-культурных організаций. Товды провадил тіж Ярослав Трохановскій деякій час оркестру дутых інструментів при Горликым Осередку Культуры. По кількох місяцях працы дала она надсподівано добрий выступ (дирекция сподівала ся сукцесу по роках). Та перфекционіста не міг ділити часу медже „Лемковину” і оркестру. Тым способом зас не было етату ін-структурта.

— Стерюг нас Господ, бо на краі пропасти, коли бракувало пінязи, находили ся персональны жертводавці і все якоси вело ся вýйти з долгів — повідат пані Штефанія.

Явила ся справа дати освіту власним дітям. Родинний бýт роками спомагали тіж родиче Штефанії. В 80. роках продали двадцятьогектарову газдівку на Нижнім Шлеску, пререпропрадили ся до Білянки, купили дітям п'ят гектарів землі. Жебы спомочы домашній бюджет диригент Ярослав прауцвал тіж... на будові в Бельгії.

В 1990 році ватру на все перенесено з Бортного до Ждыні. Товды тіж

одсунено „Лемковину”

— єй дотеперішнього організатора. Тяжко бýло погодити ся з маргіналізацією ансамблю в організації найважнійшого свята лемківської культури.

— В комерційним гоні затратила ся вýхідна ідея ватры — твердит п. Трохановска. Подія іх суду ватра мала нести передовицьким едукаційним вартості.

В 1991 році „Лемковина” сперла на два роки діяльніст. В меджечасі члены „Лемковини” зо західних земель створили Лемківський Ансамбль Пісні і Танця „Кычера”, з осідком в Лігници.

В 1993 році проведено новий набір. Нова, барз одмолоджена „Лемковина” не звучала уж так, як тата „експортова”, де ткой кждий міг быти солістом. Тераз ансамбль на ждынській Ватрі вистулял принаїдні. Та його сукцесами підперали ся новы организаторе, поменчаючи при tym його ватротворчу ролю.

Клопоты в „Лемковині”, якій Ярослав Трохановскій посвятил ціле жыття, перекладаю ся на родину. Николи не входил в полеміку з преіначуючыми факты публикациями на свою тему, трактую тово за страту часу. Жена нераз звідувала го, ци вартат ся так посвятіти? Товды гварил, же час тово доцінит.

— Отец не потрафил промувати ся, заєдно хтіл выходити до обычайных люді — гварят домашні.

З ансамблем награл в радіо і телевізії парудесяят програм, видал три касеты в Польщі і єдну в Америці, пару вінільowych плыт і CD.

Непорівнано мало до своіх осянгнінь, опрацувал адже понад триста пісень. Остатній альбом, виданий в 1997 році, не сатис-

факионує маестра. В професійній студії награнь реалізатор звуку не годен був сой порадити зо съпівом на штырі голосы.

Хоц кадры ансамблю все були проблемом, через роки дал він парусот концертів. Молоды люди, отворены на знання і охочы до працы, горнули ся до ансамблю, не обмежуюочы ся лем до концертів, „Лемковина” то был спосіб на жыття. Люде могли ся ту познавати. Не єдно нашло ту свою половину, а пак приводило своі діти. Навчыло ся тіж рідного языка. В найліпшым своім періоді „Лемковина”, з творцями культуры, як Петро Трохановскій, Павел Стефановскій ци Теодор Гоч, полнила ролю народового хору. Затримала процес асиміляції.

— Гнеска чудую ся, же ся нам того повело. Часом задумую ся, ци не был то лем сон — завершат Штефанія Трохановска. Старостина ансамблю та організайний керівних в остатніх роках його істнування обіцююочно задебютувала в 1984 році збірком поезії выданом в Сандецкій Выдавничій Офіцині. Пак выдала наступны три збіркы, але в великій мірі не выкорыстала свого таланту. Подібні было з дітми, котры силом розгону, втягнул ансамбль.

В 2002 році

кіеरівнітво над ансамблем Ярослав Трохановскій переказал найстаршому сынави, Славомирови, хотячы зосередiti ся над записом опрацуваных через себе пісень што выполнуваны были за ціле артистычне жыття. В будучности плянуе выдати свій аранжайний та композиторскій труд. Вшытки творы заняли бы понад вісемсто сторін, зато постановил поділити го на части.

— Кед бы-м мал забезпечений быт і не мал почутя, же ціле жыття борол өм ся з вітраками, стараюочы ся, што заран вложу до гамбы, то артистычні дэвююл бы-м ансамбль до професійного рівня, котрий міг бы конкурувати з найкрасшым аансамблями.

Текст писаний был при нагоді признання Ярославови Трохановскому Нагороды Князя Константина Острогского, опубликований в місячнику „Przegląd Prawosławny”. Допис, з деякыма скорочыннями, поміщац ся в „Лемківским Річнику” за акцептацией Авторкы.

АНДРІЙ КОПЧА

На 50-тку „Желізної” Олены

Нелегко є писати о кымси хто скінчил таку округлу і символічну річницю життя. Тым барже нелегко, же є то жінка, а найтяжше, же є то Олена Дуць-Файфер. Та не іде ту лем о „боязнь” рахуваня років представительці жіноцтва, а по правді – передовшытким не о тото. В пілстолітю вмістити мож море труду. Коли чоловек го глядат. А ту маме такій припадок. Кілько бы о Олені Дуць-Файфер не написал, николи не напише ся так, як бы Она на тото заслугувала. Спрібую, хоц „ляурки” написати не обіцю.

Очевидні треба зачати од... початку...

Попутаны Лемків дороги дали знати тіж в припадку Олени, котрой Родиче: Петро і Олена з Бубернаків, перше родом з Мухначкы а груге з Чирной, побрали ся в січни 1947 рока (з проблемами, бо раз, же не могли найти священника, котрий бы іх повінчал, а коли го уж нашли і достали благословліня, то в часі весіля до хыжы, в котрій ся оно одбывало, вошли польськы воякы і побили дружбів), але не годни были тішыти ся долго думком о будуваню свого гнізда на рідній землі, бо уж на пізну яр зостали переселены під примусом в рамках Операциі “Вісла” на західні землі, до села

Уданін к/ Сьроды Шлеской. Там вродила ся 9 серпня 1960 рока Олена. Была она пятом – по штырьох сынах – наймолодшом, і як час вказал, найздібнійшем дітином Петра і Олены Дуців. Розсудных і бануючых за рідном земльом люди, котры выкорыстали першу можливу нагоду, жебы не проводити жыття дале на чужыні.

Тым способом іх єдиній дівочці, не дане было “посмакувати уроків Заходу”, бо уж в другим році жыття вернула ся разом з родичами і братом на Лемковину. Не до рідного села вітця ци матери, а там де можило, де ся дало. Было то Устя, котре в меджечасі з Руского стало ся... Горлицьким. Ту скінчыла Олена основну школу, в котрій проявили ся уж єй далеко понадпересічны здібности. Одталь тіж доїзджала през штыри рокы до реномуваного Загальноосьвітнього Ліцея ім. М. Кромера в Горлицях. Скінчыла го (гуманістичну клясу) в 1979 році. Того самого рока зачала студиовати на Ягайлонським Університеті росийску філологію. Так, як в основній школі, так, як в середній – наука приходила ій легко і все ій – той науки – было мало. Зато, будучы на третім році філології... поступила на психологію, а но наступных трьох... на історию штуки. Вшытки тоты керунки простудиовала, пролетіла гейбы вітер і вшытки закінчыла званьом магістра (1985, 1987 і 1992). Тематы праць были звязаны – як бы інакшев! – з Лемковином, Лемками, з духовым доробком свого народу, а то: *Życie literackie Łemków w Polsce po II wojnie światowej* (росийска філологія), *Konflikt i współdziałanie - analiza stosunków polsko-łemkowskich* (психологія) і *Ikona św. Dymitra z Sa-lonik z cerkwi w Czarnej (pocz. XVII w.)* (істория штуки). Не дивота, же молода особа з таким уж доробком была достережена през краківски академічны круги і з отворынъма руками осталася принятая на асистента в Інституті Східнославянской Філології і в Кафедрі Антропології Літературы і Культурowych Досліджынь Выділу Полоністыкі Ягайлонського Університету. Ту тіж докторизувала ся в 1999 році дисертацийом, очывидні на лемківску тему, п.н. *Лемківска Література в другій половині XIX і на початку XX століття (Literatura lemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku)*.

Тепер робит габілітацію. Пізніше нич ся сподівала і вельо пізніше нич сподівали ся інчы, а то през... потік лемківський бурливий, котрий пірвал ю в дозріваючій молодості і понюс, і несе, гу чому ішы прийдеме. Окрес занять зо студентами на Ягайлонським Університеті робит ішы - а може передовшыткым - на специялізації: росийска філологія з русиньским/лемківским языком в Інституті Неофілології Педагогічного Університету в Кракові. І ту грубом кріском підзначыти одраз треба, же речена специялізація отворена была в 2001 році по долгих і вытужжених старанях Олены, чым довела она до сполніня ся того, што вельом нашым патріотичним поколінням могло ся лем несьміло снити.

В 1986 році оддала ся Олена Дуць за Марка Файфера (хоц не Лемка, але през долги рокы міцно заангажуваного в лемківски справы), з котрым має двох сыків: Якова (1988) і Тимофія (1995).

І то бы было тілько найбарже сухой біографії, але преця Олена то уж барз богато записана "книга" і вартало бы да-што выбрать з той "книги".

Перший раз взріл ём Олену на VI Лемківскій Ватрі в Бортным (тowды то направду были они лемківски). Она літала по сцені в тяжы і в „огродничках“, я был на Ватрі лем „шереговым“ участником (nota bene был лем на ній... єден ден). Ани ём товды не хырувал, же по парох роках будеме зо собом спілпрацувати, а од часу до часу навет ся сварити, має ся розуміти - лем для добра лемківских справ. Потім виділ ём єй на наступній Ватрі в Бортным, але так направду то нашы дороги зышли ся на початку 90-ых років минулого століття - коли уж ём сам діял в Стоваришишю Лемків а она уж была "звіздом" і то медженародном, головні по выступліню на IV Съвітовым Конгресі Советских і Східноевропейских Студий в Гарогейт в Англії з рефератом Лемкы в Польши, котрий виголосила по... лемківски, што викликало зрозуміле заінтересуваня не лем медже зображеніма науковцями, але широкым одголосом одбило ся в близких і дальших культурово кругах. Тот сам реферат виголосила тіж по

лемківські на медженародній конференції, котра одбыла ся в штырьох державах: Польща (Краків), Чехословакія (Пряшів), Радянський Союз (Ужгород) і Югославія (Новий Сад). Так при нагоді, трьох з тих штырьох держав неє уж на мапі сьвіта.

Очевидні, Олена уж дуже скорше брала участь в наукових симпозіях і конференціях: в Кракові, Любліні, Лігніци, Саноку і Варшаві, де виголошала реферати о Лемках, лемківським языку і часто – в лемківським языку. Наступні 90-ти роки то дальший науковий розвиток Олени, закінчений обороном докторської дисертації на темат лемківської літератури II-ої половини XIX століття і I-шої половини XX століття, о чым спомнено вище. Неяко продолжыњом той тематики была Антологія повыселенчој лемківской літературы *Ци то лем туга, ци надія* (2002). Што правда была то моя думка, але то Олена надала ій "тіло". А "по дорозі" были виступління з рефератами (очевидні по лемківським) *Актуальна ситуація языкова Лемків на I Світовим Конгресі Русинського Языка* в Бардіївських Купелях (Словакія) в 1992 році, а в 1994 році в Нью Йорку (УСА) з рефератом *Лемки в Польщі – процес розвиття етнічної свідомості, актуальна ситуація і перспективи перетырвання*, котрий был виголошений на тамтешнім одділі Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка. Брала активну участь в V Світовим Конгресі Центральних і Східнословаянських Студій в Варшаві (в 1995 році), де не лем виголосила реферат, але тіж зорганізувала панель "Literature and Ethnic Group Formation". В 1996 році репрезентувала Лемків на II Конгресі Європейской Федерации Народных Меншын „Maisons de Pays“ в Пряшові (Словакія), в 1997 році на Медженародній Науковій Сесії " Słowianie Wschodni. Duchowość - kultura - język " в Кракові, а в 1999 році на II Медженародным Семінарі Русинського Языка в Пряшові. В 2003 році бере участь в II Світовим Конгресі Русинського Языка в Пряшові, де виголашат реферат, зас в 2007 році разом з Педагогічном Академійом в Кракові і Фундацийом "Рутеніка" приготовлює і веде III Світовий Конгрес Русинського Языка в Кракові. Окрем того бере участь в численных

наукових семінарах, симпозиях, конференціях, яких перечисління є ту зо зрозумілых взглядів неможливе. Жебы того потвердити, старчып пізрити до Олениного Curiculum vitae, яке дрібним мачком записане числит враз з публікациями десят великої формату сторін.

Од 2001 рока, як повіджено, веде заняття в Інституті Неофілології Педагогічної Академії (тепер Університет Педагогічний), на спеціалізації росийска філологія з русинським/лемківським языком, де вчат ся будучи учытлі лемківського языка. То велика заслуга Олены Дуць-Файфер, же такы студії было можливым покликати і мимо деякых проблемів з набором в окремых роках діє він до гнеска. Думам, же укоронуваньом 50-той річниці народин буде предложыня габілітациі, хоц звершыт ся то з початоком новой... 50-ткы

Зачал ём поширювати допис о Олені од ей суспільної діяльности і верну до ней, бо є она барз богата і шырока, але перше спомну о тым, од чого зачынала, бо то для ней і не лем для ней била перша форма звязків з лемківском культуром. Мам на думці ей літературну діяльніст. „Вершы зачала писати іщи в ліцею. На початку писала по польськы. Першыраз явили ся они друком в 1983 р. в „Нашым Слові” і „Нашій Культурі” по польськы і в тлумачыню на українскій язык. В 1985 р. вышла збірка ей верши *W modlitewnym bliźnierstwie*, в двоязычній, лемківско-польскій едиціі” – так сама о початках своїй літературной діяльности написала во споминаній уж скорше Антології повиселенчої лемківской літературы Ци то лем туга ци надія. Але так тіж зачынали і інчы лемківски поеты того покоління: Штефанія Трохановска ци Володислав Грабан. Такы то бывали часы. Оленины вершы друкувал тіж по польськы так высоких летів часопис як „Życie Literackie”, ци „Politechnik” і „Akcent”. По польськы вказали ся они тіж в антології *Łemkowie piszą. Wiersza z gó i lasów* (Kraków 1989); в тым виданю проявили ся тіж ей трансліяторскы здібности, вельо перекладів на польскій языку было Олениного авторства.

Лем по лемківським творчіст Олены Дуць зачала ся вказувати уж в 1985 році в “Голосі Ватры”, де тіж зачала она по-

міщати свої дописы на тематы звязаны з лемківском культуром. Петро Трохановскій, редактор "Голосу Ватры", так споминат участ Олена в спілредагуваню того єдноразового в році, але барз цінного часопису: „(...) Старчыло черкнути слово: – Олен треба бы написати о Павловичу – а уж Маковицкій Соловій сьпівал в "Голосі Ватры" новым голосом; Треба бы написати о Вислоцкым, а неодолга Гунянкова гуня пахла новым, сучасным смаком". А потім зачала вказувати ся "Бесіда" (1989) а о штыри рокы пізнійше "Лемківскій Календар" (од 2001 рока переіменуваний на "Лемківскій Річник") і "Загорода", де Олена регулярні поміщала свої дописы, писаны ненаганні по лемківски, так як на літерацкій, языкоznавчий і педагогічний авторитет пристало. А треба памятати, же мала дуже інчых обовязків: професийна робота, родина, конференціі і лем она сама знає што ішы. А векшыну робила за дармо, для ідеі, для Лемків, так як Петро Трохановскій ци його брат Ярослав – творец і долголітній керівник "Лемковины" і інчы. За дописы до "Бесіды" ци "Лемківского Річника" никто не доставал ани злотівки (хоч і тепер сут то лем нерегулярны і символічны сумы). Але таке то покоління, котре не зъвідувало ся „за кілько” лем „Што треба зробити?”. Тепер часы ся змінили, а і люде з нима... Навет тоты што колиси робили для ідеі. Але вертайме до Олени і ей літературной діяльности. Сама ся признала, же з часом писала штораз менше і менше. Зас ей творы вказували ся лем в антологіях, таких як: *Поза традиції* (Київ, Торонто, Едмонтон, Оттава 1993), *Русински/Руски писні* (Новий Сад 1997) ци уж скорше споминана антологія *Ци то лем туга ци надія* (2002). В 2008 році видала збірку-альбом *По обох странах думки / Po obu stronach slowa*, в которым в двоязычным (і в значынню языкамовы і артистычного языка) выданю знимкы Кшыштофа Балявендера інтерпретуют тексты Олены Дуць-Файфер. За туту книжку отримала в 2009 році літературну Нагороду Александра Духновича, як друга спосеред Лемків, по Петрі Мурянці-Трохановским.

О суспільній діяльности Олени Дуць-Файфер мож бы бесідувати без кінця. Практичні неє лемківской організації,

в котрій бы не діяла або не діє. Може окрем ансамблів "Лемковина" і "Кычера" (які мож трактувати за інституції). Памятаме, же зачынала од лемківських ватр іщи в Чарній, потім була Ганчова і Бортне, в котрим през штари роки вела єдну з головных роль і до котрого в 1986 році привела групу студентів, жебы помагали при організуваню Ватри. А коли Лемківську Ватру вкрали активісти спід знаку тризуба, свої зainteresуваня обернула ку одзысканю будинку Рускої Бурсы. І хоць на самих початках не она єй перенимала од власти Горлиц (перенимали єй в ужычыня члены одродженого Стоваришия "Руска Бурса", а де факто члены Стоваришия Лемків Павлью Стафиняк, Штефан Косовській і Андрий Копча як тіж керівник ансамбля "Лемковина" Ярослав Трохановський та група съвіжых горлицьких діячи), то преця то Олена, разом з теперішнім ведучым Стоваришия "Руска Бурса" Богданом Гамбальом (Олена за шувны роки, а і актуальні є його заступцем) допровадила до єй поверніня і - уж при выдатній помочы дальших „запаленців“ - розвитку богатої діяльности. Бо де чорт не може, там... Дуцяню пошле, як бесідують декотри Лемкы і не Лемкы. Можут о тым повісти і декотри урядники каждого щабля, од гмінного до міністерияльного. Не дивота, же од 2006 рока Олена є представником лемківських організацій, остала вибрана през Лемків на іх репрезентантку в Спільній Комісії Уряду і Національних та Етнічных Меншын Речыпсполітой Польской. І не іздит до Варшави лем на прогульку. Є тіж I заступцем Ведучого Заряду Стоваришия Лемків і хоць зо взгляду на веліст занять не може діяти в ним на цілій простори, то єднак акtyвно влучат ся в його головны акціі, такы як Лемківска Ватра на Чужыні в Михалоі, Медженародне Бієнале Лемківской/Русиньской Культуры в Креници ци Лемківска Творча Осін, в котрій бере участ од самого початку і одгрыват в ній єдну з головных роль. Бере тіж акtyвну участ в Съвітовых Конгресах Русинів (не была лем на двох). Є членом Рады Розвитку Музея Лемківской Культуры в Зындронові, а в роках 2001 – 2008 барз акtyвно діяла в Фундаціі "Рутеніка", де была ведучом Програмової Рады. Кус дуже

як на єдного чловека, але не на др Олену Дуць... Якби Ій іші мало, то є тіж секретарем Східнослов'янської Комісії Польської Академії Знань.

Тот допис назвал єм *На 50-тку „Желізної“ Олени*. Не припаково. В сучасній історії Велької Британії була в роках 80-тих перша жена прем'єр, пані Маргерт Тачер. Була консеквентна і безомпромісова і зато називали єй "Желізна Лейди" (Iron Lady). Наша Олена дуже з ней має... Не має лем єдного: самодільної держави, в котрій могла бы виказати ся своїма можливостями. Апрем'єром була бы добрым напевно.. Не гіршим як пані М. Тачер. А же Лемки не мають своєї держави, то Олена єст лем єдном з нас і єст передовищтким женом, чловеком зо своїма слабостями, радостями і проблемами.

І жебы тых мала як найменше... *На многая і благая літа, Олено, Ты лемківска „Желізна Лейди“!*

Др Олена Дуць-Файфер одберат од Ведучого Стоваришня Лемків

Андрія Копчы пожеланя з нагоды 50-тих Уродин.

XXX Лемківска Ватра на Чужыні, Михалів, 7 серпня 2010.

ПОДІ

БОГДАН ГОРБАЛЬ

“Ідеме до своїх, ідеме до лішшого.” Пересеління 1940 року

Глядаючи для себе лішшого життя люде од непамятних часів преселяли ся. Втікано перед війнами, недобрыма панами і сусідами. Лишано знищено газдівки і спалені села. Переношено ся там де було веце місця, веце землі, менше люди і зачынано од початку. Переношено ся тіж там де был уж хтоси з ким хтіло ся быти або без кого не дало ся жити. Переселяли ся поодиноки особи, родини або цілі села. Нее такого краю і неє такої нації, в історії котрой не было переселень: малых або великих, добровільных або вимушених, за хлібом або за щастством.

Без огляду на тото котру теорию походжыня Лемків приймеме, наша істория зачынат ся од заселеня нашыма предками Карпат так як істория інчых европейских етносів зачынат ся од заселеня през іх предків просторів, котры тепер іх нашадкы занимают. Нихто на своім терені не мешкал од початку сьвіта. Інакше одначе справа ся має коли уж тот перший осадник запустит корені.

Ци не першим векшым переселеньем в історії Карпатських Русинів было заселяння просторів Бачки, полудньової часті Австрійской Імперії, котру забрано Туркам в 1699 році і в половині 18-ого віку інтенсивні кольонізувано. В 1767 в Бачці і Баннаті мешкало уж деси 2 тисячы Русинів. Лемкы, як ся здає, в тій міграції не брали уділу, але і они дотерли на Балканы. На зламі 19-ого і 20-ого віку Лемкы зачали переселяти ся на полуднє. Оселяли ся головні в Хорватії і в Босьні.⁸⁸ Одначе по ство-

⁸⁸ И. Яшишак, “Лемкы в Югославии,” *Карпаторусский календарь Лемко-Союза 1953* (Yonkers, N.Y., 1953): 84-90; Микола Т. Каган, “Українські оселі в Югославії,” *Лемківський календар 1973* (Toronto-Camillus, N.Y., 1973): 113-127; Роман Мизь, “Слідами Лемків,” *Лемківщина 10:2* (Clifton, N.J., 1988): 3-5; нр. 3: 11-13 і нр. 4: 18-20.

рінню Короліства Сербів, Хорватів і Словенців в 1918 році а особливі в роках 1950-тих мало місце наступне, внутрішнє переселення Лемків, котрий тепер переходили до Войводіни де в часнійше оселилися Руснаки з південно-західних склонів Карпат.⁸⁹

Дуже викла еміграційна фаля послала Лемків до Америки. Першим Лемком в Америці мал быти Юрко Кашницькій, котрий стратил свій дім в Новісі і в 1872 році припинул до Нью Йорку, де працювал в пральни за \$1.75 на ден. Михал Золяк з Ганчови мал подібно поїхати до Америки рік пізніше а в наступним році Ілько Пивоварчык з Угриня. Інчы подібно поїхали іншы в роках 1870-тих⁹⁰, але масова еміграція зачала ся в роках 1880-тих.⁹¹ Коли в роках 1920-тих американський уряд стримал масову еміграцію деякы Лемкы поїхали до Південної Америки, головні до Бразилії, Аргентины і Уругваю. Власне в Монте-Відео створили они в 1937 року Культурно-Просвітне Товариство "Лемко".⁹²

Еміграція на схід мала рівно стары традиції, але през довший час переселяли ся там лем поодиноки особы. Медженима был Штефан Бортнянскій, котрий по лишынню Бортного в половині 18-ого віку оселил ся в місті Глугові (тепер східня Україна, а товдys част Російської Імперії) де в 1751 року вродил

⁸⁹ Федор Лабош, *Істория Русинох Бачки, Срему и Славонии, 1745-1918* (Вуковар, 1979).

⁹⁰ В лютым 1873 в околицях Ясла і Біча зачато організувати виїзди до Бразилії. Рух tot одраз скритикувала і противставляла ся йому влада (не видавано пашпортів, силом затримувано виїжджаючых, суджено агітарів). Згідні з офіційними джерелами в 1876 році з повіту горлицького пішло до Бразилії 179 осіб а з ясельского 223. В 1884 року в самій лем Парані было 5-6 тыс. Поляків, але здає ся што товдys Руснаки в тій еміграції не брали уділу хоц певно о ній знали. Krzysztof Groniowski, *Polska emigracja zarobkowa w Brazylii, 1871-1914* (Wrocław, 1972): 15-26.

⁹¹ Юліян Бачинський, *Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки* (Львів, 1914); Ярослав Падох, "Еміграція," в: Богдан О. Струмінський, ред., *Лемківщина: земля, люди, історія, культура*, том 2, Записки НТШ 206 (Нью Йорк, 1988): 463-484.

⁹² "Лемкы в Южной Америке," *Карпаторусский календар Лемко-Союза 1941* (Йонкір, Н.Й., 1941): 111-112.

ся його син, пізнійший композитор Дмитро Бортнянський (1751-1825).⁹³ До царської Росії виїхало тіж пару русинських вчених, котри там осягнули значучы успіхи.⁹⁴

Здає ся що з першом пропозиційом масового переселення Лемків на схід до Росії виступил в 1889 році священник Іван Наумович (1826-1891), але товдys скінчилось ся лем на пропозиції. Боліл він над тым, що Лемків переселяють ся до Америки і там тратят ся, але підкрислял тіж, що на Лемковині ніхто землі не продає, отже не спосіб там повекшити своєго маєтку. Уж в 1888 році Наумович пропагувал в *Науці* (нр. 10) ідею переселення до Росії. Ци не під впливом той пропаганды Марко Дудтко з Гладышова іздили до Києва, але не нашол на Україні землі на продаж.⁹⁵ Під впливом листа отця Наумовича редакция *Русского вестника* конклідувала: "Колонизация галичанъ въ Россіи принесла бы обоядную пользу и Россіи приростомъ хорошаго надежнаго православнаго русскаго элемента, и приростомъ земли въ мѣстахъ въ пользу крестьянъ, откуда они вышли бы въ Россію."⁹⁶ Подібно в 1913 року в Галичині зъявилася ідея переселеня на Сибір, але як ся здає нич з того не вишло.⁹⁷

Під конец весни 1915 рока, втікаючи перед атакуючим німецьком армійом, деси сто тисяч мещканців Галичини, в тым правдоподібні парунадцет тисяч Лемків одишло або було виселених на схід. Дуже з них було оселених в ріжних частях Волиня, Подоля і Поволжа. Інчы нашли ся аж в Москві, а дуже в околицях і в самим Києві, одкале пізнійше переселяно іх до Полтави, Одесы, Таганрогу, Харкова, Озова і Ростова на Доні, де координувано поміч втікачам. В численных місцях де трафили втікаче царськы власти виділили фонды на поміч для них, а в Києві і Москві завязали ся спеціальны організації, ко-

⁹³ В. Іванов, „Родовід Д.С. Бортнянського,” *Український музичний архів* 1 (Київ, 1999): 29-33.

⁹⁴ Тамара Байцура, *Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века* (Bratislava, 1971).

⁹⁵ "Письмо отца Наумовича и червоноруссы," *Русский вестник* 201:4 (С-Петербургъ, 1889): 261-263.

⁹⁶ "Письмо отца Наумовича и червоноруссы," с. 266.

⁹⁷ Сергій Зинін, *Лемковина-Сибір* (Львов, 1934): 13.

трьох заданьом було несіня помочы втікачам. Власти прібували тіж інтегрувати галицьких втікачів з льокальним росийським суспільством, але економічний кризис викликаний перетігаючом ся війном звільнил tot процес. Падіння царату і Жолтньова Революція іщи барже запутали ситуацію. Мала частка галицьких русофільських втікачів зміцнила сили білых, декотры лишилися в Росії, але векшіст глядала можливості верніня дому. Галицькі втікаче, влучаючи Лемків, вертали з Росії іщи на початку років двадцетих, часто приносячи з собом оповідання о натуральних богацтвах Росії.⁹⁸ Подібні оповідали о Росії деякі лемківські воякы цісарско-королівської армії, котрі в часі війни попали (декотры з власного вибору) в росийській плін. Част з них була на Сибірі, де послано іх до працы. Totы власне оповідання рознеслися по Лемковині, так же подібно уж в 1920 рока незнаний з імена газда з Горлицького зібрали групу Лемків, котрі хтіли переселити ся на схід. Хоц послано в тій справі листы (до совітських влади?) – нич з того не вишло.⁹⁹ Подібні мало бути в 1931 році, коли група молодих Лемків з санчівського і грибівського повітів завязала еміграційну кооперативу, але на іх виїзд на схід не згодилися влади в Варшаві.¹⁰⁰

Од кінця 1920-тих років оповідання о богацтві на сході зміцнені були скрито переношеныма з чехословацької страны видавництвами американського Лемко-Союзу, котрий не щадил місця на пропагування богацтва і успіхів совітської держави.¹⁰¹ Хоц комуністичны симпатії не були на Лемковині барз вели-

⁹⁸ Bogdan Horbal, “Łemkowie w Rosji 1915-1919 na tle exodusu rusofilskiej ludności Galicji i ruchu karpatorskiego,” *Wrocławskie Studia Wschodnie* 11 (Wrocław, 2007): 99-117.

⁹⁹ Сергий Зынин, *Лемковина-Сибир* (Львов, 1934): 13.

¹⁰⁰ Сергий Зынин, *Лемковина-Сибир* (Львов, 1934): 13.

¹⁰¹ Ваньо Гунянка, “Сила – будовы. 13-тыдь годъ власти большевиковъ в России,” *Карпаторусский календарь Ваня Гунянки 1931* (Cleveland, 1931): 24-27; “Перва Социалистична держава и ей успіхи,” і “Што кождый Карпаторосс мусит знати,” *Карпаторусский календар Лемко-Союза 1936* (Cleveland, 1935): 33-42 і 45-48; “Земледільска революция в Восточной Европі,” *Карпаторусский календар Лемко-Союза 1937* (Cleveland, 1936): 44-52.

кы, цілий час домінувало там привязаня до русской ідеї, а як ся пізніше вказало, дуже Лемків не робило неомало ниякой ріжници медже царском а совітском державом.

По першій съєтовій війні настутили важны зміны, котры вплинули на економічне жыця Лемків. Одроджыня ся польской державы і выникніня чехословацкой державы одділило Лемків двома границями од мадярской рівнини, де до того часу соткы (як не тисячы) Лемків піднимало сезонову працу, без котрой не спосіб было бы выжыти. Одтято тіж Лемків од працы за морьом, коли в 1924 році Злучены Державы Америки стримали масову еміграцию. Хоц не маме докладных данных статистычных, можливым є што до першой съєтовой війны в Америці было навет 55 тысячы Лемків,¹⁰² з которых част вернула до краю або іздила там і назад пару раз. По стриманию масовой еміграции свободні іздити до Америки могли лем тоты, котры мали американське громадянство або лучыли ся з родином. Вчастніша масова еміграция і по части війна забрала дуже люди з лемківских сел. По війні одначе села тоты зас зачали заполняти ся так, же звичайні земля не вішыткых могла накормити.

В такій економічній і ідеологічній ситуації зродил ся наступний плян переселення Лемків на схід. Головным мотором той акції зміряючої до основания компактных лемківских осель на Сибірі был інж. Сергій Дуркот (1901-1944), котрий был там в часі революції. Борол ся він початково по страні больше-виків, але затрачений в партійних поділах одсунул ся на бік і посвятил познаню натуральних богацтв Сибіру.¹⁰³

31 XII 1933 рока на стрічы в Креници зложено два писма. Єдно пішло до польских власти, а писало ся в ним:

“ (...) Łemkowie, zamieszkujący w Rzeczypospolitej Polskiej Karpaty między rzekami San i Poprad, zmuszeni są już od wielu dziesiątków lat masowo emigro-

¹⁰² Paul Robert Magocsi, *Our People: Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*, 4th rev. ed. (Wauconda, Ill., 2005): 13.

¹⁰³ Богдан Горбаль, “Пару слів про єдну ленію Дуркотів - лемківских священників і суспільно-культурных діячів,” *Лемківский календар 2000* (Лігница-Креница, 1934): 71.

wać, szukać pracy i chleba za granicami swych nieurodzajnych góρ.

Emigracja zbytecznych sił roboczych kierowała się w swych zaczątkach na południe (Węgry) i północny wschód, od drugiej zaś połowy przeszłego stulecia do Stanów Zjednoczonych i Kanady. Kolonia amerykańska Łemków jest licznie tak wielka, jak ludność pozostała w starym kraju, na Łemkowszczyźnie. Rozmiary, jakie przybrała emigracja Łemków do Ameryki, świadczy o tem, jak koniecznemi są dla Łemkowszczyzny tereny, dokąd odpływałby przyrost i nadmiar łemkowskiej ludności.

Od lat blisko 20-tu zamknęły się dla nas stare szlaki emigracyjne i gęstość zaludnienia doszła do swych ostatnich granic.

W zrozumieniu tego faktu, że, jeżeli w najbliższej przeszłości nie zdołamy stworzyć sobie swych dróg i terenów kolonizacyjnych, ludności łemkowskiej grozi głód, podpisani zwracają się do rządu ZSRR z prośbą o wydzielenie terenów na obszarze ZSRR dla celów rolniczej emigracji z Łemkowszczyzny, zaś do Wysokiego Rządu Rzeczypospolitej Polskiej o poparcie tej prośby, podyktowanej koniecznością życiową Łemków."

Друге писмо, неомало такого самого змісту, пішло до совітських власті (за посередництвом варшавського передставництва) а кінчыло ся оно так: "Подписавшиеся лемки, сознавая всю важность для Лемковщины дела эмиграции, просят правительство СССР об открытии переселения на свободные земли СССР."¹⁰⁴

Початком 1934 рока на стрічі в Лабовій покликано еміграційний комітет і неодолго подібно зобрано 4 тисячі підписів охочих переселити ся Лемків в сандецьким і горлицьким повітах. Справу попер американській Лемко-Союз і в половині 1934

¹⁰⁴ Оба докумнеты сут перепечатаны в: Сергий Зынин [Сергій Дуркот], *Лемковина-Сибир* (Львов, 1934): 71.

рока послал делегацию до совітської амбасади в Вашингтоні в склад котрой входили Семан Пыж (1894-1957) і Мария Похна (1895-1941). Там амбасадор Александр Трояновский (1882-1955) подібно приняв їх ласкаві і обіцял зробити все, жебы того прошыння было приняте. Якже не мал того прошыння поперти коли Дуркот розписувал ся о тым як то в Совітським Союзі машинами газда обробит 10, 100 або і 1000 раз веце як на Лемковині руками і же на Сибірі газда має тівко земли ківко даст раду обробити, а не марне 6-10 моргів (ківко пересічні мають лемківськи газдове).¹⁰⁵ І хоць Дуркот цитувал лист Василя Гумецького, сына Дениса (котрий як ся здає трафіл до Челябінска в часі війни), в котрим згадувало ся же: "Крестьяне живут в колхозах, работают все вместе колективно; что уродится - делят по своим трудовым дням и по едокам" -- не барзя на тото звертало увагу.¹⁰⁶

Прошыння Лемків о пересеління, котре підписане было през поверх 100 осіб дішло до Політбюра Центрального Комітету ВКП(б),¹⁰⁷ котре 29 червця 1934 здецидувало: "Предложить НКИД [Народный комиссариат по иностранным делам-Б.Г.] отклонить [одшмарити-Б.Г.] ходатайство племени лемков о переселении в СССР." ¹⁰⁸ Польська влада початково не перечила

¹⁰⁵ Сергий Зынин, *Лемковина-Сибирь* (Львов, 1934): 33.

¹⁰⁶ Сергий Зынин, *Лемковина-Сибирь* (Львов, 1934): 39. Сам Гумецький в вікшості свого листа звідувал ся як люди живуть в Польщі і роздумувал ци він бы не вернул на ...свое!

¹⁰⁷ Оригінал зберегат ся в архіві НКІД: Архів внешней политики Российской Федерации (АВП РФ), Фонд 0122, Оп. 13.

¹⁰⁸ Записано тото в протоколі спорядженым 1 липця 1934 рока, котрий згадують: Олег Николаевич Кен і Александр Иванович Рупасов, *Политбюро ЦК ВКП(б) и отношения СССР с западными соседними государствами. Часть 1. 1928-1934* (Санкт-Петербург, 2000): 532-533, котрь тіж додают, што: "Предложения НКИД и мотивы решения Политбюро установить не удалось." Як ся здає не был то одначе конец той справы, бо в АВП РФ ма знаходити ся веце документів з років 1934-1935 в справі пересеління Лемків згідні з інформаційом поданом през: Игорь В. Лебедев, "Архивные фонды об отношениях России со странами Центральной и Восточной Европы в Министерстве иностранных дел Российской Федерации," в: Władysław Wstępniak, ред., *The Common Archival Heritage*

переселенчій агітації, але пак змінила підхід до справи, окрикнула Дуркота зрадником і арештувала його в жолтні 1937 рока. Пересідил він в лагри в Березі Картуській до часу падіння Польщы достаючи не раз по хырбеті палицями.¹⁰⁹ Але як вишло на свободу, одраз скористал з хвильової совітско-німецької дружби скріпленої поділом Польщы і одновил свою комуністичну діяльніст. То власні за його правом основано в Креници Карпаторусский Совет Лемковской области (половина вересня 1939 рока).¹¹⁰ Совет перенял креницьку типографію де перед війном печатано *Lemka i Wiadomości Zdrojowe* і напечатал штотайменше три летучки (першу по росийським, а наступны по лемківським). Бесідувало ся в них о надходячій Червеній Армії, котра заняти тіж мала Лемковину і нагварювало ся Лемків до впровадження комуністів до льокальнай адміністрації. Плянувано тіж скликати зъїзд в Креници, де бесідувало бы ся о тым што робити до часу приходу Червеной Армії. Першы дві летучки подібно розышли ся барз добре по лемківських селах без спротивів Німців і лемківських противакциях Поляків. Третя летучка выклікати мала контракцию Українців, котры подібно звернули увагу Німців на туто комуністичну діяльніст. Дуркот зас быв арештований а декотры діяче його совіту втекли до большевиків. По тым і по переслуханю курерів, котры розно-

of States and Nations of Central and Eastern Europe: Materials of the International Conference Golawice, October 22-24, 1997 (Warszawa, 1998): 111, тіж на Інтернеті

<http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/rozne/3rdConference1997.pdf>

¹⁰⁹ Богдан Горбаль, “Пару слів про єдну ленію Дуркотів - лемківських священників і суспільно-культурних діячів,” *Лемківський календар 2000* (Лігница-Крениця, 1934): 73.

¹¹⁰ В склад совіта входили тіж: Юлиян Громосяк, сын Алексея; його двоєрідний брат Алексий Громосяк, сын Тимофея; Павло Тарас, Юлиян Галькович з Богушы і Петро Шефчык. П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 95. Подякування належат ся ту Михайлі Дронову за переказаня мі той книжки і Владкови Максимовичови, котрий туто і інчы тяжко доступны книжкы і періодики на лемківським темы придбал, посканувал і дал на свою інтернетову страну

(<http://www.lemko.org/books/index.html>) для вшыткых до чытаня.

сили летучкы, Німці якбы втишыли ся, але взяли зкладників в декотрых лемківских селах.¹¹¹

Тымчасом Німеччына і Савітскій Союз провадили переговороў в справе выміны населеня і остаточні Максім Літвінов (1876-1951) і Kurt von Kamphoevener (1887-1983) підпісали в Москві адповідній документ 16 листапада 1939. Згідні з нім, Німці зо сходу могли переселяти ся на терэны контролюваны през Німеччыну а з занятых през Німців теренів польской державы на схід могли выїхати люде украінскай, беларуской, російскай і русиньскай національности. Пересеління мало быти добровільне а охочы до выїзду мусіли сами зголосіти свой заміры до представітэліў ўдной зо стран до затверджыння¹¹²

Головна совітска переселнча комісія мала складати ся з не веце як 17 осіб, котры поділены были медже бюра в Холмі і Ярославі. Рейоновы комісары, котры мали мати до 9 осіб складу, на Підкарпатю мали сваі бюра в Новым Санчы (Поваров і Дячков) і Саноку (лем 3 а пізнійше 4 особы), а спецыяльны делегатуры были в Горлицях, Яслі і Коросні (3 особы).¹¹³

Власні до Санча поіхала група Лемків на інформацыйну стрічу і дознала ся, што: "Любая агітация «за» или «против» запрещалась." Комісары, котры терпеливо мали адповідати на вішыткы звязданя подібно: "Никаких «золотых гор» не обещали, гарантировали лишь жильё, работу, образование. Не было дано ответа на важнейший вопрос: в каких районах Союза будут расселены переселенцы."¹¹⁴ Інакшэ справу представляют колишні мешканці Лабовы, котры пишут, што

"В Новому Санчі була створена репатріаційна комісія, представники якої їздили по селах, скликали віча та агітували за

¹¹¹ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 97.

¹¹² Grzegorz Hryciuk, "Przesiedlenie ludności ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej i rusińskiej z Generalnego Gubernatorstwa do radzieckiej strefy interesów w 1940 roku," в: Stanisław Ciesielski, Teresa Kulak, Krzysztof Ruchnie-wicz i Jakub Tyszkiewicz, red., *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane Profesorowi Wojciechowi Wrześnińskiemu w siedem-dziesiątą rocznicę urodzin* (Toruń, 2004): 271-272.

¹¹³ Grzegorz Hryciuk, "Przesiedlenie ludności ukraińskiej...," с. 272.

¹¹⁴ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 101.

вийзд до СРСР і, звичайно, обіцяли «масні пироги».¹¹⁵ Мешканка Ізб згадує одначе, же делегаты: “до жадного села не іздили, хыбалъ же мали запрошиня на стрічу з родинами, якы хотіли іхати на Україну.”¹¹⁶ З німецьких джерел дознаєме ся, што члены совітської делегації не лем не занимали ся нияком агітаційом, але были барз пасивны як што ходит о справу пересеління. Позваляли людям скрісляти ся з лист переселенців а навет висідати з потягів в останій хвили або давали інчым іхати без вчаснішого записаня ся.¹¹⁷

Дячков, котрий ходил в старым, не цілком чистым смокінгу і інчы члены совітської делегації – згідні з німецькима рапортами - горячково глядали ріжних товарів, як одяг, черевікы, радия, лямпы, ітд. Купуючи тоты товары повышдавали векшіст своіх діет, так што як пришло розрахувати ся з Німцями при кінци пересеління, то не барз мали за што. Не перенимали ся тіж тым, што іх поступлювання вкаже людям, што в Совітським Союзі тоты продукты сут рідкістю.¹¹⁸ В Перунці про виїзд думали штыри родины, котры одначе не змогли дістати од комісії в Санчы гваранції одповідных варунків і ліпшого жыття на сході. Зато мали они писати в тій справі до Москвы одкале одначе одповіди не било і зато родины тоты не поіхали.¹¹⁹ Інакше було в припадку Ізбян, з которых декотры іздили до Санча бесідувати з совітськими комісарями: “якы знали барз добрі оповідати і захваляти свій край, знали тіж добрі баламутити людей, до того рівня, же хто послухал раз оповіданя, выстарчыло на переконання потім своій родины і сусідів. (...)"¹²⁰

¹¹⁵ Лев Мончак, Іванна Поліняк і Надія Юськів, *Лабова* (Івано-Франківськ, 2006): 23.

¹¹⁶ Паракса Бреян з Фрицьких, “Переселеня в роках 1940 і 1945,” в: Адам Барна і Андрий Квока, *Ізбы і Білична давно і тепер* (Лігніця, 2000): 159.

¹¹⁷ Grzegorz Hryciuk, “Przesiedlenie ludności ukraińskiej ...,” с. 274-275.

¹¹⁸ Grzegorz Hryciuk, “Przesiedlenie ludności ukraińskiej ...,” с. 273.

¹¹⁹ Были то родины Сергея Бортничака, Григорія Цідилы, Петра Кузьмяка і Петра Щыпчыка. Adam Barna, Dymitr Rusynko, *Piorunka – Перунка і jej mieszkańców* (Legnica, 2007): 94.

¹²⁰ Паракса Бреян з Фрицьких, “Переселеня в роках 1940 і 1945,” ..., с. 159.

До записування охочих на виїздsovітськими комісареві Санчынаняли ...лемківських комуністів: П. Массыру, Юлияна Громосяка¹²¹ і Петра Шевчыка. Тот остатній по роках згадував: "Так мы стали советскими служащими, формально будучи подданими Германии."¹²² Найвеще пропаганды за виїздом ішло правдоподібні власні од тих і інчих лемківських комуністів. Хоць американський Лемко-Союз не мал коли розвинути пропаганды за переселіньем, його долголітнє попертя Советского Союзу не було ту без значення.¹²³

Інакше справу виїдл Володимир Кубійович (1900-1985), котрий згадувал, што на Лемковині і Холмщині серед переселенців: "були винятково прихильники комуністичного режиму" а скорішше були то люди, котрых: "тягнуло на схід до компактної української чи пак руської людності" і додавал, што: "вони інстинктивно боялись майоразиції поляками тих окраїн."¹²⁴ Кубійович твердит тіж, што: "За виїзд агітували, головно на Лемківщині, місцеві московфільські інтелігенти (які самі переважно не виїхали), проти - наші комітети."¹²⁵ Ківко той агітації було не знаме, але не здає ся, што тісно звязаны з греко-католицьким церквом діяче креницького Лемко-Союзу пхали

¹²¹ Громосяка арештували Німці коли працювал уж для совітської комісії і одвиджал родину в Креници, але совітський протест поміг його освободити два тижні пізнійше. Совітська комісія вставила ся тіж за Дуркотом хоць не подабало ся ій што він син священника. П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 102-104.

¹²² П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 101.

¹²³ Р.Ю. в своїй збірці оповідань "В Краю и в Америкі" згадує газду Филипа з якисого села в короснянським повіті, котрий записав ся на виїзд не слухаючи ворожої виїздом пропаганды в церквах і од українських втікачів зо сходу. Є він переконаний, што переселят ся до справедливової державы, де рахує ся уцтыва праца і де вшытки мають доступ до школы. На звіданія одкаль він того зна одповідат: "Я знам бо я достал 'Лемка' з Америки, то в 'Лемку' было всю описано." *Карпаторусский календарь Лемко-Союза 1941* (Yonkers, N.Y., 1941): 89.

¹²⁴ Володимир Кубійович, *Українці в Генеральній Губернії 1939-1941* (Чікаго, 1975): 180.

¹²⁵ Володимир Кубійович, *Українці в Генеральній Губернії 1939-1941* (Чікаго, 1975): 180-181.

Лемків до комуністичної держави.¹²⁶ Михал Донський (1919-2001) оповідал, жеsovітська комісія записувала на виїзд родини і не хотіла брати комуністів бесідуючы ім, же будуть потрібны там де тепер мешкают.¹²⁷ Подібно деякы священники приходили бесідувати з комісарями, але не з цілою записання ся на виїзд лем жебы переконати іх до релігії. Шевчык писал, што: "Такие попытки вежливо отвергались." До санчівського бюро переселенчої комісії приходили кожного дня німецькі офіцери і "старались вести себя неофиційльно." Заходили там тіж часто соvітські журналісты і бесідували з записуючым ся Лемками. Приходили тіж Євреі, люди з освітотом, приносили свої печатаны працы, але комісія іх не хтіла записувати на виїзд.¹²⁸

Ци не найліпше причини виїздів подали авторы істории
Лабовы пишучы што:

"(...) серед переселенців були і прихильники москвофільства, і комуністи та свідомі українці. Причини у кожного були свої. Одні їхали, керуючись своїми політичними уподобаннями, інші втікали

¹²⁶ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 73-74 згадує, што коли в 1937 році лемківські комуністи хотіли споминати пам'ят Александра Пушкіна, Методій Трохановський (1885-1947) одмовил ім спілпрацы. Предсідатель Лемко-Союза Орест Гнатишак (1887-1942) тіж одмовил ім спілпрацы, обрушаючы ся "Ех, комуністы." В початковым окресі німецької влади Гнатишак глядал можливості репрезентації лемківського насеління взглядом нової влади і вошол до Лемківського Комітету в Креници, в которым нашли ся тіж українські діяче. (Jerzy Starzyński, "Jan Smoliński (1906-1947) – próba rehabilitacji," рукопис, с. 5). Заміряна і скора українізація Креници (Володимир Кибійович, *Українці в Генеральній Губернії*, с. 52; Іван Щерба, "Криниця – культурно-освітній центр українців на Лемківщині в 40-х рр. ХХ ст.," *Наше слово*, № 12-15 [Warszawa, 2003]), лишила його і інчых русиньських діячів не лем на периферіях політичного життя (Лемківський Комітет замінено на Український Комітет деси медже 16 а 20 квітня 1940 року) але тіж на проскрипційним списку, з котрого трафіл до Авшвіц-Біркенау, де был замучений.

¹²⁷ Andrzej Kwilecki, "Fragmenty najnowszej historii Lemków," *Аннали Світової Федерації Лемків* 2 (Camillus, N.Y., 1975): 92, припис 46.

¹²⁸ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 105-106.

від економічної скрути, надіючись на краще. Частина втікала від політичних репресій. Все це відбувалося, незважаючи на контрагітацію тих втікачів від радянської влади, які прибули на Лемківщину з України.¹²⁹

На виїзд совітських комісій подібно записували лем бідних і середньо заможних – богатшым газдам одмавляючи.¹³⁰ Тоти остатні і так ся до виїзду не пхали, лем подібно пару таких з Крениці поїхало. Початково обняла люди горячка пересеління аж так, же роздумувано ци на сході кождий достане 3 або 5 раз тівко земли ківко має тепер! В тот спосіб в деяких селах записувала ся на виїзд навет половина мешканців.¹³¹ Заінтересування виїздом було подібно так велике, же прикладово санчівська комісія мусіла робити по годинах. Коли одначе хтоси в остатній хвили висіл з транспорту і люде зачали бесідувати, же на сході не є жадного раю – приходило отерезвіння.

Остаточні найвеце люди виїхало з західної Лемковини і Холмщины. З прикордонних обшарів можна було іхати своїм возом, але з дальших іхано потягом. Голова родини міг взяти 50 кільограмів маєтку а решта членів родини по 25 кільограмів. Вшытко што лишало ся в хыжы і на газдівці було докладні списуване хоц Німці не скористали з того жебы спровадити на опорожнілти газдівки нових газдів, часом лем сусіде переняли лишений маєток. Німці позберали одначе одраз живину і погнали єй до масарні.

Само переселення було тяжке фізичні і емоціональні. В Ізбах вичувало ся напята медже тыма, котры іхали і тыма што ся лишали.¹³² Зима була барз строка, морозы подібно доходили до мінус тридцет градусів. “Настроение у переселенцев [было]

¹²⁹ Лев Мончак, Іванна Полінняк і Надія Юськів, *Лабова* (Івано-Франківськ, 2006): 24.

¹³⁰ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 106.

¹³¹ Grzegorz Hryciuk, “Przesiedlenie ludności ukraińskiej ...,” с. 274-275.

¹³² Параска Бреян з Фрицьких, “Переселеня в роках 1940 і 1945,”, с. 160.

грустное и тревожное: что их ждет в таинственной стране - России?"¹³³ До переселяющих ся дотерало што робят коли сідати треба було до потягу. Не єден газда товды заплакал а успокоїня давала подібно лем палюнка.¹³⁴ Американський Лемко-Союз, ко-трий на ліво і право трубіл о надії на зеднання цілой Карпатской Русин з Совітським Союзом, підкрислял што: "Не так оно легко опускати своє газдство, свою землю, свою хижу. Ми знаме як нам тяжко було опускати свой край, хоц никто з нас не іхал з тым, што уж николи не верне на свое родне быття. В родной хижі оставалися нашы родиче, братя, сестры." Але одраз по тых словах вдаряно в тон пропаганды: "При переселеню на новы земли нашы родны знали, бо им сказали, што лишают свое село, свое поле, свои хижи навсе. А они лишали и шли в таку державу, о которой спишили лем проклятия в церквах, школах, в урядах."¹³⁵

Лемки, котры выїхали остатнім транспортом з Грибова (в тым Ізбяне), чекали на потяг тижден мешкаючы в тым часі в школі. Завезено іх остаточні до Загужан/ Загір'я, де пересісти ся мусіли на інчий потяг, котрий складал ся з товарowych вагонів які мали плянтрывы причы по боках до спаня а на середині желізний пецык до огрівання і варіння.¹³⁶ До такого вагону давано штыри родины або деси 20 осіб. В кождым вагоні сідили воякы Вермахту і так іхано на схід. По дорозі давано пити чорну каву, але совітска страна не была добре приріхтувана на приняття німецьких потягів, перетримувала іх а часом вертала іх до початкової стації.

З саноцького повіту, де совітська комісия тіж не барз трудила ся жебы нагварити люди до виїзду, переселило ся 1 256 осів. Записано іх як: 1107 Русинів, 125 Українців, 14 Євреїв, 8 Поляків і 8 Білорусів. З огляду на близкіст демаркаційної лінії взяли

¹³³ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 106.

¹³⁴ Grzegorz Hrusciuk, "Przesiedlenie ludności ukraińskiej ...," с. 275.

¹³⁵ [Ваньо Гунянка?], "Карпаторусская эмиграция и Карпатская Русь," *Карпаторусский календарь Лемко-Союза 1941* (Yonkers, N.Y., 1941): 20.

¹³⁶ Параска Бреян з Фрицьких, "Переселеня в роках 1940 і 1945," ..., с. 160.

они зо собом 145 коров, 48 коні і 41 возів.¹³⁷ Не знаме нич о транспортах з Коросна, Ясла або Горлиц. На західній Лемковині три транспорти одышли з Нового Санча (11, 16, 22 II 1940) і три з Грибова (12, 18, 24 II) а находило ся в них што найменше 3530 осіб. *Краківські вісті* з 20 III 1940 подавали што найвеце Лемків виїхало з Поворозника, Климківки, Королевы Рускої, Камяны, Котова, Нової Веси, Лабівця і Матієвой.¹³⁸ Додати ту треба Богушу (14 родин),¹³⁹ Тыляву (28 родин)¹⁴⁰ і Лабову (80 осіб).¹⁴¹ Виїжджано тіж медже інчима з Устя Руского, Ганчови і Квятони.¹⁴² З інчих сел поїхало дуже менче люди (Чорне 2 родини, Долге 1,¹⁴³ Білична 1) хоц в декотрих з них початкове заінтересування виїздом було велике. В Ізбах зголосити ся мала на виїзд векшість села, але остаточні поїхало 49 родин.¹⁴⁴ Миколай Горбаль з Бортного записал в своїй кроніці:

"Na podstawie zarządzenia Generalnego Gubernatora w Krakowie miejscowa i dookoliczna ludność Łemkowszczyzny (poczuwań ruskich) uzyskała możliwość emigracji z rodzinami do Rosji na stałe. W tym celu urządzona w Gorlicach Komisja rosyjska w której popisało się na wyjazd przeszło połowa tutejszej wioski z czego zaledwie dwom przyszło powołanie do wyjazdu z ich rodzinami (...) którzy w miesiącu lutym

¹³⁷ Grzegorz Hryciuk, "Przesiedlenie ludności ukraińskiej ...," c. 275.

¹³⁸ Згадує того Grzegorz Hryciuk, "Przesiedlenie ludności ukraińskiej ...," c. 274.

¹³⁹ Марія Кобані, Адам Барна, *З жыття, обычая і історіі села Богуша* (Олесьнича, 2006): 96.

¹⁴⁰ Адам Барна, *Хмары і сонце над Лемковином* (Лігница, 2008): 129.

¹⁴¹ Лев Мончак, Іванна Поліняк і Надія Юськів, *Лабова* (Івано-Франківськ, 2006): 24.

¹⁴² Andrzej Kwilecki, "Fragmenty najnowszej historii Łemków," *Аннали Світової Федерації Лемків 2* (Camillus, N.Y., 1975): 92, припис 46.

¹⁴³ Адам Барна, *Кавальчык тернистой істотрії села Чорне на Лемковині 1870-1970* (Лігница, 1996): 155.

¹⁴⁴ Параска Бреян з Фрицьких, "Переселеня в роках 1940 і 1945," ..., c. 159.

wyjechali – reszta niecierpliwie czeka powołania – lecz niestety.”¹⁴⁵

Вшыткого переселено з Генеральнай Губернії 13 319 люди,¹⁴⁶ в тым деси 5 тисячи Лемків¹⁴⁷ і 6 тисячи Українців з Холмщыны. Не знаме ківко лишило ся тых, котры записали ся на выїзд, але не поїхали, бо збракло часу або іх не затверджено. Савітскы джерела згадуют 7 тисячи такых люді на самій Грубешовщы-ні.¹⁴⁸ Шевчык споминает: “С уверенностью могу сказать, что вы-ехать смогли далеко не все, кто уже был оформлен на выезд.”¹⁴⁹ Юліян Тарнович (1903-1977) твердзіць што на выїзд записало ся 25 тысячи Лемків, а найвеце зголосынь мало быти з короснян-скаго і ясельского повітів.¹⁵⁰ Найдальше посунул ся америкањ-скай Лемко-Союз, котрий оголосил што половина Лемків за-писала ся на выїзд.¹⁵¹

¹⁴⁵ Mikołaj Horbal, *Kronika*, рукопис, с. 28 (од заду зошыту).

¹⁴⁶ Таке чысло, на підставі німецкых джерел, подае Grzegorz Hryciuk, “Przesiedlenie ludności ukraińskiej ...,” с. 278. Володимир Кубійович, *Українці в Генеральній Губернії 1939-1941* (Чікаго, 1975): 181 пише о 9 тысячах Українців.

¹⁴⁷ Чысло тога першій подал назістскій урядник до справ етнічных Fritz Arlt (1912-2004) в його *Die ukrainische Volksgruppe im Generalgouvernement*, Volkspolitischer Informationsdienst der Regierung des Generalgouvernementes, Innere Verwaltung, Bevölkerungswesen und Fürsorge 1 (Krakau, 1940): 33 і за нім Andrzej Kwilecki, “Fragmenty najnowszej historii Łemków,” *Аннали Світової Федерації Лемків* 2 (Camillus, N.Y., 1975): 92, припис 46 і Grzegorz Hryciuk, “Przesiedlenie ludności ukraińskiej ...,” с. 278. Юліян Тарнович, *На згарицах Закерзоння* (Торонто, 1954): 67 подае кількістъ выселеных Лемків лем на 3 тысячи і навет туту кількістъ принимат за завысоку. Здае ся одначе, што не барз добрі знал він што діяло ся на західній Лемковині.

¹⁴⁸ Grzegorz Hryciuk, “Przesiedlenie ludności ukraińskiej ...,” с. 276.

¹⁴⁹ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 106.

¹⁵⁰ Юліян Тарнович, *На згарицах Закерзоння* (Торонто, 1954): 54, подане за Іван Гватъ, “Історія Північной Лемківщини до вигнання лемків,” в: Богдан О. Струмінський, ред., *Лемківщина: земля, люди, історія, культура*, том 1, Записки НТШ 206 (Н'ю Йорк, 1988): 201.

¹⁵¹ [Ваньо Гунянка?], “Карпаторусская эмиграция и Карпатска Русь,” *Карпаторусский календарь Лемко-Союза 1941* (Yonkers, N.Y., 1941): 20.

Параска Бреян з Фрицьких згадує, що: “На німецко-совітській граници в Перемышлі наш транспорт переняли вояки совітських звіздами на шпічастых шапках, які своїм видом і захованьем були страшніші од вояків німецьких.”¹⁵² Ізбяне доїхали до станції Гусятин, Тернопільської області а отамале повезено іх фурманками до села Копичинці де вшытки 49 родин оселено на кольонії Личківці. Подібні “переселенці з Лабови були розселені в межах Тернопільської області (Підгаєцький і Копичинецький райони). Їм було надано житло колишніх німецьких колоністів, які виїхали до Німеччини.”¹⁵³ Переселенцям не жилося легко. Першого дня звідувалися іх льокальни кюде: “Чому ви приїхали до більшовиків?”¹⁵⁴ Декотри з приділеных ім хуїж були гірши од тих лишеных на рідній землі і були в них лем голы стіни. “Некотри діти звідувалися своїх родичів, де тата кобаса на плотах? Бо там і плотів не було.”¹⁵⁵ Докучал брак статку, не було чим обробити поля. Єден Ізбян писал “же єст ім так добрі, што його діти, жебы якоси пережыти, мусіли сами собом тягнути бороны, чтобы заборонити кавальчык поля.”¹⁵⁶

Ізбяне достали гарді помочы од льокального населення і льокального грекокатолицького священника отця Івана Дуплавого.¹⁵⁷ Терени на которых послано осадників з Генеральної Губернії уж товдь одначе мали за дуже люди а до того -- згідні з оціном Шевчика -- іх населеніє было: “шовинистически настроеное не только по отношению к большевикам, но и по отношению к русским вообще.”¹⁵⁸

¹⁵² Параска Бреян з Фрицьких, “Переселеня в роках 1940 і 1945,” ..., с. 159.

¹⁵³ Лев Мончак, Іванна Полінняк і Надія Юськів, *Лабова* (Івано-Франківськ, 2006): 24.

¹⁵⁴ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 13.

¹⁵⁵ Параска Бреян з Фрицьких, “Переселеня в роках 1940 і 1945,” ..., с. 161.

¹⁵⁶ Параска Бреян з Фрицьких, “Переселеня в роках 1940 і 1945,” ..., с. 162.

¹⁵⁷ Параска Бреян з Фрицьких, “Переселеня в роках 1940 і 1945,” ..., с. 161.

¹⁵⁸ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 101, 108-109 згадує, що доходити мало до нападів, гвалтів і вбивання переселенців не подаючи одначе жадних прикладів таких подій. Знаме, що Сергій Дуркот і його родина був вбити. Посмотря тіж на інтервю з Анатоліем Вата-

Совітські органи влади брали хлопів до війска, одбирали людям зерно а: “невдовзі в деяких селах почали організовувати колгоспи, і землю у людей було відібрано.”¹⁵⁹

Греко-католицька церков на тих теренах мала виразні українські наставлення, не так як на Лемковині. През того одсунуті ся мали од ньої деякі віруючі а декотри з них звязали ся по-дібно зо Сьвідками Єгови. Тих совітські органи переслідували і під кінець 1940 рока виселяли на Сибір до іркутської області.¹⁶⁰

Так економічні як і політичні проблеми привели дуже Лемків до повороту в Карпати в 1942 або 1943 році. Серед переселених Ізбян завязали ся малы групы газдів, которы зачали думати як бы вернути до рідного села. Єдна така група на Великодні свята в 1942 році погостила німецьких урядників самогонком і достала од них згоду на виїзд на роботи до Німець. “Вырвали ся без валізок і тумаків праві голи, жебы не робити більшого підозріння.”¹⁶¹ Як лем доїхали до стації в Стружах висіли з потягу і ночами піše дошли до дому. 20 переселених ізбянських родин вернуло ся до рідного села.

Підсумуючи переселення 1940 року Шевчук жаліє, що Лемкі на сході затратили свою бесіду і згадує як барз ім ся цло за рідном земльом, але підкрісять тіж, що стали ся они рівноправними громадянами і отворил ім ся доступ до освіти.¹⁶²

шаком з Крениці в тым чыслі *Лемківского Річника*. Повідат він о тым як його родині обіцювано смерт. Кубійович згадувал лем про тяжку економічну ситуацію (с. 182). Подібні авторы історії Лабови (с. 24).

¹⁵⁹ Лев Мончак, Іванна Полінняк і Надія Юськів, *Лабова* (Івано-Франківськ, 2006): 24.

¹⁶⁰ Регабілітувано іх за часів Хрущова. П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 109-111.

¹⁶¹ Паракса Бреян з Фрицьких, “Переселеня в роках 1940 і 1945,” ..., с. 162.

¹⁶² П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 14, 112-113. Kazimierz Pudło, *Lemkowie: proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska* (Wrocław, 1987): 60 писал же на заході Польщы: “Iłki, Wańki, Fedki jeżdżą na motocyklach, bo to szybsze i wygodniejsze. We wsi na 17 rodzin lemkowskich 12 ma motocykle. Prawie w każdej rodzinie jest radio, a są i pralki elektryczne. Wczorajszy pastuch z Bodaków jest szanowanym inżynierem, ma samochód i piękne mieszkanie we Wrocławiu.” Коментар непотрібний.

В 1940 році Лемки іхали до своїх і до лішшого. І може не треба того пересеління оціняти, бо мріяти про ліпше життя кождий може. Хоц прецін не спосіб не згадати, же інчы люде уж долго перед 1940 роком знали чым Савітскій Союз "ванял." На звідання ци в 1940 році Лемки доіхали до своїх - най собі кождий чытач сам одповіст.

* * *

Як Лемки з Крениці выїзджали на схід зимом 1940 рока, Епіфаній Дровняк (1895-1968) дарувал ім русланки іх хыж, за котры пізнійше американьски Лемки подібно хотіли платити велики гроши.¹⁶³ Такий малюнок певні бы хтіла родина Костишаків, але виїжджаала она з Климківки певно през Горлиці, такой Никифора під руком не было, жебы ім штоси змалювал. Митро Костишак,¹⁶⁴ його жена Улька (1 I 1894-19??) з дому Вахновска з Устя Руского і сын Владімір (13 XI 1921-22 VI 1999) бывли вивезены на -- як то сами пізнійше написали -- глухий степ што не ма ліса і не было там чым палити. Достали там хатчыну з глины під соломом, 12 кільометрів до битой дороги і 24 кільометри до міста. А до того приїхали лем з 25 кільограмами своїх річі в вализочці.

¹⁶³ П.Ф. Шевчик, *Воспоминания* (Астрахань, 2009): 145.

¹⁶⁴ Митра мамом была Мария з дому Дудтка (1853-1931), которая 20 X 1873 році вишла за муж за Арсения Базилевича (1845?-1886?) з которым мала десятеро діті, але семеро гмерло в молодих роках. Тоты, котры жили долше то: Штефан Базилевич (гмер на тифус в Савітським Союзі в 1948 або 1949 р.), Eugenia Brelinsky (23 XII 1885-7 I 1967, Great Falls, Montana), которая од 1906 рока мешкала в Америці і Theodore Basilewitch (21 I 1882-20 VII 1958, Charleroi, Pennsylvania). По другим мужу Мария писала ся Костишак і мала двоє діті: Wasily Kostyshak (3 IV 1889-14 IX 1970), который пришол до Америки в 1905 році і пізнійше вивчыл ся на православного священника і згаданий Митро. Eugenia і Teodor писали до себе през рокы, аж до смерти Теодора. Жыюча далеко од лемківских осели Евгенія зберегла листы до ньой писаны а по ей смерти і смерти ей дівки переховувал іх внук Евгеній Mark Cummings. В 2008 році сторона Костишаків нашла 41-літній телеграм, з котро дознала ся о Базилевичах (о которых вчаснійше не знала) і неодолго пізнійше внучка отця Костишака Eugenia Linder (Durham, Connecticut) нашла в Монтані згаданого внука Евгенії і зачала отдвяряті родинни повязаня.

Александер Костишак (1857-1924), його жена Марія (1853-1931),
іх син Дмитрий, його жена Улька з Вахновських (1894-19??)

і іх син Владислав (1921-1999). Знімка з 1923 року.

Zakład Fotograficzny Zygmunta Studnickiego w Grybowie

Владимір, котрий (згідні з австралійськими еміграційними паперями) в Климківці ходил до школи в роках 1928-1935 а пізніше вчил ся в торговій школі во Львові, продавав од 1937 рока (як мал лем 16 років) в Климківській кооперативі, як ся здає, аж до часу переселення і зараблял 80 злотих. В 1942 році, як Німці заняли західну Україну, забрали його на роботи. До 1945 рока працювал на газдівці в місцевості Oelde в лянді Nordrhein-Westfalen де зараблял 30 марок.¹⁶⁵

Владимір писал до родичів през два роки, але пізніше чогось перестал, так же онинич не знали що ся з ним діяло - працуючи в колхозі. По падінню Німеччини Владимір нашол ся в британській стрефі і перешол през ряд лагрів (Displaced Persons' Camps)¹⁶⁶ положених в Нижній Саксоні/Niedersachsen в тих містах: Padernborn (1945-1946), Düsseldorf (1946-30 XII 1947), Bierde (30 XII 1947-VI 1948) і Rheda (VII 1948-8 IX 1949) а на конец попал до міста Dortmund (8 IX 1949-11 II 1950), в лянді Nordrhein-Westfalen. В тым часі імал ся ріжних робіт, здає ся що трохи робил на газдівці, малювал хіжки і зробил собі цертифікат на внутрішнє прикрашання домів і мешкань.

Остаточні Владимір подал ся на виїзд до Австралії, на котрий принято його 6 X 1950 рока з застережною же прийме хоц-яку працу, в тым фізичну і то в хоц-якій часті Австралії.¹⁶⁷ Подорожувал на шифрі Anna Salen¹⁶⁸ котрий выпливнул з Northenham в Німеччині а припливнул 31 XII 1950 рока до Fremantle

¹⁶⁵ На жаль інтернетова страна "Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką"

<http://lwww.straty.pl/index.php/pl/szukaj-w-bazie> не подає Володимира Костищака.

¹⁶⁶ Были то лагры для колишніх вязнів і примушених до праці людей, котри не одраз вертали до свого краю. Подібно перешло през них сім міліонів людей з чого 90% вернуло до свого краю. Список тих лагрів і их опис є на страні: Displaced Persons' Camps <http://www.dpcamps.org/>

¹⁶⁷ Його еміграційні папірі можна перезернати в цифровій форматі на інтернетовій страні National Archives of Australia,

<http://naa12.naa.gov.au/NameSearch/Interface/NameSearchForm.aspx>

¹⁶⁸ Згадує ся його медже пасажерами

<http://members.iinet.net.au/~perthdps/shipping/anasalen.htm>

BRITISH ZONE OF GERMANY - INTERNATIONAL REFUGEE ORGANISATION

Certificate of Eligibility

1. I.R.O. Serial Number **391 647** 2. Area Office **800** 3. Date Issued **8. 3. 1950**4. Names **KOSTYŠAK** **Wladyslaw** Middle Name

Surname Christian Name

5. Place of Birth **Klimkorta** **Poland** Country

Town Province

6. Date of Birth **13. 11. 1921**7. Present Address **Dortmund-Herderstrasse 22**

8. No. of accompanying family members under 16 years of age

9. Country of last habitual residence **Poland** Date left **1942**10. Reason for leaving **Force labour**11. Date arrived in British Zone of Germany **1942**12. Occupation **labourer**13. Description: Height **1.67 m** Weight **65 kg** Eyes **brown** Hair **brown**Languages spoken: **Polish, Russian, German**

14. Signature of Refugee:

Mandate of I.R.O.
Legal and Political
Protection or Repatriation
[Handwritten signature]
Transit Camp
I.R.O. Area Office

15. has been found to be within the mandate of I.R.O. and eligible for the following services:

 Legal and Political Protection only Legal and Political Protection including Repatriation

Legal and Political Protection including Repatriation or Resettlement

(Strike out items not applicable) *[Handwritten signature]*

16.

Signature of Eligibility Officer

17. Period of Validity

18. Date left British Zone

19. Reason

20. The I.R.O. Office should be notified of all current changes in the status of the person or address.

21. The bearer is entitled to care and maintenance in a Transit Camp only if accepted and called forward for repatriation or resettlement at I.R.O. expense.

THIS CERTIFICATE IS NOT A PASS OR IDENTITY CARD

REF ID: A3272/2044-49

Документ виданий через начальство British Zone of Germany,
находящийся среди австаралійських паперів В. Костишака.

в Австралії.¹⁶⁹ Родиче на Україні деси перед 1956 роком перешли на пенсію. Дістали 50 сотни огороду і корову і з того ся утримували. В листі до швагра, отця Василя Костишака з серпня 1956 рока, Улька просила ся о поміч (одяг). Далі іщи товдынич не знали про сына (кореспонденция од нього могла быти затримувана на почті). Костишакы нарікали, же ім ся тяжко жые бо Митро хворіл, бывши без сына і не было ім кому помочь. Митро специяльні бавувал, же не пішол до Америки - хоць хотіл, але му брат Василь казал лишыти ся при родичах. Митро гмер на Україні а його жена вернула ся до Польщы і долго глядала ся за сыном, котрий оженил ся в Австралії і мал дві дівчата. В 1970 році одвиджал він Лемковину, бывши в Устю і Климківці, привез гарды подарки вшыткым знаємым.¹⁷⁰ Владімір гмер в місті Mount Warrigal, New South Wales.

Село Климківка, гнеска на дні озера.

¹⁶⁹ Знимки з тойо подорожы сут ту
<http://people.aapt.net.au/~mandula/ANNA-SAL.HTML>

¹⁷⁰ Інформациі од Анны Базилевич (вр. 1922) з Климківки, котра тепер мешкат при дівці Анні Клапік в Лосі/Łosie 155,
<http://www.agrogospodarstwo.republika.pl/>

Церков Успення Пресвятої Богородиці в Климківці з 1914 року,
„перенесена” в барз зубоженим виді на інче місце.

Слава Ісусу Христу! 27.23 км 8.

Ой братку дороги Василіє Отче
духовни, я жена Вашого брата
Димитриса заисланої Вам сердечни
привіт і Ваші сесме. Вже три роки
як ми са поблагодієні за Вас братку
а дрес до Вас братку прислав член
Літургії Костшиак.

Братку Наші Дороги, забігомлюю
Вас що наша жизнь печаєва
Довгісся лічимені на старі роки
в чужкині бессвейі дітиці і про
на даче воне хто там руку падати
я доброго часу здоровів, а Димитри
сладце на легені, тиі прокляти
всіхи відображені єсть здоровів
Димитри жасніє са же хотів і хамі
до спілків а ви є єсть не позволиш
жеди са мішав приєдніах.
вчаровбієн році Ісає вислани
з добру виснажну пору виступи.

Лист з України до о. В. Костишака, 1956 р.

Керпец до керпця!

(Інтервью взяте Владком Максимовичом

од Анатолія Ватащака)

www.youtube.com/watch?v=wQNzz_c4JBo

Максимович: Гнеска ест субота, двадцетого...

Ватащак: Жолтня.

Максимович: Жолтня, 2007. Я тепер вступил до хыжы Анатоля Ватащака в Монастырисках. I то ест дуже цікава особа, котра гнеска ішы бесідуе по лемківски. Так, што хотіл бы-м з Вами перевести пару минут, награти тото для архіву. Будте добры, повідкажте мі де сте ся вродили і коли, дашто про своїх родичів.

Ватащак: Я вродил ся в Креници, Краківской области, Новосанчівскій район, в тридцет шестым році. Фактычно я мам записане тридцет семий, бо то вырабляли потим пенсії, а документив в нас не было. В сороковym році я приіхал з родичами в Росию. Привезли нас в Підгасецкій район Тернопольской области, на хутор, де выселили Мазурів так званых, они куркулі называли іх. В сороковym році іх вывезли на Сибір, а нас поселили на тамтых місцях.

Максимович: А в яким селі то был тот хутор?

Ватащак: То было в Сільци, коло Сільця, недалеко Сільця, ту коло Підгасец. Не багато там хат, хыж было, але там лишали ся ше двое місцевых, чи троє, а решту мы были, самы переселенці. Пару сімей вернули ся назад до Крениці, чи там – на Захід, як мы гадаме.

Максимович: Як юж Німец пришол, так?

Ватащак: Як юж Німец пришол. А мы ся лишили там.

Максимович: Будте добры, повідкажте мі – мали сте хтовды штырі рокы, як няньо взял маму, родину...

Ватащак: Так, так.

Максимович: I сте ту пішли. Што вам родиче оповідали о тых часах, чого они ту пришли?

Ватащак: Вы знаете што, я не знам – чым ся мій тато керувал, як він ся дал на такій гачок сковидити (?). Там была в нас в Крени-

ци, як мі гадають – же іщи до тераз она стоїт – деревяна хыжа, двоповерхова. А выїхал я... Я сам не можу обяснити, бо я іщи хтовды таке пытаня не міг дати татови, бо я іщи не был на тілько розумний, але знам, же мама дуже нарікала, рвала со себе волосы з прикориси – як там было, а як ту нам было. Ту нас місцевы оскорблія, робили з нами што хтіли. А на хуторі не было воды, не было съйтла, не было лісу, не былонич. Поле і хыжи, веце не былоничі нас было четверо діти, сестра старша вернула ся назад, яка потим приїхала в сорок пятом, жыла там по людях. А мы были ту. Тато в сорок третьому після хворобы (захворил в сорок другому) кусьцюк выдужал, стал на ногы, то го забрали до войска. Фактычно він іщи хворий был, але Поляки были дохторы і хтіли, жебы веце місцевых забрати до войска. Забрали тата до войска, ішол до войска – як то гадають – тримал ся за жолудок, хворий. Но і од тата була тільки єдна звістка – же достал мундир, достал карабин і одправили го на войну.

Максимович: В сорок третім?

Ватащак: В сорок третім. І так веце мы про негонич не знаме. По вшыткых документах, так до теперишнього часу тато счытат ся „без вісті пропавшим”.

Максимович: Но, як Німец пришол ту в сорок першим, то тато не был під Німцем в сорок першим?

Ватащак: В сорок першим был тато під німцем.

Максимович: А в сорок третім юж Рускы ту ся вернули?

Ватащак: Так, бо ту в той час міняли ся зо трираз – Рускы, Німці. Ту в еден час долго стояли Німці, так як они ту вырівнювали по Стрипі фронт. А так даже з тых сіл од Стріпі Німці выселили ту вшыткых до нас, бо фронт стоял на ріці Стрипі. То до каждой хыжи давали три, штыри сімы. В нас була маленька хыжка з початку, то дали нам єдну сім'ю. Нас было, счытати, – же пятеро. И іщи нам дали трое, в єдній кімнатці. А Німці, як Німці, і знущали ся; були медже німа і добры, і злы.

Максимович: Чи як ся ваша сестра вернула домів, зараз ёй взяли до Німец до роботы?

Ватащак: Ні, она в Німцах не была. Ей хтіли взяти, она приїхала в одпуске... яке в одпуске – приїхала! І хтіли ёй взяти до Німец. Але медже німа был єден Німец, він сам деси з Чехів, подібно.

А мій тато кусьцьок знал гадати, і по чески і по німецькы кусьцьок. Тай він татови гадат, же: — Слухай, твою дочку і сына хцут забрати до Німец. А брат в тот час з черешні хпал, мал шиснадцет років, хпал з черешні, поламал си ключицю. Но і він ся не так боял, бо то каліка же — як то гадають — в той час был. Но а сестра переночувала цілунич, бо чекали на ню, та она цілунич переспала під посыплю і на рано той Німец ей, так тайком, вивьюз до міста, а так она пішки пішла аж до Потупор (?) і сіла на поїзд, і поїхала назад до Польщы, втекла. А брата не взяли, так як він мал руку поламану, він мал ключицю поламану і не взяли го. І так они ся обышли без Німец.

Максимович: Я чул, же тоты люде, котры ту пришли в сороковим, а повертели в сорок першым, то тата місцева украіньска міліція на Лемковині, што працювала для Німця, зараз тых молодых, што повертали ту, каже: — О, пішли сте до большевіків! — То зараз іх імали до Німец на роботы.

Ватащак: Я вам повім такій маленькій епізод з нашого жыття, тамтешнього жыття. В ёден час, коли Рускы втікали, втекли — можна повісти — а Німців ішы не бывло. То деси бывло в бывло в сорок...

Максимович: Першым.

Ватащак: Деси так. Но і... Безладя бывло. Но, по місті там грабували склепы, там то-съо. Но і до нас — по тым хуторі переважно бывли переселенці, Лемкы — ішол ёден мужчына до каждой хаты і гадал: — Будте благорозумны, мы вас в ночы прийдеме выріжеме. Но і як то, пытаня было: — Чого? За што? Но від дуже объясняти ся не обяснял, просто — даже мій тато поіл коня коло студні, а він гадат: — О, Ватащак, вы вмрете спокійно, з вашом сім'ом. Як хцете, то си выкопайте яму для себе і для свойой сім'ї. А надышол сусід. А до сусіда гадат: — Но, а вы будете вмерати тяжше як Ватащак. Сусід, фамілія його была Пыж Петро, гадат: — А то чого я сой так заслужыл, жебы сте ся зо мном знущали? А він гадат: — Ты маш на сыціні Леніна. А він гадат: — На кілько я знаю, же Леніна нее в хаті. — А — гадат — зайдте дохыш, призрийте ся. А там был такій розклад уроків і на розкладі уроків така головка маленька: *Ленін в дëстві* — нарысувана бывла. Но і за туту головку — гадат — же будут очы

выхолювати, шкіру знімати за жыва, жебы ся довше мучыл. Но і коли він пішол, той старший, то хлопи ся зобрали – як то гадають – кождий за свою сім'ю, за діти. Гадают: – Слухайте, но та моїх побьют, вищтко, та може і я дакого хоц вдарю. Та зрыхтували си, там вили, сокири, так таке о було. Но і так нас мама покупали, оділи, дали нам істи, але ідло юж не ішло никому. Погодували худобу, што там було, дали ім так на веце істи, жебы – як то гадають – в запасі, бо хто його знає – хто іх веце буде годувал. Но і так сме чекали цілунич. І цілунич никто не пришол. А рано, юж кус пізнійше, мама гадат: – Та чого корова реве в стайні, та ідте, діти, попасте корову. Та я зо сестром вищол, бо сам ем ся боял і сестра ся сама бояла. Вишли сме пасти корову, а зо жыта вишло двох. Ми начали втікати, а они гадают: – Та не втікайте, та мы вамнич не зробиме. Но і мы стали. Они гадают: – Вы не виділи такого дядька, вчера ту були, так і так – описали го. Ми гадали: – Виділи сме. – Де пішол? – Та в тот керунок. Потім, на другій, чи на третій день мы взнали, же той дядько коли ішол до міста Підгаєц... там до міста як входити од Сільця, ест така гора, называли Гай. І він – а по дорозі, по бруківці іхала фура іщы, іхал якисий рускій солдат зо солдатком на возі і він начал до ней стрыляти, той. Коли той солдат, гадают – же солдатка, взяла караин і застрылила го. І так они, тата – я знаю як ся там называла? – чи банда, чи там як, до нас той ночы не пришла. На другій ден рано юж, юж пришлі Німці. Пришли Німці, но звичайно – они до Німців. Дали они тово пытаня до бургомістра міста, такій был тіж – як то гадают – з єдным оком, таке пытаня. Же є ту такы люде, што, значыт, в сороковому році з Польщи, там Німеччина была, Руски іх приняли ту. Ту ім дали хыаты, поля, нашы поля – нибы – а они даяк нибы як Поляки, як Русіны, Русины – по справжньому імені. Мы хцеме іх знищыти. А Німец гадат: – Ня! Дай три дні, я вам дам відповідь. Поки шо, іх не рушайте. Но і тых три дни они нас пільнували. Мы не мали права піти до сусіда, не мали права даже корову пустити. Пільнували нас, коло хыжы стояли кілька хлопів, в ден і в ночы. В ночы палили огниска, пільнували і коли я, памятам маленььким, вилетіл єм з хыжы тай смотріл єм на них. А іх жены, видно, принесли істи,

тай страшыли нас: — О, ми тобі очы выдобаме, ми тобі то а то зробиме. То мы втікали дохыж і плакали.

Максимович: А хто то направду был, місцевы люде?

Ватащак: Місцевы люде тоты были такы.

Максимович: А то тоты, што витали Німців?

Ватащак: Так! Но і після того, через три або штыри дны мы смотриме ся – они юж зникли од хыжы, нее никого. Коли сестра пішла до міста, а там коло міста якыса там жыла Полька, тай кличе ей дохыж, тай пытат ся ей, гадат: — Слухай, та што то (вы) за люде? Рускы вам дали хаты, поля, приняли вас, а Німци вас оберігают, повіли же вы – як згыне ёден, та они будут десяткувати в селі, як згыне ёдна сім'я – гадат – ціле село пропаде. Хто вы за люде?

Максимович: Такы специяльны!

Ватащак: З якой страны вас тата і тата держава оберігат? Но мы, звычайно, не знали. Знале зме, же держава керує нами, же примусово было потим даже переселіня. Бо тото перше переселіня было таке, як знаю, як бы охоче, чи як? Заохочували. Я сам не можу повісти як то може быти.

Но і так сме дожывали. Потим, як тата юж не было, до пятдесятиго року. В пятдесятым році выселили нас з хуторів, бо Сталін дал приказ: хутора зняти. Бо так на хуторах, ту на Западній Україні містили ся переважно так званы бандери. Фактычно, они были. В місті была бригада специяльна, што чистили ту тых бандерів, а ту ходили они. И тоты приходили, і тоты приходили. Мы іх принимали, і тых і тых, бо мусіли так робити, бо такій был час. Но а потим – значыт, з тых хуторів – занимали, переважно нашы з хутора завербували ся до Запоріжской області, до... Ахтюбинск... я си забыл, до яких ішы області выїхали. Пару родин пішло до Сільця. А мы ся одкупили, же нас пустили, выписали нас нібы, колхоз дал дозвіл, жебы мы могли іти в друге місце. Тай мама, бо мала ту братів в Монастырисках – і переїхали сме до Монастыриск.

Максимович: Чи то юж было по сорок пятым році, як пришли ту люде съвіжы з Криниці?

Ватащак: Они приїхали в сорок пятым, шестым, а мы юж в пятдесятым приїхали.

Максимович: О, розумію.

Ватащак: Розумісте, то юж пят років минуло, то они юж ся розселили, юж мы были так о – на квартирах. Мали кус материялу на хату, бо сме там верх стодолы розобрали, а хату колхоз забрал. А ту нам потим того згоріло, был пожар і мы ся лишили без ничего.

Максимович: А як вас трактували тоты місцевы люде? Трошку опиште.

Ватащак: Но та як! Нічого ту, в Монастырисках, бо ту переважно свої. Гадали сме як хтіли, сполкували ся як хтіли, ту юж было більшенство, то юж не так, як мы были там, в Підгаєцьким. Там нас презирали, там было і так, што діти до школы нас не пускали, каміню до нас кидали, не допускали; учытеле на то не реагували.

Максимович: Чи там не было нияких съвіжых Лемків по сорок п'ятим?

Ватащак: Были, але дуже мало. И они, тоты, як юж котры были Лемкы, было мало іх, то они юж мусіли – як то гадают – піддавати ся тамтым, зните. А ту, в Монастырисках, ту было більшенноство Лемків, юж была іх гора, юж мы си гадали свободіно по лемківски. Віроісповіданя было таке як того, ...але мы по лемківски. Нашы таты – як то гадают – батькы, старшы люде, они до кінця, все гадали по свому, по лемківски. И „Отче наш“ гварили по лемківски.

Максимович: Добрі. Так же не знate, чи тато ся мусіл записати в сороковym році, жебы ты прити, чи приходили даякы агенты, вас брали ту?

Ватащак: Я так не можу повісти того, але видно же якысы агенты, бо я ся спілкувал з тыма людми, што они были ту в сороковym а потім виїхали назад. То – же приходили агенты, обіцяли горы-долы.

Максимович: Я чул, же были такы Лемкы, котры пішли в сороковym році, же было таке порозумліня медже Гітлером а Сталіном і же в більшости хто міг, то в сороковym першым втікал назад, бо посмачували як ту было. И як Німці пришли, они зраз назад. А цікавит мя, же натрафил ём на таких Лемків, котры ту пришли і не пішли назад.

Ватащак: Так было. Та нас ся лишило, там на Савеску(?), там може було десят чи пятнадцет сім'єй, що приїхали в сороковим і так ся лишили. Но а в ророк п'ятому році як іх виселяли, та не давали іх ту, по Западній, давали іх во східні області, порозкидали по Харківській, Полтавській, по тих областях.

Максимович: Луганській.

Ватащак: По Луганській. Але люде – знаєте, як то люде – робили розведку: – А та де? Ту сут Лемки! І они вертали ся ту, до Лемків, горнули ся до своїх. Дуже багато коровами, биками, сами з валізками, з глумаками. Вертали ся до своїх. Свої до своїх. Як то гадали, же – керпець до керпця.

Максимович: А надмінте ту якысы іншы родины, што з вами ту пришли в сороковим році з Крениці.

Ватащак: З Крениці були, там зо солотвин Креницькій, Косьцьо Креницькій, недалеко коло нас з Крениці були Погліди, були Косінські, були Пыжы два, Креглі, Бугеры.

Максимович: Чи з вашым няньом якій брат, сестра тყж пішли?

Ватащак: Де?

Максимович: На Всхід, в сороковим році.

Ватащак: В сороковим році ня, лем тато приїхал. Брат приїхал потим його, в сорок п'ятим, то його дали ту, в Монастириським районі, в селі Високе він жыл. Пак його сын, бо він мал єдного лем сына, два роки тому як помер. А сестра його, татова, в Харківській області була, по хлопови она була Сова, то она ся лишила в Харківській області, такій район Языково. Там ся оселили, а діти переважно перешли в Донецьку область, там в Краматорск. Я там іздил до ніх пару раз, они ту приїзджали. Бо я єден час був молодым таким, я всяди любил быти, був і ФеЗеО, колиси було таке ФеЗеО – Фабрично-заводське училище в Дніпропетровску. Був єм на Донбассі, в шахті робил рік зо лишнім.

Максимович: То значыт, же мали сте пашпорт?

Ватащак: Та – жебы-м мал паспорт, то я мусіл іти.

Максимович: І зато сте пішли?

Ватащак: А як! Бо колиси не було паспортіроване... Потим армія, цілина, Дальний Восток, потим Кавказ.

Максимович: На Кубі сте не були?

Ватащак: На Кубі-м не був. На Кытai щm був, так може з піл кільометра ани не було, триста метрів од Кытая, гын на граници, на Хасані ме стояли пілтора рока.

Максимович: Походте з містечка Криниця, чи зо села Криниця?

Ватащак: Наша будова була так як на граници. То ми ся счытали все як місто Крениця. Потым написали „eC” – село Крениця. Ани тепло, ани зимно.

Максимович: Чи то було близко грекокатолицької церкви, при головний дорозі там?

Ватащак: Я вам не можу повісти, хыбаль бы знал або брат, або сестра, то они ліпше знали, бо они старшы были од мене, то юж памятали Креницию, до школы ходили, в польську школу ходили они переважно.

Максимович: Добре. Повідкажте мі ішy дашто про свого тата, як ся называл, коли ся вродил. I про свою маму.

Ватащак: Тато ся вродил в тисячу осемстому році.

Максимович: може тисяч девятсто?

Ватащак: В осемстому році.

Максимович: Тато?

Ватащак: Тисяч девятстому році.

Максимович: Добре.

Ватащак: Пробачте менi. В девятстому році, а мама в девятсот першому. Тато, він фактычно десик з Польщи, але його родичи в детстві переїхали до Чехів. I сестра його маленьком взяла до Чехів і він там жыл, птоси шиснадцет років, в Чехах. Але го потым – як то гадаю – потягнуло назад в Польшу і він там жыл в Польщи. Тато занимал ся мілким хазяйством. Но nibы мал дві пары конi, їднал, а мал повіз, то їднал такого шо робил на повозі, зараблял, госьців возил. Други коні мал тягаровы, шо робили на стації. A тато мал свiй склеп, продавал таке, як фурманам треба було – овес, сіно, узды, стiгачы i так даль-ше.

Максимович: Для фіякрів, так?

Ватащак: Для фіякрив, такiй был специальний склем для фіякрів. Но i часами то, як того, то i сам фіякрувал. Но а мама ся занимала хазяйством, она з Крениці була.

Максимович: Як ся називала?

Ватащак: Она з Крайняків.

Максимович: По імени?

Ватащак: По імени – Каська. Іх було пятеро, чи шестero. Тут приїхали, був і брат – Ваньо Крайняк. Потім була за Ставінським єй сестра.

Максимович: А тато по імени?

Ватащак: Тато був Софон.

Максимович: Софон?

Ватащак: Юркович. А мама Катерина Онуфрівна.

Максимович: Ага, то ваш дідо був Онуфрий.

Ватащак: Дідо був Онуфрий. То є таке старе лемківське імя.

Максимович: Діда сте николи не виділи, правда?

Ватащак: Николи я не виділ. За пізно-м ся вродил.

Максимович: Як Ваше здоров'я?

Ватащак: Неважно. Так іщи Вам повім єден іщи выпадок. В девяносто першим році приходить нам така открытка. Ми приходить, сестрі приходить, братові – же в Підгайщях откривається монумент тым погиблим солдатам, што пішли на войну і не вернулися. Но і ми поїхали там. Було ткрятия, тав виступали ксьондзы, Воєнком виступал. Звичайно підходил до мене, но я не міг виступати, мі жаль було, штосик мі не дало гадати, же за тилі роки перший раз спомнули, хоч бу і моого тата. Там висписане його імя на талиці є, же пішол на войну і не вернувся. Но і я потім ся пытам: – Хто тото організувал? Поставити монумент, тото шытко, коло школи були посяджені дерева, тополі, кожного по імені були таблички – хто загинул, зо села пішол. Оказується – директор школи. Я з ним, так – о, стали сме, кус сме погадали. Я гадам: – Та добрі, но одкаль ви знаєте де я тераз? Я виїхал в пятдесятиму році. Брат, сестра приїхали з Запоріжжя. В общим, зъїжджають ся (тоти), шо іх батькы загинули, шо пішли одталь, шо ми жили по сусідськы. Но а він гадат: – Вы знаете, я взнал ваши адреси випадково. – Як випадково? – Приохала до мене єдна знакома з Канады. Но і она розповідала то – ся, о – гадат – та я мам таку брошурку, шо про ваши Сільцы, про тутешніх пише наша книжка. І відьткы адреси там були висписаны. От я дивую ся – як то? От нашы,

нихто не зна де мы є, як, што, а там було написане - же Ватащаки, же було четверо діти. Старша робить на почті, жые в таким то. другий син, Володимир, робить на Фермзаводі - тым то, третя - там, то. Я-ж робив на пекарні, номер будинку де я живо. І він посыпал отрытки, жебы мы приїхали на открытия. Ми були, звичайно. Дуже було радо зустріти ся з тими односельцями, шо сме в дѣстві росли, шо сме разом лободу зберали, печено грулі іли, напухненых люди сме кормили - то шытко було там. В той час було шытко, бо мы прожили довоенны часы, воєнний час, цілу войну сме були там, в Підгайцях. І післявоенны часы були не ліпши, дуже було тяжко. Але сме разом прежили. І дружно. В нас було дуже дружно. Шытки нам завідували, так як тераз нам завідують - же Лемки дружни, же Лемки вміють ся шанувати, Лемки друже-любны.

Максимович: Тримают ся купы, гей?

Ватащак: Тримают ся купы. І робочы. Нес медже німа таких - як то гадають - розбіжности, бандытів, таких - сякých, дружни люде.

Максимович: І здільни, дают си рады.

Ватащак: Дают си рады, і в любій обстановці. І нашых Лемків можна було зустріти всяди де я був. Був я на цілині - я зустрів іх, був ём на Кавказі - я зустрів іх. В поїзді іхал, з армії в одпук - зустрів я в поїзді. Я всяди зустрічал Лемків.

Максимович: А іх легко познати?

Ватащак: Легко. Хто іх розумит - тот легко пізнає.

Максимович: Ага! Зараз по бесіді, так?

Ватащак: Знате, такій маленькій епізод. Іхам з армії в одпук, сідиме в купе, а так напротів сідит якыса жінка, має дві дівки коло себе. Но і, знате, як то хлопці, мы грали в доміно. Тай - хто на висадку, тое-со, а она там з нима ся сварит: „Вы, знате - тоты Советы такы-сякы.“ І чытат ім мораль, тым дівчатам своім. А коли мене висадили, так ём стал коло бабы, так слухам, слухам, як она ім мораль чытат, а я ій до уха гадам: - Слухайте, бабцю, не кричте на ні, бо дахто, дашто вас розумит. А она зачала ня хрестити. Тай хлопці шытки смотрят, гадают: - Слухай, што она, тата бабця, в тебе видит - дябла чи чорта, шо тебе така любит? А она мі гадат, потим мі до уха гадат: - Ано по-

вторте того. А я гадам: — чого ся буду повтарял? Но та сме ся потим згадали і сме такы были – Боже – нерозлій-вода. В армії єм зустрів, тоже випадково, на ученіях, єдного солдата. Дали нам прикомандироваго солдата, а він штосик – десик там свою менажку переїхал машыном, та – див ся – не пішол істи. То я му гадам /.../ (ту є павза в награню – Ред. ЛР)

Максимович: Кажете, же сестра ваша была в краю.

Ватащак: Єдна была і друга была сестра, тепер в Креници.

Максимович: Тепер, на Ватрі?

Ватащак: Не на Ватрі, перед Ватром іщи. Были, заіжджали, тамта сестра была штосик двараз, Стефка, шо в долинах жыє. Но і тата была, Марійка, моя старша сестра. Но, але іх до хаты не допускали, до своій. Там нібы старша сестра была коло хыжы, але хыжу замкli, а тата хазяйка пішла гет... Они ся іщи бояли, жебы мы не одобрали хыжу, бо мы за хыжу нич не получыли, документы ниякы, ни нич. Даже колисик таке было гаданя – ту в нас был суд і єдного судили ту на смерт, і был, адвокат был Лаврик, адвокат першой категорії. – Но і мы гадали з ним, бо він з моім сестром колиси ходил до школы. (...)

Він гадат: – Знате што, я як буду мал час, я ся возму до той справы, я выграм, я одкуплю вашу хыжу. В Польщы там.

Максимович: Ага!

Ватащак: Я поіхам до Львова, одкryю, в архівах найду ваши документы, як вы не получыли нич. Бо мы нич не получыли. Они нам дали так як нібы в заміну – там лишили, а ту нам дали хыжы. Але ту нам дали такы хыжы, што... То він гадал, же ся добье. Але він невдовзі помер. І так – шо вишло там? Сестры, ні єдну і другу дожыж не допустили. Мы мали хату дост вельку там, в нас были льокаторы. Єден был постійний льокатор, він был інженер по будівництву. То його дочка там ся лишила на хаті. Был чостковий (?) поліціянт, тоже нанимал квартиру. Даже Жыд – мама розсказують – был там, тоже нанимал квартиру, бо то била велька хыжа.

Максимович: То приізджали на літній сезон, так?

Ватащак: Так. А той постійно, той строитель, той будівничий.

Максимович: А як было з тым, што пришли в сорок п'ятим року, чи они дашто дістали, грошы чи хыжы в заміну?

Ватащак: Они доставали. – Хто дostaл хыжу, то значыт – як ошатували тамты хыжы? Як наприклад тамты хыжы в Креници чи там на Польцы были дорокши, а ту взяли тунышы, то ім доплачивали. Але то хтовды доплачивали копійки. Шо то доплачивали? Котрий не получыл, тоже ім сплачивали, але то такы... мізер.

Максимович: Чи правда, же внет як они ту пришли, тоты гроши так якбы нич не вартали?

Ватащак: Оцінили ся, бо перецінка гроши была в сорок семому році. Они давали нibly велькы гроши, а потым ся оцінили – ёден до десяти.

Максимович: Єдну десяту ся лишало, а решту пропало.

Ватащак: Решту пропало. I іщи – як они робили, они, было таке, шо нibly як тоты гроши што были на книжках, а хто давал на книжкы? – колиси не давали, однині давали на книжкы – то они іх нibly міняли. Тоты што мали на руках, то можна было міняти сто рубли, веце ні.

Максимович: Решта пропало,

Ватащак: Та я даже памятам, такій был коло нас сусід, тоже знатний был в Креници – Лешко Громосяк. Він был колисик там війтом. Мал двух сынив, дівку. Мы жили по сусідськы, то його ёден сын был художник. Він малювал з натуры, як хцете, шытко робил. Но і він мал порядны гроши. Та я памятам хлопцем, то йому пропали гроши. Мы тыма грошами в карты грали, то были такы велькы папері. Лишали ся велькы гроши, але они юж нич не вартали. Они дали срок короткій, люде шо мали, то не могли выміняти си, так шо тоты гроши пропали.

Максимович: Оповідже мі трошка о тых трудных часах, два, три рокы по війні. Я чул, же голод был, же діти пухли.

Ватащак: Як было – в сорок... бо я памятам іщи сорок перший рік, хоч малий был, але памятам, же ходили, іхала фура, пару солдатив, і вільных (не войсковых – Ред. ЛР) было пару, ішли од хыжы до хыжы. I зберали шытко. Та я даже памятам, шо тато мій в другій хыжы замурувал до пеца, до кафля мішок зерна. I тото нашли. В глечыку, в глиняным глечыку на вікні было зерно всыпане там, може з літра. I тото высыпали. Вшытко высыпували, заберали, до грама, до копійки – як то гадают.

Максимович: Юж то по війні було?

Ватащак: То було... в сорок паршым році.

Максимович: А, в сорок першим.

Ватащак: В сорок першим, ішы як перши колгоспи...

Максимович: Ішы заним Німец пришол.

Ватащак: Заним Німец пришол. А потім, юж в сорок семым році, юж по войні, тож заберали шытко. То юж хто мал, таке – о, шытко заберали. Та і Німец заберал. Німец тож заберал контингент, тра було робити за двятій сніп. (...)

Максимович: Так, же і Руски, і Німці хотіли, жебы сте поздыхали з голоду.

Ватащак: Так. То никто не смотріл. То юж і колгоспи були, ходили з хыжы до хыжы. Зерна не мало права быти, соломы, ни чого. А контингент, ішы якби за Самостійной – дай, а потім дале – як було, юж даже колективне господарство. То так: мал єс корову – сто двадцет літер молока, але то треба було однести почті двіста, бо то жырніст. Сто двадцет яєц. Малес козу – з ко-зы тра було шерст дати, мясо – сорок кіля. І так що трудно було. Ходили по поли, зберали кропиву, лободу.

Максимович: А глядали сте колося тыж по поли?

Ватащак: Не позвалияли колося брати, дуже презерали вшытко. Вкрасти не мож було, наприклад – за кільо зерна давали рік тюрмы. Я такій маленькій приклад наводжу: ще в нашій хыжы – там був тик. Но і натоці робили люде і зо села хлопчына принюс мамі істи. А то перерва була, обідна, мама там штосик зіла, выпила там молока і набрала му до трилітрового дзбанка зерна. І він – як бы пішол може дорогом... – а він пішол так поза будку, бураками. Котрисий з тых там наглядачів, што були, заглянул і за ним летіли. Та він тово зерно висипал, як втікал, то висипувал. Потім заставили вшыткіх люди іти зберати. Но, звичайно, люде назберали може там піл літры, літру. Але я юж був як пацанів (?) ся запхал, бо я з тым хлопчыном ходил до школы, в еден кляс, мы сідили на єдни лавці. Но та сї судили, було троє діти, тата взяли на войну. Тато юж на войні загинул, лишило ся троє діти. Суд присудил – дати ій три роки тюрмы і конфіскация майна. Діти – в Дет-дом. Знаєте, як він ся бідний переховувал, по полях, не хтіл в Дет-дом іти. В Підгайцях был

Дет-дом, то виділи сме – яке там було житя. Но але вшытко єдно – влапили, в Дет-дом взяли го.

Максимович: То він так як до суду втюк?

Ватащак: Ні, після суду втюк. Был суд, як маму засудили, то він потім втікал.

Максимович: І маму направду взяли?

Ватащак: Взяли, забрали і вшытко сконфіскували, потім іщи добри сусіди спалили хыжу – і всьо. /.../ (Ту є пару уриваных прегварок з домашніма, а пак – менче істотана дяла справы розповід о маминій сестрі в Америці – Ред. ЛР)

Максимович: Но, а повідже мі іщи дашто про своє житя тепер – як вам ся уложило?

Ватащак: Робил на пекарні, професії такої не мам, робил ём досить долго. Но і так, помалы, своіма силами зліпил хату, видите – як жыло.

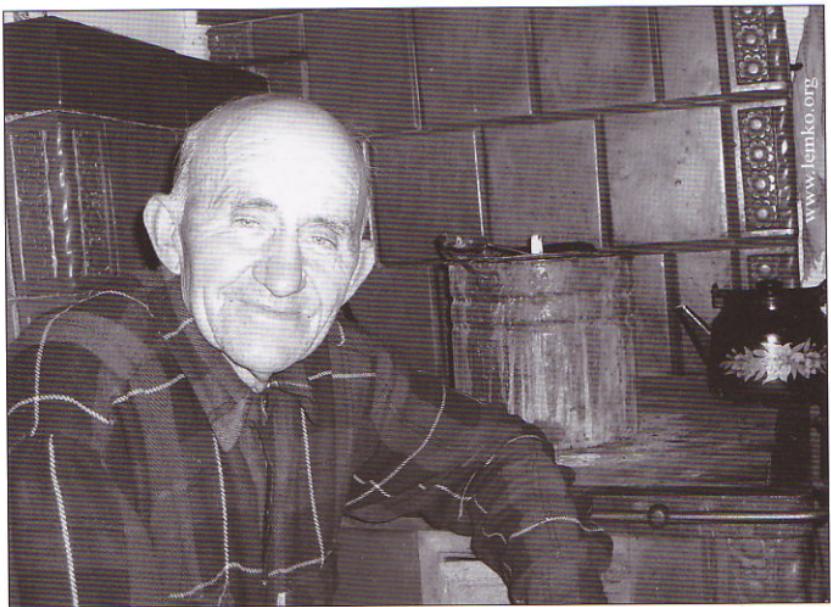
Максимович: Добри жысте.

Ватащак: Бо я сам труджу ся, сам своіма руками шытко робю. Шытки роботы. Часто мене спытают: – Хто тя навчыл того чи того? А я гадам, одповідам: – В мене в жытю була така учытелька, шо называли ей біда. І тата біда ня навчыла шытко. Не раз так було – брат приходить до мене, та си так згадуеме – осем років ём мал, брат мі запрігаль коня, я ішол орати до поля. Попрібуйте тераз взяти хлопчыну на осем років і го пустити з коньом до поля. Нихто бы того не позволил. А хтovды заставляла тата учытелька біда. (...)

Максимович: Юж мі ся касета кінчыт. Так – же дякую Вам за розмову.

Ватащак: І я дуже дякую!

Наголовок тому текстови надано одредакцыйні. Старано ся доказані одтворити награня в записі графічным, заховати автентычну вимову героя розповіді (нпр. західньолемківське потім потім),

www.lemko.org

А. Ватащак в своїй хыжи і попри хыжи – zo сусідом.

Зміст

Під Русенків Рік (одредакційне слово)	3
ЛЮДЕ	
П. Трохановскій, Сын Лемковины	6
Н. Малецка, Фоторепортаж з отвориня Ізбы Памяти Івана Русенки в Рускій Бурсі	43
О. Дуць-Файфер, Петро Поляньскій (1863-1910)	46
П. Поляньскій, Чудний гробовий дух	48
М. Цисляк, П. Трохановскій, Василь Дзюбинський (1910-1948)	69
А. Рыдзанич, Поетеса пізного дебюту	79
М. Собин, Лемковина	85
ЮВІЛЯТЫ	
А. Рыдзанич, Маestro	88
А. Копча, На 50-ку „Желізной” Олени	109
ПОДІІ	
Б. Горбаль, Ідеме до своїх, ідеме до ліпшого. Переселіня 1940 р. ...	118
В. Максимович, Керпец до керпця (інтервью з А. Ватацаком) ...	143

Русенковы слова –
Найважнійша зброя,
яка нам помічна
в борбі за наше бытя,
то наша лемківська бесіда
– най держат нас заєдно
і припоминают нам
зазерати при кождій нагоді
до Іого Ізбы Памяти
в Рускій Бурсі в Горлицях.

